

YO'QOTILGAN QUVONCH

(Qorabog' hikoyalari)

I

821.512.162-3

y 60

YO‘QOTILGAN QUVONCH

(Qorabog‘ hikoyalari)

Abdulla Qodiriy nomidagi
viloyat AKM
INV № 2023/32-39

“Yo‘qotilgan quvonch” (Qorabog‘ hikoyalari) kitobi Azman holding MChJ ko‘magi, “Yevroosiyo xalqaro tadqiqotlar instituti” ijtimoiy uyushmasi va “Regional huquqiy va iqtisodiy ma‘rifatlantirish” ijtimoiy uyushmasining tashkilotchiligi bilan tayyorlangan. Har uch tashkilotga o‘z minnatdorchiligimizni bildiramiz.

So‘z boshi mualliflari:

Ganira PASHAYEVA, deputat, siyosiy fanlar doktori, professor
Boboxon MUHAMMAD SHARIF, xalqaro Antik Dunyo ilmiy akademiyasi a‘zosi, professor

Maslahatchilar va taqrizchilar:

Husayn QULIYEV, Ozarbayjon Respublikasining O‘zbekistondagi favqulodda va muxtor elchisi
Samir ABBOSOV, O‘zbekistondagi Haydar Aliyev nomidagi Ozarbayjon Madaniyat markazi direktori
Boboxon MUHAMMAD SHARIF, xalqaro Antik Dunyo ilmiy akademiyasi a‘zosi, professor

Imdat AVSHAR, tadqiqotchi, yozuvchi

Akbar QO‘SHALI, Ozarbayjondagi OTATURK markazi sho‘ba mudiri
Elchin HUSAYNBEYLI, Ozarbayjon Respublikasida xizmat ko‘rsatgan san‘at xodimi, yozuvchi, publitsist

Orzu BAG‘IROVA, “Regional huquqiy va iqtisodiy ma‘rifatlantirish” ijtimoiy uyushmasi raisi

Xosiyat RUSTAM, “Kitob dunyosi” gazetasi bosh muharriri

Mas‘ul muharrir:

Boboxon MUHAMMAD SHARIF, xalqaro Antik Dunyo ilmiy akademiyasi a‘zosi, professor, Ozarbayjonning yaqin do‘sti va Rasul Rizo mukofotlari laureati

Tarjimon:

Shohista KAMRANLI, sharqshunos-filolog, shoira

Qorabog‘... Ozarbayjon xalqi uchun bu so‘z shunchaki toponim emas. Mazkur nom ortida minglab, millionlab inson taqdiri, ozarbayjon xalqining dil yarasi, yara bo‘lganda ham doimiy azob beradigan dardi, ezgu orzulari, shirin xotiralari, hamon ushalishni “istamagan” umidi yotadi.

“Yo‘qotilgan quvonch” (Qorabog‘ hikoyalari) antologiyasidan o‘n nafar ozarbayjon adibining asari o‘rin olgan. Hikoyalarda qardosh Ozarbayjonning 90-yillardan buyon davom etib kelayotgan, e‘lon qilinmagan urush – Armaniston qurolli kuchlarining (o‘z tarafdorlarining harbiy-siyosiy madadi bilan) Ozarbayjon tuprog‘ining 20 foizini bosib olishi, bir millionga yaqin qochoq va majburiy ko‘chmanchilarning fojiali hayoti tasvirlangan. Bu hikoyalarni o‘qib Qorabog‘ga qaytish umidida yongan xalqning, ko‘zlarini yo‘llarda qolgan mushtipar onalarning, mard-jasur o‘g‘lonlarning, chun do‘stlarning, sevgan yuraklarning nolasini his etasiz. Qardoshlikning va so‘zning qadrini bilguvchi o‘zbek o‘quvchilari ozarbayjonlik qondoshlarining yo‘qotilgan quvonchlariga begona qolmaydi deb hisoblaymiz.

QORABOG‘ KO‘KIDA QUYOSH PORLAYAJAK

Qorabog‘ haqida yozmagan ozarbayjon shoiri va yozuvchisi yo‘q desam, mubolag‘a bo‘lmas. Zotan, adabiyot hayotning badiiy in‘ikosidir. Binobarin, ozarbayjon adiblari-ning mana, qariyb chorak asrdan o‘tdiki, bitmas va og‘riqli jarohatga aylangan Qorabog‘ muammosi haqida, vatanidan quvg‘in qilingan xalqning dard-u armonlari haqida yozishi, adolatni himoya qilishi g‘oyat tabiiy va zaruriy bir holdir. Zero, xalqning dardiga malham bo‘lmaydigan, adolatni himoya qilmaydigan, badiiy vositalar orqali ezgulikni taran-num etmaydigan, yovuzlikni qoralamaydigan adabiyotning keragi ham yo‘q. O‘zbek kitobxonlari qardosh ozarbayjon shoirlarining Qorabog‘ fojiasi haqidagi she‘rlarini o‘zbek tilida chop etilgan antologiyalardan o‘qigan, lekin bu boradagi nasriy asarlardan unchalik xabardor emasdi. Bu to‘plam, muayyan ma’noda, mana shu bo‘shliqni to‘ldirishga xizmat qiladi.

Dunyoda eng dahshatli kulfat – urushdir. Jahonda hech bir xalq urushni istamaydi, barcha tinch-farovon yashashga intiladi. Bosqinchilik urushi xalq ichidan chiqqan, tomirida toza qon emas, jirkanch yiring oqadigan, to‘ymas nafsi yo‘lida ulusni balolarga giriftor etib, moddiy ne‘matlarga, kursiga ega bo‘lishni ko‘zlaydigan bir hovuch ekstremist doiralari manfaatiga xizmat qiladi.

Bu o'ringda vatan, mustaqillik, ozodlik va el manfaatlari uchun olib boriladigan adolatli urush bilan o'zgalarning tuprog'i, sarvatini tortib olish, boshqalarni asoratga solish maqsadini ko'zlaydigan adolatsiz urushni farq qilmoq dardkor. Vatan, xalq ozodligi uchun olib boriladigan urush – bu adolatli va muqaddas urushdir. Bunday urushlarda shahid ketgan farzandlarini xalq shuning uchun ham qahramon deya e'zozlaydi, hech qachon unutmaydi. Bosqinchilarni esa jahon hamjamiyati doim qoralaydi. Chunki ayni adolatsiz urush tufayli millionlab kishilarning yostig'i quriydi, ular vatanidan, tug'ilib o'sgan yurtidan, yaqinlaridan, uy-joyidan, xullas, boridan judo bo'ladi. Vatandan mosuvolik vatan hasratini maydonga keltiradi. Jahonning eng mashhur adiblari asarlarida urushga qarshi nafrat g'oyat kuchli va mahorat bilan tasvirlangan. O'qimishli o'zbek kitobxonlari jahon va o'zbek adiblarining bunday durdona asarlari bilan yaxshi tanish ekanini hisobga olib, bu yozuvchilarni nomma-nom sanab o'tirishni ortiqcha deb hisoblayman. Qo'lingizdagi to'plamdan joy olgan hikoyalarda bosqinchilik urushi xalq boshiga yog'dirgan behisob kulfatlar va buning oqibatida qahramonlar qalbida kechgan evrilishlar, bitmas hasratlar qalamga olingan. Hikoyalarni o'qib, bunga o'zingiz guvoh bo'lasiz, vatanidan, bor-shudidan ayrilgan qahramonlarning achchiq qismati sizni kuchli iztirobga ko'madi, ularga qo'shib yig'laysiz, sizda qardoshlaringizga nisbatan hamdardlik tuyg'usi uyg'onadi, jigarlaringizning dardiga darmon bo'lgingiz keladi. Adabiyotning kuchi ham shunda. Mazkur hikoyalar badiiy saviyasiga ko'ra turlicha bo'lishidan qat'iy nazar, ular, mohiyat e'tibori bilan, sizni befarq qoldirmaydi, deb o'ylayman.

Ozarbayjonning taniqli davlat arbobi, Milliy Majlis deputati, iqtidorli adiba Ganira Pashayevaning qahramoni eng buyuk mukofotlardan biri –“Turk Dunyosiga xizmat” mukofotini olganida ham zarracha quvonmaydi. Mukofotlanganlar bu oqshomda g‘oyat mamnun va masrur, lekin uning qalbi iztiroblarga to‘la. Bu hol kitobxonni hayratga soladi va beixtiyor buning sababiga qiziqib qoladi. Hikoya davomida qahramonga Bokudagi 20-yanvar voqealari (o‘sha kuni sho‘ro qo‘shinlari Bokuda qatliom uyushtirgan), Qorabog‘ fojiasi bilan bog‘liq achchiq xotiralar orom bermayotgani, yuraklari bolaligidanoq tilka-pora bo‘lgani ma‘lum bo‘ladi. “O‘sha dahshatli manzaralar... Qonga belangan, jasadlar bilan to‘lgan maydonlar... Vahshiylarcha qilingan ishlardan lavhalar... Go‘yo ichimda nimadir chirt etib uzilgandek bo‘ldi. Yuragim tilka-pora bo‘lgani sari yuzimdagi tabassum, bolaligim, yoshligim erib, yo‘q bo‘lib ketayotgandek edi...” Hikoya so‘ngida qahramon bunday xulosa chiqaradi: “Shunda anglab yetdimki, qalbidan uzila-uzila ado bo‘lgan o‘sha “nimadir” – quvonch ekan...” Haqiqatan ham insonning sevina olmasligi, quvonchini yo‘qotishi katta fojiaidir. Insonning mas‘ud bo‘lmog‘i uchun bunday fojialarni yuzaga keltirgan omillarni tag-tomiri bilan quritmoq kerak. Asardan chiqadigan ma‘no shu.

Bugungi Ozarbayjon adabiyotining iste‘dodli ve umidli qalamlaridan bo‘lgan Akbar Qo‘shali “Hasrato‘g‘li yoxud uchar tobut”, Elchin Husaynbeyli “Quyoshda qamashgan ko‘zlar” va Arslon Quliyev “Ko‘r jangchi” hikoyalarida o‘z g‘oyaviy niyatini ro‘yobga chiqarish uchun mubolag‘a yo‘lini tanlaganlar. Akbarning qahramoni asli qorabog‘lik Hasrato‘g‘li (ismga e‘tibor bering) Vatan hasrati ichida vafot etgach, uni Boku yaqinidagi “Qochoqlar qabristoni”ga dafn

qilishlari lozim bo‘ladi. Ammo muayyan yo‘l bosib o‘tilgandan so‘ng tobutni yelkalab ketayotganlar ko‘zdan g‘oyib bo‘ladi, biroq Hasrato‘g‘lining tobuti xuddi qanot chiqarganday ilgarilab ketaveradi. Tobutdan ancha orqada esa faryod ko‘tariladi: “Yaratgan Egam, jonini olgan bandang o‘z-o‘zini Qorabog‘ga olib ketyapti, uning yo‘lini o‘zing och, qabrini o‘zing qaz, bizni ham o‘zing mag‘firat ayla...”

Arslon Quliyevning “Ko‘r jangchi” hikoyasi qahramoni to‘rt muchasi sog‘ yigitlar jang maydonini tark etgan bir mahalda, so‘qirligiga qaramay, yog‘iylar bilan tengsiz jangda Vatan yo‘lida shahid bo‘ladi.

Elchinning tuzalmas dardga yo‘liqqan keksa qahramoni mayitini otalari ko‘milgan qabristonda dafn qilishlarini istaydi va dushman ishg‘oli ostidagi qishlog‘iga yo‘l oladi. Uning yov askarlari qo‘li ostidagi hududga borib, o‘sha yerda vafot etishi ham, Hasrato‘g‘lining tobuti uchishi ham, ko‘r jangchining dushmanlarni qirishi ham, albatta, mubolag‘ali, lekin yozuvchilar o‘quvchini ishontira olganlar.

Hikoyalarni o‘qib, kitobxon Vatan muhabbati har narsadan kuchli ekanini anglab yetadi.

Gunel Anor qizining “Otamga” asarini o‘qir ekansiz, oldin buni chet ellarga tashlab ketilgan, xor-zorlikka mahkum etilgan farzandning otasiga g‘am va ta‘na to‘la maktubi deb o‘ylaysiz. Farzandning maktubida shunday satrlar bor:

“Siz muhim ishlaringizni tashlab nega meni o‘ylashingiz, meni deb siqilishingiz kerak? Ishoning, kayfiyatingizni tushirib, sizni xafa qilish niyatim ham yo‘q. Mayli, meni kechiring; lekin siqilyapman, ota! Ruhim iztirobda! Atrofimda hech kim yo‘q. Bittagina bo‘lsa ham tanish ko‘rmapman. Har yerda, har qadamda faqat ular bor. Meni o‘zgartirish, o‘zlariga o‘xshatish uchun, so‘ng esa: ‘Qarang,

buning badanida tug‘ma va bizga tegishli nishona bor” deyish uchun badanimga tamg‘a bosmoqchi bo‘lganlar bor! Ota, boshqa chidolmayman, bardoshim yetmaydi. Sukut saqlayapman. Barcha haqoratlarga, tahqirlarga chidab, sabr qilyapman, lekin asta-sekin so‘lib bormoqdaman”. Hikoya nihoyasida qo‘yilgan imzodan maktub yozayotgan o‘g‘ilning Qorabog‘ ekanini va u mushkul ahvolidan otasi – Ozarbayjonga shikoyat qilayotganini bilib, larzaga tushasiz.

Komron Nazirlining “Keksa go‘dak” hikoyasida Qorabog‘ qochqini bo‘lgan, og‘ir shartlar ichida yashagan ayolning tibbiy yordam olish u yoqda tursin, eng oddiy sharoiti ham bo‘lmagan, ilma-teshik chodirda bola tug‘ganini, chaqaloqning g‘am-g‘ussa sababli ona qornidayoq, tug‘ilmasidanoq qarib ketganini o‘qib dahshatga tushasiz. To‘plamga turkiyalik yozuvchi, turk kitobxonlarini ozarbayjon adiblari asarlari bilan doimiy ravishda oshno etayotgan do‘stim Imdat Avsharning hikoyasi ham kiritilgan. Bu hikoyada Qorabog‘ urushidan qochib Turkiyaga borib qolgan qochoqlarning fojiali va ayanchli hayoti qalamga olingan, bir ko‘zi ko‘r sozanda, uning oilasi tortayotgan kulfatlar ishonarli tasvirlangan.

Xullas, hikoyalarni o‘qib, ozarbayjonlarning vatanparvarlik, vatansevarlik tuyg‘ulariga oshno bo‘lasiz, chekayotgan azob-uqubatlariga qaramay tinchlik, sulh, haqiqat va adolat tarafdori ekanini teran anglab yetasiz. Shunda Ozarbayjonning umummilliy lideri Haydar Aliyevning 1999-yil 28-noyabrda aytgan “Men Armaniston va Ozarbayjon orasidagi kelishmovchilikning tinchlik yo‘li bilan hal qilinishidan umid qilaman. Biz tinchlik tarafdorimiz! Yangidan urushmoqni istamaymiz... Faqat ishg‘ol etilgan tuproqlarimizning armanilar qo‘lida qolishiga ham aslo ijozat ber-

maymiz. Biz Ozarbayjonning hududiy butunligini ta'minlash uchun harakat qilyapmiz ve buni ta'minlaymiz. Ishg'ol etilgan tuproqlarimizdan surgun etilgan vatandoshlarimizni o'z uylariga, o'z yurtlariga qaytaramiz. Bu tuproqlar Armaniston qurolli kuchlarining ishg'olidan qutqarilajak ve Ozarbayjon mustaqil davlat sifatida tez rivojlanib, yuksalajakdir", degan so'zlari esingizga keladi. E'tibor qiling, Haydar Aliyev konfliktni urush emas, tinchlik yo'li bilan, bosib olingan hududlarni muzokaralar yo'li bilan qaytarish haqida so'zlagan, ayni chog'da ishg'ol etilgan tuproqlarni dushman qo'lida qoldirishga aslo rozi emasligini ta'kidlagan. Zotan, Vatanning har bir qarich tuprog'i muqaddasdir, uni o'zgaga berib qo'yishni o'ylashning o'zi kechirilmas gunohdir. Dushman so'raganida, beklarining e'tiroziga qaramay, oltin-kumushini, tillarda doston otini, hatto go'zallikda tengi yo'q qizini ham bergan, ammo giyoh ham o'smaydigan qaqragan bir qarich tuproqni talab qilganida muqaddas urushga chiqqan Metexon (O'g'uzxon)ni eslaylik. Bu jami turk ulusi uchun bir o'rnakdir.

Ozarbayjonning hozirgi Prezidenti Ilhom Aliyev ham bu yo'lni izchil va sobitqadamlik bilan davom ettirmoqda. Bu adolatdan ekani jahon hamjamiyati tomonidan allaqachon e'tirof etilgan. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Xavfsizlik Kengashining 822, 853, 874, 884-rezolyutsiyalarida bosib olingan ozarbayjon hududlarini darhol ozod qilish, Ozarbayjonning davlat chegaralarini va uning hududiy butunligini hurmat qilish ko'zda tutilgan. Ya'ni jahonning Armanistondan boshqa barcha davlatlari Ozarbayjonning hududiy butunligini tan oldi, Tog'li Qorabog' degan davlat bo'lish mumkinligini esa tan olmadi. Armanistonning o'sha davrdagi Prezidenti Ter-Petrosyan konfliktni murosa yo'li

bilan, bosqichma-bosqich hal qilish loyihasini ma'qullagan edi, ammo ultramillatchi doiralar uni iste'foga chiqishga majbur qildi va Ter-Petrosyan 1998-yil 3-fevralda lavozimidan voz kechdi. 1999-yil 29-oktabrda esa ko'z ko'rib, quloq eshitmagan dahshatli voqea ro'y berdi – bir guruh terrorchilar Armaniston parlamentiga bostirib kirib, deputatlarni o'qqa tutdi. Natijada parlament raisi Karen Demirchyan, rais o'rinbosarlari va bir nechta deputat halok bo'ldi. Shu bilan muzokaralar boshi berk ko'chaga kirdi, bu hol u yoki bu darajada haligacha davom etyapti, Ozarbayjon hududining istilo etilgan 20 foizi hanuz ozod etilmasdan qolib kelmoqda.

Bu o'rinda ko'pchilik o'zbek kitobxonlari, xususan yosh avlod Qorabog' muammosidan unchalik xabardor emasligini hisobga olib, bu haqda muxtasar ma'lumot berib o'tish foydadan xoli bo'lmasa kerak. (Qorabog' fojiasining ildizlari haqida kengroq ma'lumot olishni istaganlar taniqli rus tadqiqotshisi Oleg Kuznetsovning “Qorabog' konflikti “afsonalari” to'g'risida haqiqat” kitobiga murojaat qilishlari mumkin) Qadim tarixda “Qorabog'”, “Ganji Qorabog'”, so'nggi davrda “Tog'li Qorabog'” deb atalgan bu hududda azaldan ozarbayjonlar va armanlar hamda boshqa millat vakillari yonma-yon yashab kelgan. Qorabog'da, arman ekstremistlari da'vo qilayotganidek, qadimdan armanlar emas, balki ozarbayjonlar ko'pchilikni tashkil qilgan. 1823-yilda ruslar tomonidan o'tkazilgan tadqiqot buning yaqqol dalilidir. Tadqiqotga ko'ra, bu yerda 18500 oila, yoki 90000 kishi yashagan. Shunisi borki, aholining uchdan birigina arman bo'lgan. 1806-1812-yilgi Usmoniy–Rus va 1804–1813-yilgi Rus–Eron urushlari vaqtida bu hududga ko'plab armanlar ko'chirib keltirilgan ve 1832-yilga kelib aholi soni

100 000 kishiga yetgan. Shu tariqa Qorabog'dagi arman aholisi tabiiy ko'payishdan ko'ra, chetdan ko'chirib keltirish hisobiga ortgan.

1923-yil 24-iyulda Ozarbayjon Respublikasi tarkibida Tog'li Qorabog' muxtor viloyati tashkil etilgan. Sho'rolar davlati qulaganidan so'ng "Dengizdan dengizgacha Buyuk Armaniston" da'vosini ko'targan hamda tashqi kuchlardan madad olgan arman ekstremist doiralarning qutqusi bilan 1992-1994-yillarda Qorabog' va unga yondosh bir qancha tumanlar qurolli tajovuz natijasida bosib olingan, bu yerda yashayotgan tinch ozarbayjon aholisi qirg'in qilingan, Xo'jalida eng qonli qatliomlardan biri amalga oshirilgan, ozarbayjonlar ona vatanlari Shusha, Ag'dam va boshqa hududlardan surgun etilgan edi. Natijada 1 million kishi qochqinga aylandi va yillar davomida uqubat ichida yashashga mahkum bo'ldi. Albatta, Ozarbayjon hukumati qochqinlarga yordam qo'lini cho'zdi, ularning boshini siladi, imkon boricha hayot sharoitini yaxshilash choralarini ko'rdi. Lekin hech narsa vatan, yurt o'rnini bosa olmaydi, shuning uchun ham Qorabog' ozarbayjonlar qalbida bitmas jarohat bo'lib qolaverdi. Do'stingning g'amiga sherik bo'lsang, bu g'am ikki barobar kamayadi, quvonchiga sherik bo'lsang, quvonchi ikki barobar ko'payadi, degan hikmatli so'z bor. Biz ozarbayjon qardoshlarimizning dardiga hamisha sherikmiz va bu g'amning ikki barobar emas, balki butunlay yo'q bo'lib ketishini, qalb jarohatlari bitishini, ularning tinchlik, huzur va quvonch ichida yashashini xohlaymiz. Tinchlikdan, sulhdan barcha xalqlar, shu jumladan armanlar ham manfaatdordir. Biz arman xalqi bilan uning ichidan chiqqan yoki tashqaridan keltirilgan ekstremist doiralar orasiga hech qachon barobarlik alomati qo'ymaymiz ve pirovard natijada

u yerda sog‘lom kuchlar ustun chiqishidan, Qorabog‘ muammosini tinchlik, muzokara, murosa yo‘li bilan hal etishga siyosiy iroda topishidan, mintaqada adolat, sulh qaror topishidan umidvormiz. Ozarbayjon qardoshlarimizning istagi ham shu, shunda Qorabog‘ ko‘kida adolat quyoshi porlaydi, to‘ylar tatiydi, qalblarga quvonchlar qaytadi.

Boboxon MUHAMMAD SHARIF

DARDIMIZ-QORABOG‘ HAQIDAGI HIKOYALAR O‘ZBEK TILIDA

Qardosh O‘zbekistonda “Yo‘qotilgan quvonch” (Qorabog‘ hikoyalari) antologiyasining chop etilishi muhim madaniy voqeadir. Shubhasiz, bu hodisaning o‘ziga xos asoslari bor:

Birinchiidan, biz Qorabog‘ – turkiy dunyoning musharak muammosi, deb tasavvur qilamiz va bu haqiqatni ko‘rish alohida voqeadir. Qardosh O‘zbekiston davlati, jondoshimiz bo‘lgan o‘zbek xalqi bu borada bizni doimiy ravishda qo‘llab-quvvatlab kelayotganidan shodmiz va mazkur kitob ma’naviy quvvatlashning, xalq dastagining o‘ziga xos tajalliyi, tantanasidir.

Ikkinchiidan, gap bir emas, balki o‘n muallifning hikoyalar to‘plami haqida boryapti. Demak, bu kitob o‘zbek qardoshlarimizni umumozarbayjon ruhiy dunyosi bilan tanishtirish imkoniyatini kengaytiradi.

Uchinchidan, “Yo‘qotilgan quvonch”da tarixiy motiv, tarixiy shuur oldingi planda turgan hikoyalar to‘plangan, bu esa nashrni muayyanlashtiruvchi, salmog‘ini orttiruvchi omillardan biridir.

To‘rtinchidan, bu adabiy-madaniy almashinuvdir; albat,ta, buning davomi bo‘ladi – o‘zbek qardoshlarimizning yangi kitoblari ham Ozarbayjonda nashr etiladi. Bu o‘rinda biz oldindan shart qo‘yish, kelishish emas, balki xolisona, ko‘ngilli ravishda olib boriladigan almashuv haqida so‘z yurityapmiz. Bunday hamkorlik avvaldan beri davom etib kelayotir ve hozirgi bosqichda u avj pallasiga kirdi. Bundan biz behad xursandmiz. (Fursatdan foydalanib, O‘zbekistondagi elchixonamizga, O‘zbekistondagi Haydar Aliyev nomidagi Ozarbayjon Madaniyat markaziga, shuningdek,

Dunyo yosh turk yozuvchilar uyushmasiga, “Kitob dunyosi” gazetasi bosh muharriri va tahririyatiga chin ko‘ngildan minnatdorlik bildirmoqchiman.)

Beshinchidan, nashrdagi mualliflarning ko‘pchiligi yangi nasl vakillaridir, bu orqali qardosh o‘lka o‘quvchisi aynan yangi nasl Ozarbayjon yozuvchilarining asarlari bilan tanishish fursatini qo‘lga kiritadi. Ustiga-ustak, kitob tarjimoni bo‘lgan singlimiz, Ozarbayjonning suyukli o‘zbek kelin Shohista Ortiqova Kamranlining o‘zi ham yosh ijodkorlardandir. “Qarilarning o‘tmishi, yoshlarning kelajagi bor” deyishadi-ku! Biz yoshlarimizga, kelajagimizga ishonamiz.

Oltinchidan, bu kabi nashrlar muallifdan muallifga, qahramondan qahramonga o‘tiladigan yo‘lda ko‘prik vazifasini o‘taydi, o‘zaro munosabatlarni rivojlantirishga imkon yaratadi, boshqa tomondan esa yangi ijtimoiy, adabiy (badiiy) shakllar vujudga kelishiga turtki beradi.

Yettinchidan, bu g‘oyalarni baham ko‘rish tufayli mualliflar ham, kitobxonlar ham ma’naviy-ruhiy tomondan katta foyda ko‘rishadi; bu esa yangi imkoniyatlar eshigini ochib beradi, ya’ni bu antologiya boshqa antologiyalarning yaralishiga sabab bo‘ladi.

Sakkizinchidan, bu hikoyalar to‘plami boshqa ijodkorlik sohalari – rassomlik, dizayn-grafika, musiqa singari sohalarda ham o‘ziga xos jonlanishga turtki bo‘ladi, deb umid qilamiz.

To‘qqizinchidan, faqat badiiy davralar emas, universitetlar, tadqiqot markazlari ham yangi qo‘llanmaga ega bo‘lishadi; bu esa, o‘z navbatida, yoshlarning mushtarak o‘tmishdan mushtarak kelajakka yo‘l olishlari uchun yangi turtki beradi.

Nihoyat, o‘ninchidan va eng asosiysi, qardosh o‘zbek o‘quvchisi “Yo‘qotilgan quvonch” tufayli turkiy dunyoning umumiy muammosini yana-da teranroq anglaydi va bu

muammoga yanada sinchkovlik bilan yondashadi, deb umid qilamiz.

Albatta, iztirob, qalb jarohati, o‘lim milliy, jug‘rofiy chegaradan o‘tib, umumbashariy darajaga ko‘tariladi va butun insoniyatni o‘yga soladi, fikrlashga, ezgulik yo‘lida amaliy harakatga undaydi. Zero, “milliy bo‘lmagan umum-bashariy bo‘la olmaydi” degan falsafiy tushuncha bor va biz bu fikrni o‘rni kelganda yana bir bor eslatib o‘tishni munosib ko‘rdik. O‘quvchi to‘plamdagi haqiqiy badiiy lavhalar (ba‘zan esa “hujjatli” deyishimizga asos bo‘la oladigan aniq dalillarga asoslangan matnlar)ni o‘qib, ozarbayjon go‘daklarining, qiz-kelinlarining, onalar-u qariyalarining boshiga tushgan musibatlardan, barbod etilgan taqdirlardan, baxtsiz qismatlaridan xabardor bo‘ladi.

Ha, o‘zbek qardoshlarimizning Kavkazdagi tili bir, an‘analari bir, ruhi bir qondoshlari bo‘lgan biz – ozarbayjonlar hali-hanuz Qorabog‘ nomli og‘ir dard qurshovidamiz! Bu g‘ussaga duchor bo‘lgan bizlar hech bir xalqning boshiga bu kabi musibat tushishini istamaymiz. Biz faqat ADOLAT istaymiz:

Xo‘jaliga adolat!
Qorabog‘ga adolat!
Ozarbayjonga adolat!
Kavkazga adolat!
Turk dunyosiga adolat!
Dunyoga adolat!
Sulhga adolat!
Kelajakka adolat!

Adolat izlash, adolatni o‘z o‘rnida qaror toptirish esa faqat huquqni muhofaza qiluvchi organlarining vazifasi emas, balki yanada muhimroq darajada dunyo ijtimoiy fikrini oziqlantiruvchi yozuvchi, shoirlarning ishidir!

Yozuvchisi adolatli bo'lmagan dunyoda adolat ham, sulh ham, kelajak ham yo'q... Biz (qo'lingizdagi antologiya-yani tayyorlovchilar) bu ma'naviy rejani amalga oshirishni qardoshlarimizdan boshladik – antologiya avval Turkiyada chop etildi, bugun esa O'zbekistonda nashr qilindi. Uni Qozog'iston, Qirg'iziston, boshqa qardosh o'lka va respublikalarda ham chop etish ko'zda tutilmoqda.

“Yo'qotilgan quvonch” (Qorabog' hikoyalari) kitobining o'zbek tilida tayyorlanib, chop etilishida bizni har jihatdan qo'llab-quvvatlagan Azman holding MChJ va uning rahbariyatiga, “Yevroosiyo xalqaro tadqiqotlar instituti” ijtimoiy uyushmasi va “Regional huquqiy va iqtisodiy ma'rifatlantirish” ijtimoiy uyushmasiga, shuningdek, Ozarbayjon-O'zbekiston o'rtasidagi ilmiy, madaniy, adabiy aloqalarning mustahkamlanishida ko'rsatib kelayotgan xizmatlari hamda ushbu kitob tahriridagi jonbozliklari uchun Ozarbayjonning yaqin do'sti va Rasul Rizo mukofotlari laureati, professor Boboxon Muhammad Sharifga minnatdorchilik bildiramiz.

Qardoshlik va san'at qardoshligi bayrog'imiz ko'klarda hilpirasin!

Prof.Dr.Ganira PASHAYEVA,
Ozarbayjon Milliy Majlisi deputati.
BOKU.
2019 yil noyabr.

YO‘QOTILGAN QUVONCH GANIRA PASHAYEVA

Hashamatli zaldamiz... Hammayoq charog‘on, fotoaparatlarning chiroqlari ketma-ket yonib-o‘chadi... Taqdirlash marosimidamiz... “Turk dunyosiga xizmat” mukofoti topshirilayotgandi. Men ham taklif qilinganlar, to‘g‘rirog‘i mukofotlanganlar qatorida edim... Bularning bari tush edi go‘yo...

Mukofotni olar ekanman, sahnadan turib atrofni kuzata boshladim. Juda ajoyib manzara. Rang-barang porlagan chiroqlar, samimiyat to‘la nigohlar – balki menga shunday tuyulgandir – olqishlar va hokazo...

Marosim tugashi bilan ko‘zlari kulib turgan jurnalist oldimga keldi va ilk savolni berdi:

- Xonim, xursandmisiz?

Seskanib tushdim. Zero, qalbmning tub-tubida qontalash bo‘lib yotgan jarohatga tegib ketadigan savol berishlarini kutmagandim. Savolni tushunmaganga soldim o‘zimni.

- Nima?

U savolini yana takrorladi:

- Xonim, xursandmisiz?

Savolni ikkinchi marta xohlamayroq qaytargan jurnalist javobimni ham kutmay so‘zida davom etdi. Balki hayajonlanib ketganimni payqagandir:

- Qarang, bu mukofotni olganlarning barchasi quvonchda. Siz nimalarni his qildingiz, hissiyotlaringizni biz bilan baham ko‘rasizmi?

O‘sha paytda jurnalistga nima deb javob berganim yodimda yo‘q. Faqat tilimiz o‘rganib qolgan odatiy jummalarni arang aytganimni eslayman, xolos. Aslida o‘sha jurnalist rost aytayotgandi. Mukofotlanganlarning yuzlarida yog‘du seli, tuyg‘ular jo‘shqinligi, shodonlik, quvonch bor edi...

Men esa ulardan farqli o'laroq qalbimning tubidagi yaraga malham bo'ladigan biror nimani his qilmasdim, his qila olmasdim. O'sha onda g'am-anduh ufurib turgan, turli savollar bulutdek yopirilib kelgan dunyoga g'arq bo'ldim go'yo. Tasavvurimdagi o'sha olamga ilk odimimda esa ushbu savol ko'ndalang bo'ldi: "Qiziq, bu insonlar qanday qilib quvonyapti?" Ammo, savolimni ovoz chiqarib ayta olmasdim, biror kimsaga ham bera olmasdim. Chunki ularning menga qarab ajablanishlari, "Qiziq, bunga nima bo'lgan?" deyishlari tayin edi... Atrofimdagilarga yana bir-bir qarab chiqdim, rang-barang yog'dularni tomosha qilgan bo'ldim. Sal bo'lsa ham qalbiga quloq solishga, hattoki tabassum qilishga urinib ko'rdim... ammo... Anglab yetganim shuki, o'sha daqiqalarda qalbim bo'm-bo'sh edi! Mana bu bezatilgan zaldagi insonlarning hayajoni, hissiyotlarining bir chaqalik qiymati yo'q edi...

Mehmonxonaga qaytganimda, vaqt allamahall bo'lib qolgandi. Men ko'pincha mehmonxonaga joylashganimda ajib xayollar ummoniga g'arq bo'laman... Najip Fozil Qisakurakning "Mehmonxona xonalarida" she'ridagi yoki o'zimizning xalq yozuvchisi Anorning "Mehmonxona xonasi" romanidagi kabi... bir tarafda zulmat, bir tomonda sovuq devorlar, yana boshqa tomonda bu "odamlarning quvonchi" ko'nglimni g'ash qilgandi. O'yga cho'mib, o'zimga o'zim savollar yog'dira boshladim. Bugun o'sha mukofotni olayotganda nega ko'nglimda qandaydir sevinch, g'urur tuyg'usi uyg'onmadi? Nega jurnalist ko'rgisi kelgan o'sha quvonchni tuymadim? Balki muammo o'zimdadir! Balki insonlar bilan, hodisalar bilan, kim bilsin, "quvonch" atalmish his bilan chiqisha olmasman...

Savollarim va xayollarim go'yoki bir oynaga borib tegdi-yu, oynani chilparchin qildi. Bir yondan esa meni qaysidir mukofotni olayotganimda o'zi hech sevingan-

midim, degan o‘y qiynay boshladi. Olgan mukofotlarim, qo‘lga kiritgan muvaffaqiyatlarim, menga aytilgan maqtovu olqishlar, balandparvoz gaplarni eslashga urindim... O‘tgan kunlarimga qisqagina sayohat qilar ekanman, ikki qo‘lim bo‘sh qaytdim... Go‘yo xotiramni yo‘qotgan, hech nar sani eslay olmayotgandek edim. Hayotda erishganlarimning barini shu kungacha oddiy holdek qabul qilganimni sezdim. Hech bir ahamiyati bo‘lmagan oddiy voqealar...

Sal o‘zimga kelib, derazadan shaharning go‘zalligini tomosha qila boshladim. Kimdir quloqlarimga “baxtli emassan”, “baxtli emassan” deya shivirlagandek bo‘ldi. Seskani b, atrofimga alangladim, hech kim yo‘q... Bu balki qalbimning sasidir. Balki... Balki quvonish qo‘limdan kelmayotgandir, deb o‘zimni ayblay boshladim. So‘ngra yana o‘sha taqdirlash marosimini esladim... O‘sha jurnalistni esladim... Va ruhimni tanimdan ayirgan o‘sha savolni:

“Xonim, xursandmisiz?”

Aslida o‘sha kuni qalbimni larzaga solgan voqea kabi hollar tez-tez bo‘lib turadi. O‘sha kuni bo‘lib o‘tganlar meni xotiralar sari yetakladi. O‘sha kecha ko‘zimga uyqu kelmasligiga amin bo‘ldim... O‘tirib, o‘tmish tasma sini asta-sekin ortga qaytarib, ko‘zdan kechira boshladim... boshimdan o‘tganlarni qayta his qilishga, o‘z hayotimni o‘lchab-bichishga urindim. Ilk xotirlaganim esa bolalikdagi do‘stimning aytgan gaplari bo‘ldi:

“Nega to‘ylarda, bayramlarda chin dildan raqsga tushmaysan? To‘ylarda o‘ynasang ham go‘yo majburan, kimlarningdir ko‘ngli o‘ksimasligi uchun harakat qilasan. Yoshligingda bunday qiz emasding, shodon va xushchaqchaq, hayotga chanqoq eding, senga nima bo‘ldi?”

Men esa unga:

“Ishonasanmi, raqsga tushishga, quvonishga na havasim, na istagim bor. Ora-chora to‘ylarda, bayramlarda

do'stlarim xafa bo'lmasin deb qo'limni ko'tarib qo'yaman, xolos", degandim.

U esa hayrat to'la ko'zlari bilan menga tikilib:

"Qanaqasiga? Hech ham sevinmaganmisan?" degandi.

Men:

"Yo'q, sevinmaganman", degandim...

Xonadan turib shaharni tomosha qilar ekanman, eslashga urinib ko'rdim... Shoir aytganidek: "Yillar to'zoni bor edi xotiralarda..." Hayotimning ba'zi lahzalari qisqa metrajli filmdek ko'z oldimdan o'ta boshladi...

Endigina o'n uch yoshga qadam qo'ygan shaddodgina qiz edim. Hayot ham go'yo mening quvonchimdan ming bir rang olib, tabiat ila baham ko'rayotgandek. Lekin bir kunda hammasi o'zgarib ketdi, hammasi... O'sha kuni buvimning uyi odamlarga to'ldi. Kimdir yig'lar, kimdir faryod urar, yana kimdir nimalarnidir aytib berardi. So'zlar esa mening xotiramga uzuq-yuluq, chala-yarim shaklda yozilardi... Ayollar "Uyim..., joyim..." deb ingrar edilar. Ular Armanistondan surgun qilingan oilalar edi... Bir necha oilaga buvimning uyi boshpana bo'lgandi. Ular bilan birga buvimning ham har bir kuni g'am-g'ussaga to'lgan edi. Ularning anduhi, dardini biroz bo'lsa ham yengillatish uchun buvim qo'lidan kelgancha harakat qilardi, o'z uylaridek his qilishlarini istardi. Lekin hech bir uy insonning o'z uyidek bo'la olmas ekan. Buni o'sha damlarda tushunib yetdim...

Yillar bir-birining ortidan yugurgan, lekin hech qovusha olmagan g'amboda sevishganlarga o'xshar edi... Shu alfozda ikki yilni ortda qoldirib, o'n besh yoshga to'ldim... Lekin o'n besh yoshim, qayg'uli, falokat olib kelgan yosh bo'ldi. Hayotimda jonimdan ortiq ko'rgan dadamning bir kechada qarib ketganiga guvoh bo'ldim... Sababi nima deysizmi? Sababi 20-yanvar voqealari edi... Sovet qo'shini 20-yanvarda Bokuda katta qatliom uyushtirgan edi. Biz

o'sha damda Tovuzda yashardik, lekin oilamizning ko'pchilik a'zolari Bokuda edi. O'sha mahallar Boku bilan aloqa qilish, u yerdan xabar olish imkonsiz edi. Bir-biridan dahshatli xabarlar yetib kelar, ularning oxiri yo'qday edi! Ukam, amakilarim, xolam, ammam, tog'alarim... Hammasi Bokuda, biz esa ulardan xabar ololmasdik. Faqat ko'p sonli begunoh insonlar qatl qilinganligi haqidagi shov-shuvlarni eshitib, xavotirdan o'layozgandik.

Ertasi kun... O'sha dahshatli manzaralar... Qonga belangan, jasadlar bilan to'lgan maydonlar... Vahshiylarcha qilingan ishlardan lavhalar... Go'yo ichimda nimadir chirt etib uzilgandek bo'ldi. Yuragim tilka-pora bo'lgani sari yuzimdagi tabassum, bolaligim, yoshligim erib, yo'q bo'lib ketayotgandek edi...

Keyin esa g'am-g'ussalarning keti uzilmadi... Armaniston bilan chegaradagi hududda yashaganimiz uchun har kecha hujumlar, to'qnashuvlarning guvohi bo'lardik... Odamlar aksariyat hollarda ko'chalik kiyimlari bilan uxlashardi. Qurolsiz odamlarimiz avvaldan yashirincha qurollanib olgan arman bosqinchilari bilan kurashar edilar...

1991-yil. O'n olti yoshimda Ozarbayjon Davlat universiteti tibbiyot fakultetiga o'qishga kirdim. O'sha yillar biz uchun, biz qatori barcha uchun juda og'ir va mashaqqatli yillar bo'lgandi. Yo'qchilik, qashshoqlik, yetishmovchilik, urush, to'qnashuvlar, nizolar... Lekin eng katta iztirobimiz bular emasdi. Asosiy iztirobimiz, eng katta dardimiz bundan-da chuqurroq va og'irroq edi...

Uy-joyidan quvilganlarni tashiyotgan mashinalar va o'sha mashinalardagi odamlarning yig'ilari yuraklarni tilka-pora qiladigan darajada ta'sir qilardi. Hamma yer qochqinlar bilan to'la, ular qayerdan joy topishsa, o'sha yerga joylashishardi. Men ijarada turgan uy atrofidan ham joy olishgandi...

Ularning hikoyalari... Tibbiyot fakulteti talabasi bo'lganim sababli ko'pincha kasalxonalarda bo'lardim. Ishg'ol qilingan hududlardan olib kelingan og'ir yaradorlarning kasalxonada ko'z o'ngimda halok bo'lishi... Yana nimalarni ko'rmadim, deysiz...

O'n olti yoshimda o'lim men uchun oddiy holga aylanib ulgurgandi... O'lim qanchadan-qancha yoshlarni, bolalarni, qariyalarni o'z domiga tortib ketdi!

Yana kasalxonaning tez yordam bo'limidamiz. Og'ir yaralangan va jarohatlari xavfli bo'lgan yoshgina qochoq juvon to'shakda yotardi. Men unga hammasi yaxshi bo'lishini, yaqinda tuzalib ketishini aytardim. Og'riqdan to'lg'anayotgan ayol menga tikilib turib:

- Ertaga ancha yaxshi bo'lib qolaman-a, - deb so'radi.

- Ha, albatta, ancha tuzalib qolasiz, - dedim. Bir soniyaga bo'lsa ham, yuzi yorishib ketdi. Ko'ngli taskin topganini ko'rib, davom etdim. - Menga qarang, men tibbiyot fakulteti talabasiman, yaqinda doktor bo'laman, shuning uchun ahvolingizni doktordek yaxshi bilaman. Ishoning, ertaga ancha o'zingizga kelib qolasiz, - deb unga tasalli berdim.

- Bundan buyon yashaganimdan nima foyda? Bolajonimni asrab qola olmadim, - dedi juvon va yoshga to'lgan ko'zlarini derazadan uzoqlarga tikdi.

O'sha kecha mijja qoqolmadim. Ayolni va dushman qo'lida qolib ketgan bolasini o'yladim... "Ertaga albatta o'sha ayolni ko'rishga boraman" deya o'zimga so'z berdim. Ertasiga ayol yotgan xonaga borganimda, uning o'rnida boshqa odamni ko'rdim. Ayolning qayerda ekanini so'radim. "Kecha kechasi rahmatli bo'ldi" deyishdi. Yuragimdan nimadir uzilib ketgandek bo'ldi...

G'am, iztirob, ko'zyoshlari, jasadlar, parchalangan bandanlar... Insonni dahshatga soladigan manzara. O'sha vaqt-

lari Semashko kasalxonasi deb nomlangan kasalxona morgiga jasadlar olib kelinardi. Ba'zi darslarimiz shu kasalxonada bo'lgani sababli bu manzaraga tez-tez guvoh bo'lardik.

Bir kuni morgga bir nuroniy odam keldi. U farzandini qidirayotgan ekan. Birdan keksaning haligacha quloqlarimdan ketmaydigan faryodini eshitdim.

- Ey, Xudoyim! Nega menga bu kunlarni ko'rsatding? Endi o'z bolamni qanday qilib tuproqqa qo'yaman? Men kimning yelkasida ketaman? Allohim, menga farzand dog'ini ko'rsatding, boshqa ota-onalarga bolasining tobutini yelkasida tashishni ravo ko'rma, Rabbim! Gunohim nima edi? Nega? Nega men?!

Qariya dodlab yig'lardi. Bir zunga qariyaning yuziga, ko'zlariga boqdim. Yo'q, aslida uning ko'zlaridagi yosh emas, isyon edi. Lekin tog'dek odam ko'z o'ngimda so'lib borayotgandek edi... O'zimni tutolmay, ho'ngrab yubordim. Ko'zyosh to'kar ekanman, qalbim yana chilparchin bo'ldi...

Singlim Kamola hali bola edi, bir kuni kasal bo'lib qoldi. Oyimga tinmay:

- Oyi, tashqaridagi g'ala-g'ovurni eshityapsizmi? Ke- lib bizni ham o'ldirishadi, unda nima qilamiz, - deb alahsi- rardi.

Oyim esa uni tinchlantirishga urinib:

- Kamola, qo'rqma, dushman yaqinlashsa, qochamiz, - der edi...

- Kiyimlarimiz, narsalarimiz nima bo'ladi? Kasal- man-ku, qanday qochaman...

Onam nigohlari bilan uni tinchlantirishga, hammasi yaxshi bo'lishiga ishontirishga urinardi. Men esa bir chek- kada turib, singlimning ahvolini kuzatardim.

Kamola beg‘ubor ko‘zlari bilan uyimizga alangladi. Yo Rab! Bu to‘qqiz yoshli qizning emas, boshidan ne-ne kunlar o‘tgan ellik yoshli ayolning nigohi edi... U yana:

- Uyimiz-chi? Uyimiz nima bo‘ladi? – dedi...

O‘shanda bu savol javobsiz qoldi, onam bu savolga javob bera olmadi...

Hech birimiz bechora Kamolani tinchlantira olmadik... U tinmay yig‘lar, go‘yoki uyimizdan ayrilib qoladigandek edi. Men uy yo‘qotish nima ekanini ana o‘shanda dahshat ichida anglab yetdim... Qochoqlarning, surgun qilinganlarning uy-joy, yurt hasratini chuqurroq his qildim. Bu kishilarning ruhiy ahvolini, his-tuyg‘ularini tushunib yetgandim... Singlimga qo‘shilib onam ham yig‘ladi, men ham... Kamola esa tinmay takrorlardi:

- Biz kimga nima yomonlik qildik? Nega bizni o‘ldirishmoqchi? Uyimizdan hech qayoqqa ketgim kelmaypti... Oyi, nimadir qiling, - deb yig‘lardi, u yig‘lagani sari ichimda nimadir uzilar, nimalardir chilparchin bo‘lardi.

Otam juda qaysar odam edi, uyini tashlab ketish haqidagi o‘y uni ham bezovta qilayotgandi. Tinmay:

- Bolam, o‘ligimiz ham, tirigimiz ham shu yerda bo‘ladi, - derdi.

Har kunimiz qo‘rqinchli tushdek o‘tar, tong otib, quyosh chiqqanida:

- Xudoga shukur, yana bir kunimiz tinch o‘tdi, - derdim.

Qochish... ko‘chmanchilik... Quvg‘in... Go‘ycha, Zangazo‘r, ortidan Xonkendi aholisining surgun qilinishi... Buning keti ko‘rinmas, har kuni Qorabog‘dan yangi qochqinlar, yangi oilalar kelardi...

Keyin esa Qoradog‘li, Ag‘daban qishloqlarida xunrezliklar ro‘y berdi... va nihoyat, Xo‘jali qirg‘ini bizni larzaga soldi...

So'ngra Shusha ayrilig'i, Lochin, Kalbachar, Ag'dam,
Zengilan, Qubadli, Jabroyil, Fuzuliy!

Har falokatda qalbim parchalanib, yuragim kuyib bora-
verdi ...

Sinfdoshlarim, do'stlarim, tanishlarim xazon yaprog'i
kabi to'kilib, falokat bo'ronida sovrilaverdi...

Sinfdoshim Elshan... Uyimiz yonma-yon edi, qo'shni
edik... Bir kuni shahid bo'lganini eshitdim. Ko'z oldimda
maktabimiz, sinfimiz va Elshan bilan o'tgan kunlarimiz
jonlandi. Yuragim yana chilparchin bo'ldi...

Oradan biroz vaqt o'tgach:

- Nag'i ham shahid bo'ldi, - deyishdi...

U bilan ham birga o'qirdik. Juda odobli, xushmuomala
yigit edi... Qalbimda chidab bo'lmas og'riq turdi...

Keyin esa qarddon ustozlarimizdan biri bo'lgan Temur-
beyning o'g'li shahid bo'ldi...

Birga o'qir edik... Yana ichimda nimadir uzilib ketdi...

Hech qancha vaqt o'tmay:

- Shokir ham shahid bo'ldi, - dedilar. Hammamiz uni
juda yaxshi ko'rardik...

Keyin esa Samir... Qarddon do'stim Samir! Ko'z oldim
qorong'ulashib ketdi... Samir qanchalar vatanparvar, qan-
chalar mard yigit edi! Juda zukko, yaxshi o'qir edi, juda
katta orzulari bor edi! Ozarbayjonlar yashaydigan hududlar-
ni o'zi chizgan xaritada birlashtirar, unga g'alati qaragan-
larga:

- Hali ko'rasiz, albatta, shunday bo'ladi, o'sha kun
keladi, - derdi.

Katta orzulari bor edi, juda katta... Hammasi armon
bo'lib qoldi. Do'stim Samirni yo'qotdim. Qalbim bo'm-
bo'sh bo'lib qoldi. Ortiq yig'lay olmasdim, go'yo ko'z-
yoshlarim qurib bitgan edi.

Yana ozgina vaqt o'tib, Ozar shahid bo'ldi... Ozar bir paytlar boshidan ne-ne og'ir kunlarni kechirmadi, deysiz... Oilaning barcha yuki uning yelkasiga tushgandi...

Do'stlarimni birin-ketin yo'qotaverdim... Hamma singari...

Yo Rab! Qanday rejalarimiz bor edi. Maktabda nimalarni niyat qilmadik! So'nggi qo'ng'iroq chalganda nimalarni gaplashmadik! Xotira albomimni aytmasam ham bo'ladi... O'sha albomga hali ham tega olmayman, hali ham...

Bir kuni:

- Ali urushda qo'lidan ayrilibdi, deyishdi. Sinfimizning suyuqli Alisi! Qo'y og'zidan cho'p olmagan, yuvosh va muloyim Alini bu ahvolda ko'rish uchun o'zimni tayyorlashimga ancha vaqt ketdi. Yig'lamasligim, o'zimni unga matonatli ko'rsatishim lozim! Uchrashdik va bir-birimizga tikilib qoldik. Ikkimiz ham sukut saqlardik, ammo yuragimda chidab bo'lmas og'riq turdi, taranglashib turgan ip uzilib ketdi... Ikkimiz ham yig'lamadik, lekin uyga kelib, o'zimni bosolmay qoldim, o'ksib-o'ksib yig'ladim. Yig'laganim sari qalbim tilka-pora bo'lardi...

Oradan ancha vaqt o'tishiga qaramay, vaqt dardimizga malham bo'la olmadi. Hayotning achchiq siyomosiga yana o'sha tuyg'ular, iztirob to'la ko'zlar bilan boqardim. Bu tuyg'ular qalbimda chuqur iz qoldirgandi. Kunlarning birida sinfdoshlarimizdan birining to'yiga bordik. Sinfdoshlarim qo'ymay meni ham raqsga tortishdi. Qo'l ko'targanimni bilaman, ko'zim chetda turib bizni, ya'ni sinfdoshlarini tomosha qilib turgan Aliga tushdi. Ali juda yomon ahvolga tushganimni sezdi va darhol sog' qolgan qo'lini ko'tarib, tabassum bilan raqsga tushayotgandek yonimizga keldi... O'sha onda uning ichidan nimalar o'tganini eng bag'ritosh odam ham his qila olardi.

To'ydan ko'zim to'la yosh bilan chiqdim. Qalbim yana vayron bo'ldi...

Butun vujudimni chulg'ab olgan bu iztirobni boshqa to'yda o'ynash uchun turganimda his qildim. Shahid bo'lgan sinfdoshimning qora ro'mol o'ragan onasi menga qarab turganini ko'rdim. Ey, Xudoyim! U nigohlarda nimalarni ko'rmadim! Xuddi o'z farzandiga qarab turgandek edi, umr daftarini varaqlab, xotiralarni yodga solardi... Kim bilsin, "Tirik bo'lganida mening bolam ham shu yerda o'ynardi, hozir bular bilan tengdosh bo'lardi," deb o'ylayotgandir. Onaning nigohlari yuragimda bitmas jarohat ochganday bo'ldi.

Ichimda har kuni nimadir uzilib borar, chilparchin bo'lardi...

Kasalxona yaradorlarga to'la. Yaqinlarini, oilasini yo'qotgan kishilarning soni borgan sari ortib borardi. Ularning ichida ko'zidan ayrilgan qiz bor edi... Bir kuni uni ko'rish uchun yoniga borib, biror nima kerakmi yo'qligini so'radim:

- Faqat va faqat ko'zlarim kerak, - dedi...

Hayotining eng baxtli onlariga yeta olmagan bu qizni yana qanday iztiroblar kutmoqda edi! Hayhot! Qalbim tinmay vayron bo'laverdi...

Asli qorabog'lik bo'lgan bu qizning xonasida o'tirgandim, uning zulmat ummoniga g'arq bo'lgani yuragimga xanjar sanchar edi. Nimadir qilish kerak, lekin qo'limdan hech nima kelmasdi. U bilan uzoq suhbatlashar, ozgina bo'lsa ham yengil tortishini istardim. Bir kuni:

- Hatto shu xonadan ham tashqariga chiqa olmayapman, - dedi.

Bu so'zlari sabr kosamni toshirib yuborgan oxirgi qatra bo'ldi. Nimadir qilish lozim! O'sha qizga hech bo'lmasa sun'iy ko'z o'rnatish uchun pul yig'a boshladik...

Jurnalistlikni boshlagan vaqtlarim. Bir kuni qochqinlar yashaydigan chodir qishloqlaridan biriga bordim. U yerda bir soddadil oqsoqol bilan bo'lgan suhbatimizni hech qachon unuta olmasam kerak. Unga ajratilgan yordam mahsulotlarini olishni xohlamadi.

Qiziqib so'radim:

- Amaki, nega yordam ulushingizni olmayapsiz?
- Qizim, kimningdir qo'liga qarab qolish og'ir bot-yapti, bunga o'rganmaganman, - dedi.

Uning ulushini chodiriga olib bordim. Lekin o'sha daqiqalarda qalbim yana tilka-pora bo'ldi. Oqshom chog'i uyga qaytganimda, dadamni ko'rib o'sha odam yodimga tushdi. Dadamga o'sha mag'rur insonning gaplarini aytib berdim. Bu so'zlar dadamga o'qdek sanchildi, dadam bilan birga o'sha kecha rosa yig'ladik. Qalbim yana vayron bo'ldi...

Bosib olingan tumanlarning biridan quvilgan odamlar bilan reportaj tayyorlash uchun bordik. Tepalikda bir ayol o'tirardi. Unga yaqinlashib, biroz muddat jim qarab turdim. Keyin chiday olmay, qayerga qarayotganini so'radim.

- Qara, qishlog'imiz anavi yerda, lekin qishlog'imga bora olmayapman, - dedi.

- ...

Borib, ayolning yoniga cho'kdim.

- Anavi ko'rib turganing bizning qishlog'imiz, - dedi...

Go'yo kimdir yuragimni sug'urib olib, ombir bilan siqayotgandek bo'ldi...

- Bolam, u yerlarning suvi, tuprog'i, havosining o'rnini hech qayerniki bosolmaydi. Bu yerda bo'g'ilib ketyapman. Qosh qorayganda, har kecha uyga ketgim keladi. Qara, bu yerdan 5-6 kilometr uzoqda, lekin bora olmayman. Borib o'sha yerda o'lsam edi, qabrimda tinch yotardim. Bu

yoshimda bu yerlarda o'lgim kelmayapti, hamma qon-qarindoshimning mozori o'sha yerda.

Bir zum jimib qoldi. Keyin esa ko'zlarimga tikilib so'radi:

- Sen jurnalistсан, bilasan, biz qachon uyimizga qaytar ekanmiz?

- Xudo xohlasa... - dedim nochorlik bilan bo'g'iq ovozdada...

Uyiga qayta olmay qazo qildi... Ammo o'sha ayolning umidvor nigohlari va ajinlari xayolimdan ketmaydi...

Qalbim tinmay vayron bo'laverdi...

Xayollar mamlakatidan mehmonxonadagi xonamga qaytdim. O'n uch yoshimda boshlangan kulfatlarga to'la hayotim o'ttiz yetti yoshingacha shu aflozda davom etdi... Bu xotiralar og'ushida kechasi bilan uxlay olmadim. Go'yo o'sha yillar film kabi ko'z oldimdan o'tib borardi...

Tong otay deganda, uyqu elitdi...

Elshan keldi va kulib:

- Qarab tur, dadang seni menga beradi, - dedi...

Men esa unga qichqirib:

- Yo'q, bermaydi, sen yomon bolasan! Buning ustiga yaxshi o'qimaysan, - dedim.

- Men hammadan yaxshi bolaman, ko'rasan, senga buni isbotlayman...

- Yo'q!

Cho'chib uyg'onib ketdim.

- Nega unday dedim, nega shahidni xafa qildim, - deb yig'ladim. Qayta uxlashga urinsam ham uxlay olmadim. Tushning davomini ko'rgim, tushda ham unga:

- Sen juda yaxshi yigitsan, - deb ko'nglini olgim kelardi.

Nonushta uchun restoranga tushdim. Mehmonxona ofitianti:

- Xonim, sizni televizorda ko'rsatishdi, tabriklayman, - dedi, atrofdagilar ham menga qarab kulimsirashdi. Ba'zilar ofitsiant kabi "tabriklaymiz", deyishdi. Men esa hech narsani his qilmasdim. Xayolim kecha ko'rgan tushimda edi... Meni xotiralarga, yaqin o'tmishimga yo'llagan o'sha jurnalist bilan yana uchrashuvimiz bor edi... Uning mendan so'raydigan savollari va beradigan javoblarim haqida o'ylay boshladim...

Bu xayollar bilan bo'lib, o'sha jurnalistning yonimga qachon kelganini ham ko'rmay qoldim.

- Xonim, kecha juda hayajonda edingiz. Sizdan xursandmisiz, deb so'radik, lekin javobini eshita olmadik... Endi hayajon ancha o'tib ketgandir, shuning uchun qayta so'ramoqchiman. Xonim, xursandmisiz?

O'zimni quvongandek ko'rsatishga qanchalik urinmay, qalbim bo'm-bo'sh. Hech nimani his qilmasdim. Shunda anglab yetdimki, qalbidan uzila-uzila ado bo'lgan o'sha "nimadir" - quvonch ekan...

SO'ZLA! JANNATDAN XABAR BER BIZGA!

Ozarbayjon milliy qahramoni Samir Hasiyevga...

U bilan yaqin qarindosh edik... Lekin oramizda qarindoshlikdan ham mustahkamroq, muqaddasroq rishta bor edi. O'sha rishtaning nomi – do'stlik edi!

Azizim Samir,

Sen bilan bolalikdan beri do'st edik va bir umr do'st bo'lib qolamiz! Oramizdagi farq ikki yosh edi. Sen mendan katta eding. Lekin taqdir taqozosi bilan endi men sendan "katta"man. Chunki sen doimo yoshligingcha qolding. Masalan, biz sochlaringga oq oralaganini ko'rolmadik. Har doim suratlarda bizga o'sha navqiron yigit mag'rur boqib turadi... Mening sochlarimga esa oq tushdi... Boshimizga tushgan savdolarni bilsang edi... Esingdami: "Hech qachon ko'zlaringdan yosh oqmasin, dildan shunchalar yig'lay-sanki, odam o'zini gunohkordek his qiladi", derding... Sen ketgach, ko'zyoshlarim daryo bo'ldi, buni his qildingmi, bilmayman, do'stim?! Lekin boshqa do'stlarim bu so'zlarni senchalik samimiy aytmadi:

"Yig'lama!"

Bola edik, o'rtoqlarimiz bilan o'ynayotganimizda yiqilib tushib, tizzamni shilib oldim. Yodingdami? Tirqirab oqqan qonni ko'rib, yig'lab yubordim. "Yig'lama" deding. Yugurib borib, suv olib kelding. Yaramni yuvib: "Ana, hozir qon to'xtaydi, yig'lama" deding. Keyin esa: "Uni kim itarib yubordi?" deb baqirding. Qo'yib bersa, bolalarning hammasini do'pposlashgacha borarding.

Senda hech kimda yo'q pokiza qalb bor edi, Samir! Nega bu dunyodan yaxshilar erta ketadi? Buni haligacha

tushuna olmayman! Bu savolga hanuz javob topolganim yo‘q, topa olmayman ham!

Vatandan so‘z ketganda shunchalar hayajon bilan gapirar edingki... Shahid bo‘lganingda hech kim hayron qolmadi. Xuddi shahid bo‘lishingni avvaldan bilardilar-u, bu xabarni kutib yurgandek edilar... Sen shahid bo‘lish uchun dunyoga kelganding, Samir! Qisqagina umringda qanchalik uzun urush yo‘lini bosib o‘tding...

Yodingdami? Har yili yozgi ta‘tilda qishloqqa borganimizda, sen bilan kelajak haqida suhbatlashardik. Men orzularim haqida juda uzoq gapirar, aytib adog‘iga yetolmasdim... Sen esa juda qisqa gapirarding. Oramizdan juda tez ayrilishingni bilganding go‘yo... Hech qachon kimnidir sevishingni ham aytmagansan. Hatto, bu dunyodan yolg‘iz o‘tishingni ham his qilgansan shekilli...

Qoqila-qoqila katta bo‘ldim, do‘stim. Hayot meni ezdi, zarbalar berdi... Shunday kunlar bo‘ldiki, mana shu bepoyon dunyo tor jahannamga aylandi...

Imtihonlardan juda qo‘rqardik, esingdami, bilmayman! Chunki “a‘lo” baho olishimiz shart edi, faqat va faqat “a‘lo”! Eng katta tashvishimiz imtihonlardan “a‘lo” baho olish bo‘lgan. Asl imtihon insoniylik imtihoni ekan, do‘stim... Hayot degan o‘qituvchi juda zolim va qahri qattiq ekan. Doim xato qilishimizni kutib yurarkan...

Qani endi aytchi, jannatda nima gaplar?! Bu yerda arzimagan narsalarni deb bir-birimizni o‘ldirishga tayyor turganimiz uchun u yerdan bizga qarab kulyapsizlarmi yoki?! Ha, aytganday, bu yer yuzida ayol bo‘lish oson emas... Qara, yoshim qirqqa chiqdi, hali ham “ayol bo‘lish oson emas,” deyapman... Ayol bo‘lishning badali juda og‘ir... Umuman, inson bo‘la olishning badali juda og‘ir ekan...

Eh, do‘stim! Senga nimani, kimni aytib beray?

Azob chekishimga, xafa bo'lishimga chidab turolmasding. Ne-ne azoblar chekkanimni bilsang edi, do'stim. Lekin hayot juda g'aroyib, shunday emasmi? Azob-uqubatlar bizni ulg'aytirib qo'yarkan... Meni ko'rsang, tanimaysan. Endi o'sha jajji qizga umuman o'xshamayman! "Ko'ngling juda bo'sh" derding. Menda o'zgarmagan faqat shu tuyg'u qoldi... Hamon go'dakning ko'z yoshini, hatto biror jonivorning azob chekkanini ko'rsam, chidab turolmayman. Albatta, shu holimga shukur qilaman. Ko'zlarimda insonga xos bo'lgan bir necha qatra yosh qoldi, deb o'ylayman...

Sen juda zukko va hayotga tashna yigit eding, Samir. Jannatda ham hamma sening ajoyib hikoyalaringga quloq solayotganiga shubham yo'q. Shahid bo'lganingda og'riqni his qildingmi? O'sha onda yoningda bo'lolmadik. Ko'zyoshlarimizga bardoshing yetmasdi. Sen shahidga mos bo'lgan viqorli shaklda ketishing kerak edi!

Buyuk Ozarbayjon orzusi bilan yasharding. Hozirgi Ozarbayjoni ko'rsang, sevinsang edi... Buni qara! Nimalar deyapman o'zi?! Axir, sen hamma narsani ko'rsan-ku, ruhing bizning oramizda...

Sen shahid bo'lding. Allohga yaqinroqsan. Oradan deyarli 20 yil o'tdi. Lekin sen atigi bir necha kun avval ketganga o'xshaysan... So'nggi so'zingni ham eshita olmadik... Aslida so'nggi so'zingni har kuni eshitamiz... Qorabog', Shusha, Xo'jali... deyapsan... eshityapmiz... "Ustimdan sochishga so'z berganingiz Qorabog' tuprog'i qayerda" deb tinmay so'raysan... Hali ham bu savolingga javobim bo'lmagani uchun sukut saqlayman, Samir... Lekin bu savolga, albatta, bir kun javob beramiz. Ishon, bu savolning bir javobi bo'ladi!

Biz sendan ko'ra og'irroq yuk tashib yuribmiz, aziz do'stim... Yodingdami? Kelajagimiz haqida orzularimiz bor edi... Men jurnalist, keyinroq esa diplomat bo'lmoqchi

edim... Biz chin do'st o'laroq bir-birimizni hech qachon unutmashlikka, bir-birimizdan ayrilmaslikka qaror qilgandik. Shunday deb so'z berardik, lekin ayrildik... To'g'rirog'i, ham ayrildik, ham ayrilmadik! Yigirma yil o'tganiga qaramay, senga hali ham maktub yozayotgan bo'lsam, demak bir-birimizni unutmabmiz, hech ham ayrilmabmiz! Sen faqat seni qancha sevishimizni bilish uchun oramizdan ketding... Yo'q, sen bizga Vatanni qanchalar sevishingni ko'rsatish uchun ham ketding... Har yoz qishloqqa kelgandingda: "Seni juda sog'indim, do'stim," degim kelar, ammo deya olmasdim... Juda g'aroyib qiz edim. Balki sen kelgandingda eng ko'p sevingan odam men bo'lgandirman... Biroq negaligini bilmayman, bularni senga ayta olmasdim... Sen esa bilarding, seni juda yaxshi ko'rishimni bilarding... Chunki do'stlarimiz bilan tortishib qolsak, darrov yoningni olardim...

40 yoshga to'lgan kunimda ham sizni esladim, siz haqingizda so'zladim. Bizni tashlab ketgan siz aziz do'stlarimizni... Tag'in "Bizni unutib qo'yishdi" demang... Unutmadi! Hech qachon unutmaymiz...

Men hamon har yoz ta'tilida qayerdan bo'lsa ham qaytib kelasan, deb o'ylayman... Kel...

Kelaqol... Seni juda sog'indik, do'stim...

HASRATO‘G‘LI yoxud UCHAR TOBUT

AKBAR QO‘SHALI

Laqabi Hasrato‘g‘li bo‘lgan, go‘yo asl ismi butunlay unutilgan odam o‘z istagi bilanmi, hayotdan olgan saboqlaridanmi, yoki san‘at ta‘siri bilanmi, butkul boshqa odamga aylangandek edi... Ehtimol, umrining qolgan qismini avvalgidek o‘tkaza olmasdi, lekin “bundan buyon”ga, uning “qanday”ligiga, “nima”ligiga cho‘mib, xayolini to‘fonlarga g‘arq etishdan ham chekinayotgandek edi... Xo‘sh, u “bundan buyon” degan bosqichga qanday tayyorlanishi kerak? Qaysi imkoniyatlar bilan? Necha yildan buyon ich-etini yeb bitirgan Hasrato‘g‘lining na sog‘lig‘i, na “cho‘ntagi” bunga yo‘l qo‘yardi! Shoir aytganidek: “Peshonamni o‘qiy olmayman, peshonam sho‘rmi?” kabi holatda edi Hasrato‘g‘li...

Hasrato‘g‘li poytaxtning taniqli “Xor” jamoasi a‘zosi edi, to‘g‘rirog‘i o‘zi solo ijro bilan shug‘ullansa-da, taqdir uni “xor”ga olib kelgandi. Endi esa oldin hech kuylamagan qo‘shig‘ining yakunida edi go‘yo. Parda yopilguncha o‘zida kuch topib, bor ovozi bilan kuylashi lozim edi. Orqa zimiston, faqat bu qorong‘ilik ko‘pgina insonlarga nurdek ko‘rinardi. Oldindan yog‘du taralardi, faqat manbai o‘ziga ham noma‘lum bo‘lgan nur edi u: nimadandir umidvor, kimga ishonmoqda o‘zi va qayerga boradi?! Qaniydi dirijyor tayyoqchasini ko‘z oldida aylantirsa-yu, faqat u bilan ishlaydi; bu ahvolda esa “o‘y-fikrdan harakatga” o‘ta olmaydi... Unga Tangri bilan orasidagi rishta uzilgandek, aloqa robitasi buzilgandek tuyulardi...

Kecha kiyinish xonasidan chiqayotganida “Xor”ning ayol a‘zolaridan biri bilan to‘qnashib qolgan, ikkovining shoshqin qadamlari, yarim-yorti kiyilgan kiyimlari biroz

noqulay vaziyatni yuzaga keltirgan, ustiga-ustak Hasrat-o'g'lining dori ichish uchun olgan bir stakan suvi chayqalib, qizning oyog'iga to'kilgandi. Seskanib ketgan qizning og'zidan "Uying kuygur!" degan so'z beixtiyor chiqib ketdi va shu damda u endi juda uzoqda qolgan qishlog'ining gulchechakka to'la etaklarida, bir buloq boshida, ufq qizargan chog'da bo'lgan bir uchrashuvni esladi. O'shanda Hasrat-o'g'li qo'lida ko'za tutgan begona qizdan suv so'ragan, olgan bir jom suvining yarmini ichib, qolganini qizning yalang oyog'iga sepib yuborgandi. Qiz bexosdan "Voy, uying kuygur, yaramas!", degandi. O'sha buloq boshidagi uchrashuvdan so'ng uzoq muddat bir-birini ko'rmaydigan bo'lib ayrilgan bu ikki navqiron yillar o'tib tor dahlizda dong qotib qolishgandi. Hasrato'g'li "Qarg'ishing amalga oshdi, uyim kuydi, ko'ngling xotirjam bo'lsin", degisi keldi-yu, aytolmadi...

Dirijyor dedim-u, yodimga tushdi. Dirijyorning xalqaro musobaqada yutib olgan oltin tayoqchasi bor edi. Maestro o'sha oltin tayoqchasini juda muhim konsertlarda ishlatardi. Hasrato'g'li maestroning faqat unga ishonib topshiradigan bu tayoqchasini oxirgi marta qo'lga olganida, qishlog'ida so'nggi dafn qilingan qariyaning qo'ltig'i tagiga qo'yilgan buta shoxini eslab, peshonasidan muzdek ter chiqib ketdi. Ularning uzoqlarda qolgan qishloqlarida qadimdan qolgan odat-an'analari bor edi. O'lgan odamning qo'ltig'iga bittadan tayoqcha qo'yishardi. Aytishlaricha, dafn tugab, ilk tunda qabr imtihoni boshlagach, o'lik oyoqqa turadi va tayoq o'shanda qabrdagi insonga yordamga shoshiladi...

"Tangrining so'nggi elchisi buyuradi: "Insonlar uyquadirlar, qachon o'lishsa – o'shanda uyg'onishadi". Hech kim qaytmagan qabr olami – dunyoning so'nggi va oxiratning ilk manzilidir. Hasrato'g'li shu kunlarda o'qigan kitobidagi bu satrlar tagini chizib qo'ygandi.

Ha, Hasrato'g'lining o'y-xayollari beqaror, halovatini yo'qotgan. Qayergadir borishi lozim, ammo qanday qilib boradi? O'zi nima uchun bormoqchi, nimaga? Uni kim, qayerda, qanday va nima uchun kutmoqda? Uyqulari notinch, turmushi parishon, kelajagi o'zi tomonidan ham tasavvur qilib bo'lmaydigan bir odam edi Hasrato'g'li. Bu kamlik qilgandek, Hasrato'g'lining doim qaysarlik qilishi ortiqcha... O'z bilganidan qolmas, o'zi istagandek kuylar, o'z bilganidek o'ynardi... Xuddi orkestr a'zolari unga moslashishi kerakdek, dirijyor uni o'ylab, tayoqchasini o'ynatishi lozimdek... Hasrato'g'li uchun "nota"larning qorishib ketishi, tovushning yetti toni buzilishining ahamiyati yo'q. Zamon, makon, miqdor, og'irlik, hajm, son... – go'yo hamma narsa bir onda shaklini o'zgartirgan, qaytadan shakllangan va qaynar qozon ichida aralashtirilgan, yangi o'lchamli narsa yaralgandek tuyulardi...

Vaqtinchalik joylashishgan yotoqxonalarida Hasrato'g'li o'tirgan joyida mudradi. Uning so'nggi uyqusi tong otmasdan ota-bobolarining yurtiga safariga "bag'ishlangandi". Oxirgi tengdosh hamqishlog'i ham urushda shahid bo'lgani haqida xabar topgach, "sog'lig'im jangga borishga yo'l qo'ymasa ham, bu tor, katalakdek yotoqxonada jon berish yo'q, hech bo'lmasa o'z qishlog'imga borib, buloq boshida omonatimni topshiraman" degandi.

Ha, Hasrato'g'li "ketaman" dedi, eshitganlar esa buni hazilga yo'yib, parvo qilishmadi. Nima bo'lganda ham ismidan ma'lum...

Boshingizni og'ritib nima qildim, gapning qisqasi, ertalab hamma o'rnidan turganida, u ko'zlarini abadiy yumgani ma'lum bo'ldi... "Rahmatlining yuz-ko'zida yo'qotganini topgan odamning xush tabassumi qotib qolgandi. Tug'ilib-

o‘sgan yurtiga tushida borgan va o‘sha shirin hayotdan uyg‘onishni o‘ziga ep ko‘rmagandi... Aytgan so‘zini tutadigan odam edi, tushida bo‘lsa ham, so‘nggi so‘zining ustidan chiqibdi...” Hasrato‘g‘li u haqida boshqasining gapirayotganini eshitar-eshitmas uyqudan sapchib uyg‘ondi...

Hasrato‘g‘li... Hasrato‘g‘li. Hasrato‘g‘li! Umidingizni puchga chiqarishni istamayman-u, lekin bu uning so‘nggi uyg‘onishi edi. Go‘yo yuzida qotib qolgan tabassum erib yo‘qqa chiqmasdan oldin qaytadan boshini yostiqqa tashladi, uyquga ketdi-yu alahsiragancha jon taslim qildi. Boku tirbandligidan noliyotgan “tez yordam” doktori qisqacha izoh berdi: jigar sirrozi...

Hasrato‘g‘lining cho‘ntagidan bir parcha qog‘oz chiqdi. Egri-bugri yozilgan yozuv musiqa ishoralariga o‘xshab ketardi: “Ortga qaytmoq istamayman, olg‘a yurish qo‘limdan kelmaydi!” Bu bir jumlalik “vasiyat”ning ilk variantini quyidagicha bo‘lgani ochiq-oydin ko‘rinib turardi: “Ortga qaytmoq istamayman, olg‘a yurishning esa imkoni yo‘q!” U o‘z yozganini yengilgina o‘chirib, tuzatgandi – xuddiki taqdiriga yozilganlarni o‘zgartirgandek...

“Xor” jamoasi o‘zlarining burchlari deb bilishgan chog‘i, dafn kuni qabristongacha oq-qora rangning, sasning, borliq va yo‘qlikning san‘at uyg‘unligi ramziday tuyulgan namunaviy kiyimda kuy chalib borishdi... “Xor” nimani chalishiga qaramay, atrofga faqat “Qorabog‘ shikastasi” taralardi... Sozandalar lol qolishgandi, ular nimani chalishsa ham taralayotgan kuy “Qorabog‘ shikastasi” bo‘lib chiqardi, “Qorabog‘ shikastasi!” Tinglovchilar esa ijrochilar ataylab “Qorabog‘ shikastasi”ni chalib, kuylashyapti deb o‘ylashardi...

Hasrato'g'li asli qorabog'lik, uni Boku yaqinidagi "Qochoqlar qabristoni"ga dafn qilishlari lozim edi. Ammo go'rkovlar Hasrato'g'lining tobuti ularning yonidan o'tib ketganini ko'rib ishlarini chala qoldirib, tobutni olib ketayotgan karvonga ergashishdi. Bir payt kuylay-kuylay Bokudan chiqib, Qorabog'ga yo'l olishganini sezib qolishdi.

Og'ir dard go'yo hammani yengillatgandek, xuddi charchoq, qo'rquv hissi, uzoq masofa-yu kecha-kunduz duch kelishlari mumkin bo'lgan tikanli to'siqlar, minali maydonlar haqiqati unutilgan. "Xor" ham xorligidan chiqib, soloijroga aylangan... Biroz vaqt o'tib, muayyan yo'l bosib o'tilgandan so'ng esa tobutni yelkalab ketayotganlar ham ko'zdan g'oyib bo'ldi, biroq Hasrato'g'lining tobuti hali ham ilgari lab borardi.

Tobutni kim olib ketyapti, yo Rab?! Tobut qanot chiqardimi? Yo'qsa, yo'qsa, Hasrato'g'li o'zini o'zi olib ketyaptimi?

*"Xalqimga foydam tegmadi,
Kelganimdek ketmoqdaman,*

*Bir boshim shunday yuk bo'ldi,
Boshim olib ketmoqdaman,
Uyatdaman, uyatdaman.*

*Daraxt bo'ldim, daraxt qoldim,
Bitta meva berolmadim,
So'lib-so'lib ketmoqdaman,
O'tin deb ham yondirmaslar,
Uyatdaman, uyatdaman.*

*Zotan yolg'iz uyalishni o'rgandim,
Uyalib yashadim, uyalib o'ldim.*

*Qarang hozirda hech foydam tegmagan insonlar
Go'yo tobutimni qasddan olib ketmoqdalar...
Yolvoraman, unday qilmang, ezilaman...
Tushiring, Xudo haqqi, ovora bo'lmang,
Men o'zim ketaman,
Uyatdaman, uyatdaman.” –*

Onado'lilik shoir Zaim Go'kning bu she'rini yoddan aytayotgan o'sha Hasrato'g'li emasmi bu?

...Tobutdan ancha orqada faryod ko'tarildi: “Yaratgan Egam, jonini olgan bandang o'z-o'zini Qorabog'ga olib ketyapti, uning yo'lini o'zing och, qabrini o'zing qaz, bizni ham o'zing mag'firat ayla...”

*Absheron,
04.XI.2019*

VOKZALDAGI AYOL

TARONA VOHID, AKBAR QO‘SHALI

(T.V.): U har kuni uydan chiqib, vokzalga borardi...

Bir-birini yaqindan ko‘rmasalar, ovozlarni eshitmasalar ham, ular eski, juda qadrdon tanish edilar. Vokzalda oralardan chuqur temir yo‘li izi o‘tgandi. Temir yo‘lning o‘ng tomonida yoshi noaniq, soqolli, ikki oyog‘i tizzasidan kesib tashlangan va shu tufayli umrbod nogironlar aravachasiga mixlanib qolgan sobiq jangchi... Har tong jingalak sochli yigit uni shoshilganча “ishga” olib kelardi. Odam joyini egallashi bilan chaqqon yordamchi qayoqqadir g‘oyib bo‘lar, birozdan keyin yuk bilan qaytib kelardi. Qutini qo‘yib, ustiga hovliqqancha sigaretlarni terar, uydan olib kelgan tuginini nogironning yoniga qo‘yib, odamlar orasida ko‘zdan g‘oyib bo‘lardi. Nogiron esa kech tushguncha o‘tgan-ketganga sigaret taklif qilar, ora-sira termosdan choy quyib ichar, oldi-sotdi yaxshi bo‘lganda lash-lushlari ichidan mit-tigina radiosini topib titkilardi.

Yo‘lning chap tomonida esa qotmadan kelgan, yuzlarini qat-qat ajin bosgan ayol... U ham har tong ayni vaqtda vokzalga kelar, o‘z joyini egallar, oqshom chog‘i dispetcher so‘nggi poyezdni e‘lon qilib, jo‘natib bo‘lgach, oyoqlarini sudragancha chiqib ketardi. Bu noma‘lum ayolning har kuni vokzalga kelishi, bir joyda turib, nimanidir kutishidan nogiron jig‘ibiyron bo‘lardi. Bu ayol vokzalga nega kelishiyu, nega ketishining sababini bilmasdi. Uzoq vaqt kuzatib yurgach, bu ayolning na keladigan, na ketadigan kishisi borligini bildi. “Nega” savoli nogironni bir qancha muddat bezovta qilgan bo‘lsa-da, keyinchalik bunga o‘rganib ham qoldi. Har tong “ishga” kelganda birinchi qiladigan ishi o‘sha ayolni qidirish bo‘lardi. Uning baxtiga ayol doim vaqtida kelar, kuttirib qo‘ymasdi.

Ayol ham aynan u kabi bir burchakda turib, zaif ko'z-lari bilan to'g'ridagi nogironlar aravachasiga tikilar, ichida o'qtin-o'qtin:

- Onang o'rgilsin, bolam, seni bu ahvolga solganlar ko'r bo'lsin, hozir ikki oyog'i borlar o'zini eplay olmaydi, sen qanday yashaysan? – derdi.

Ba'zan esa o'ziga o'zi, qiziq, buning yaqini bormikin, deb g'udranib qo'yardi.

Ayniqsa, sovuq kunlarda dili xufton bo'lardi. "Muzlab o'ladi, qurt-qumursqaga yem bo'ladi, hech kimning xabari bo'lmaydi", deb yig'lamsirardi.

Nogiron esa sovuq kunlarda ayolga malomat qilardi:

- Qari ayolsan, uyingda jimgina o'tirsang bo'lmaydi-mi?! Shu havoda ham ko'chaga chiqadimi? Xudo yarlaqab, shu ayolning nega vokzalga kelishini bilsaydim!

Bu tong ayol vokzalga kelmadi. Nogiron necha marotaba yo'lning narigi tomoniga bo'ynini cho'zib qarasa ham foydasi bo'lmadi. Avval kutdi, so'ng esa xavotir ola boshladi, peshinga yaqin bir fikr xayoliga yashindek urildi:

- Kampir o'ldi, ha, o'ldi-yu qutuldi. O'zi ham qutuldi, men ham.

Bu so'zlarni aytishga aytdi-yu, lekin ko'zidan yosh tirqirab chiqib ketdi.

Begona ovozdan cho'chib tushdi. Bir odam sigaret so'radi, xaridorning qaytimini bergach, yana yo'lning narigi tomoniga, ayol turadigan joyga jovdiradi.

Noyabrning boshi bo'lsa ham aksiga laylakqor yog'a boshladi. Chaqqon yordamchi bir zumda paydo bo'lib, mayda-chuyda narsalarni tugunga soldi-da, nogironni olib ketdi...

... Ayol bir necha kun ko'zga ko'rinmadi. Nogiron uni endigina unutgan edi-ki, bir kuni saharda ko'zlariga ishona olmadi. Ayol avvalgi joyida turardi. Nogiron yaqin jigarini

topgandek quvonib ketdi. Bu safar bu noma'lum ayolning sirini nima qilib bo'lsa ham bilib oladi...

Yonidagi etikdo'zni chaqirib, qulog'iga nimadir deb pichirladi. Etikdo'z yo'lning narigi tomoniga qarab, yelkasini qisdi, nimadir demoqchi bo'ldi-yu, lekin nogironning so'zini ikki qila olmadi. Joylarini attorga omonat qilib topshirishdi. Etikdo'z nogironlar aravachasini itarib, ancha uzoqdagi ko'prikdan yo'lning chap tomoniga o'tkazib, ayol turgan joyda to'xtadi. Ayol o'zi bilan o'zi ovora edi.

Nogiron ayolni yaqindan tomosha qila boshladi. Yung to'piga o'xshaydigan bu ayol nimanidir mushtoqlik bilan kutardi. Disptcherning ovozi eshitildi: "Bokudan Lenkara qatnovchi poyezd bir necha daqiqadan so'ng harakatlanadi". Poyezd yo'lga tushib, ko'zdan g'oyib bo'lgach, ayolning kayfiyati tushib ketdi. Parishon holda vokzaldan uzoqlashdi. Nogiron ayoldan ko'z uzmay, uni kuzatib qoldi.

Ayol uncha uzoqqa ketmadi. Vokzal yaqinidagi eski hovlilardan birining pastak eshigidan ichkari kirib ketdi.

Nogiron qiziqib qoldi. Etikdo'z oxiri chidolmay tilga kirdi:

- Endi nima qilamiz?

Nogiron:

- Biroz kutaylik, - deb sigaret yoqdi. Birozdan so'ng eshik ochildi. Hovlidan bir-birini turtkilagancha ikki bolakay chiqib keldi. Aka-uka ekanliklari ko'rinib turardi. Maktabga ketishyapti, shekilli. Nogironning yoniga yetib kelishganda, bolalardan kattarog'i qo'lini cho'ntagiga tiqib, chaqa oldi-da xayrixohlik bilan nogironga uzatdi. Bolaning kutilmagan harakati nogironni esankiratib qo'ygan bo'lsa ham, bolakayning qo'lini asta itarib, mehribonona so'radi:

- Bu ayol senga kim bo'ladi?

(A. Q.)

Nogiron juda hayajonda edi... Bergan savolining javobini eshitgungacha bo'lgan muddat unga asrdek tuyuldi... Hatto, orada "Koshki javob bermasaydi, koshki bu yerga kelmasaydim" kabi pushaymonlar seliga g'arq bo'ldi. "Yo birdan...?!", deb o'ziga savol berishga ham vaqt topdi. Bir savolga javob olish bundan uzoq bo'la olmaydiganga o'xshardi. Holbuki, savol bilan javob orasida bir soniya ham o'tmagandi va bolalar bir-biriga gap bermay, chug'urlashib ketishdi:

- Amaki, amaki, buvi...buvi... ey, jim tur, men ayta-man... yo'q, men...

- Hoy, bolalar, bitta-bitta gapiringlar... Nega duduqlanasiz? – dedi etikdo'z.

Bu safar bolalardan shaddodrog'i chuchuk til bilan javob berdi:

- Amaki, Tuyaj buvini bu yeyda hamma taniydi... u hech kimni xafa qimiydi... Hamma uni yashshi ko'yadi... Hoziy... oyim kelyaptila, hoziy, ula hammasini biladila...

Shu payt bolalarning onasi ekanligi ko'rinib turgan va bolalar "Oyi, oyi, amaki Tuyaj buvini so'yayapti" deb chaqirgan ayol yaqinlashdi. Hayo aralash uyatchanlik va biroz hayrat bilan salom berib, alik olgan xonim ilk gapidayoq odobini ham, hayosini ham, qiziqishini ham ko'rsatdi:

- Kechirasiz, uka, tinchlikmi, Turaj buvini so'radingizmi?

- Ha, opa. Iloji bo'lsa, Turaj buvi haqida gapirib bering.

- Xudo haqqi, ukam, nimani aytay? Turaj buvi-da... Ochig'ini aytsam, ko'zimga juda issiq ko'rinyapsizlar, sizning savolingizdan xavotirga tushganim yo'q. Taxminimcha, siz ham uni stansiyada ko'rgansiz. Harholda xayr-eh-

son niyatida biror yaxshilik qilish uchun kelganga o'xshaysiz.

Bu ikki "g'aroyib odam"ning yuzi yorishib ketganini ko'rgan ayol o'zini qo'lga oldi:

- Bilasizmi, Turaj buvi saksoninchi yillarda, yakka-yu yolg'iz o'g'lini huv anavi stansiyada Afg'onistonga kuzatgan ekan. Afg'oniston qarg'ishga uchragan makon ekanmi, o'sha kundan beri tinchiganini ko'rmadik... Tasavvur qiling, har soatda qaysidir qishloqqa, qaysidir uyga yo qoraxat, yo temir tobut kelardi... Turaj buvi nima ham qilsin? O'g'li ham ketayotganda, oyog'ini vagonga qo'yarqo'ymas, qayrilib yarim hazil, yarim chin: "Oyi, oyi, 2 yil o'tishi bilan kelaman. Qarang, shu yerda o'zingiz kutib olasiz! Agar kelganimda, sizni bu yerda ko'rmasam qaytib ketaman", debdi. Gapini qarang-da, uka, xuddi ataylab kimdir ayttingandek!

Ona yuragi-da... kun sanab, soat sanab, ikki yil to'lgach, ehtiyot shart 3-4 kun avvaldan stansiyaga chiqib kuta boshlabdi. "O'g'lim to'g'riso'z, qayerda degan bo'lsa, o'sha yerda tushadi, qachon degan bo'lsa, o'sha vaqt keladi" deb soatni soatga, kunni kunga ulay-ulay shu kunga yetib keldi... Shunday qilib vaqt o'lchovini tamomila unutib qo'ydi. U hali ham "ikki yil" o'tmagan deb o'ylaydi. Turaj buvi vaqt o'lchovini o'zgartirib yuborgan, o'g'lining yo'qligini hamon tan olgisi kelmaydi.

Turaj buvi uchun qaysidir ma'noda makon ham o'zgaragan. Har safar vokzalning ayni joyida turishiga qaramanglar. Qorabog' urushi boshlanganda, odamlar frontdagi xabarlardan gaplashishganda, Turaj buvi Afg'onistonga jo'natgan o'g'lini Qorabog'da jang qildirardi... Bilmadim, tushuntira oldimmi?

Kelin uzundan-uzoq gapirib bo'lgach (xuddi u ham gaplashishga odam qidirayotgandek), uning aytganlarini bosh-

ini silkitish bilan tasdiqlab, mushohada qilayotgan nogiron birdan tilga kirdi:

- Opajon, unda Turaj buvi nega bu kunlarda ko'rinmay qoldi? Bilsak bo'ladimi?

- Eh, ukam, mo'jizaga o'xshaydi. Bu ayol odamga o'xshab na televizor ko'rardi, na radioga quloq solardi, gazeta ham ochib o'qimasdi, faqat haligi... Xushqadamning teledasturi bor-ku – “Seni izlayman”, ha, o'shaning Afg'oniston haqidagi ko'rsatuvini ko'rib qoldi, bizga ham chalkash-chulkash savollar berdi, o'zi bilan o'zi gaplashdi... ertalab qarasak, tashqariga chiqmabdi. Men yoniga kirib, nima bo'lganidan xabar olmoqchi bo'ldim. Rang-ro'yi so'ngan chiroqdek qorayib ketgandi... Suv so'radi. Yotog'i yonidagi garmdorinusxa kumush jomda suv olib keldim. Ichmadi. “Men bu jomda o'g'lim ketgan poyezd ortidan suv sepgandim”, dedi. “U kelmadi. Suv sepish ham yolg'on, poyezd ham, o'g'il ham, vafo ham...” Rostini aytsam, dilim xufton bo'ldi, tilim tutildi. Yaxshiyam, o'zi gapirdi. Nima deganini bilasizmi, o'zingiz ayting, shu holiga, ahvoliga yarashadigan gapmi?! “Yolg'onlikka yolg'on-ku, faqat ishonishga, kutishga arziydi!” Nima ham deyman... Boshingizni ham qotirdim. Mayli, ketishim kerak, aybga buyurmaysizlar.

Nogiron ham, etikdo'z ham quruqshab qolgan lablari orasidan zo'rg'a sirg'alib chiqqan so'zlar bilan javob berishdi:

- Yo'g'e, opajon, siz aybga buyurmang. Biz eshitadiganimizni eshitdik. Qolganiga Xudo poshsho!

Xayrlashgach, nogiron o'girilib, yana bir necha so'z qo'shib qo'ydi:

- Opa, ko'rasiz, bu suhbatimizning natijasi bo'ladi. Albatta, bo'ladi! Bu bekorga emas, bu yerda qandaydir hik-

mat bor. Bu suhbatimizda, bu qiziqishimizda, bu hodisada karomat bor. Ko'rasiz!

Kelin lom-lim demay, yelkasini qisdi-yu ketdi...

Turaj buvi shu damda o'rnidan turib, xonasidan chiqayotgandi. Tashqariga chiqqanida, nogiron va etikdo'z uning ko'ziga uzoqdan sharpa bo'lib ko'rindi. Ketishardi... Turaj buvini temir yo'lning bu tomonidan narigi tomoniga o'zi ham bilmaydigan va so'z bilan ifodalay olmaydigan qandaydir rishta bilan bog'lagan o'sha odam ketayotgandi...

Ish kuni tugab, harakat to'xtadi. Shu yerda bir davr yakun topib, yangi davr boshlanadi... Turaj buvining yuzko'zidagi ifodalarni o'qish imkoni bo'lganida edi, nigohlarini "tarjima qilish"ning iloji topilganida edi, shubhasiz, bu jumlar yuraklarni yaralagan bo'lardi...

QUYOSHDA QAMASHGAN KO'ZLAR ELCHIN HUSAYNBAYLI

Uning ko'zlariga quyosh tushdi...

Ko'zlarini qisib uzoqlarga tikildi va yozmoqchi bo'lgan maktubining ilk jumlasini o'yladi: "Bir kun bu bo'lishi aniq edi, sen buni bilarding..."

Ilk jumlaning bir necha marotaba ichida qaytardi va o'ziga juda yoqdi, lekin ikkinchi gap ko'ngliga o'tirmayroq turardi. Chunki ayoli uning o'lmas qahramonligiga ishonardi...

Ayoli bu maktubni ertalab uyg'onganda stol ustida ko'rdi. Erining yozuvini darrov tanidi. Eri kun yorishayotgan payt ketgandi. Yana o'ttiz bir yil bir yostiqa bosh qo'ygan ayolini uyg'otmay, xayrlashmay, jimgina... U o'limini ham ana shunday jimgina kutib olishi shubhasiz edi.

Eri bedavo dardga yo'liqqandi. Yaqin qolgan o'limini dushman ishg'oli ostidagi qishlog'ida kutib olishni istardi. Buni hamma bilardi. Ayoli uning arslonlardek o'z o'limini kutib olishga ketganini tushunib yetdi. U o'limni qosh qorayganda emas, tong otganda, quyosh ufqni qonga bo'yagan bir vaqtda kutib olmoqchi edi. Chunki u quyosh bilan birga tug'ilib, quyosh bilan bir vaqtda yig'lagandi...

"...Bu yozganlarimni bir nechta tilda xabar agentliklariga va televideniye kanallariga jo'nat, efirida o'qib berishsin. Armanlar ham eshitsin va maqsadim nimaligini men o'lishimdan avval bilishsin... Efirga berilishini istaganim xabar shu: Butun bashariyatga murojaat qilaman, men 53 yoshli ("dunyoga mashhur" so'zini yozolmaganga o'xshardi) doktorman. Olti oydan beri og'ir kasalman va tuzalish uchun umidim ham qolmagan. O'lishdan avval ishg'ol ostidagi qishlog'imizga borib, uyimizning hovlisiga daraxt ekish va o'sha yerda jon berishni xohlayman. Uyimizning

hovlisiga ekadigan daraxtim dunyodagi urushlarga qarshi e'tiroz alomati va sulh ramzi bo'lsin..."

Maktub tagiga tug'ilgan qishlog'ining nomini yozib, imzo chekibdi. Xat hozir ayolining qo'lida edi, ayol bu so'zlarda erining nafasini, nolasini his qildi. Xatni mehr bilan o'pdi. Erini oxirgi marta shu xat ko'rgan. Ayol girdob komiga tushib, boshi berk ko'chaga kirib qolgandek edi. Avvaliga eri boradigan yo'nalishni va qayerga ketganini politsiyaga aytmoqchi bo'ldi. Shubhasiz, politsiya qisqa muddat ichida uni manguqlik yo'lidan qaytara olardi, chunki eri tug'ilgan qishlog'iga borishi uchun poyezdda olti-yetti soatlik yo'lni bosib o'tishi kerak. Poyezddan tushgach, yana ancha yo'l yurishi darkor. Qolgan yo'lni esa irmoq bo'ylab bosib o'tishi va bu ishni qorong'i tushgach bajarishi lozim bo'lardi. Ayolning qo'li telefonga bordi, lekin birdaniga qaroridan qaytdi. Bu eriga xiyonatdan boshqa narsa emas. Erining vasiyatini bajarishi kerak...

Doktor bu hududni juda yaxshi biladi va o'zi tuzgan rejani bir necha marta aytib bergan. "Boshqa chidolmayman" der, deyarli har tong ko'rgan tushlarini xotiniga gapirib berardi. Eri tushida doim tug'ilib o'sgan qishlog'iga borar, uylarining oldidan oqib o'tgan irmoqda baliq tutardi. Ayoli uning tushlarini yodlab olgandi.

Ellik uch yoshli doktor, ayoli taxmin qilganidek, olti soatdan so'ng poyezddan tushdi. Posyolkadan ikki kilometr narida harbiy okrug joylashgan. Bu harbiy okrug chegara chizig'ida, narigi tomonga o'tish qat'iy taqiqlangan. Asr vaqti, hali qorong'i tushishiga ikki soat bor. Doktor posyolkadagi qahvaxonaga kirib, ikki-uch soat kutib o'tirdi, vaqt o'tkazdi. Qahvaxonada undan tashqari yana ikkita mijoz

bor edi. Pechka yonida narda o'ynashardi. Soqqa otayotganlardan biri qahvaxona egasi ekanini keyinroq bildi.

Doktor bu posyolkani juda yaxshi tanirdi. Bolaligida ko'p kelgan. Ammasi shu yerda yashardi. Yoz ta'tilida shotut yeyish uchun ammasining yoniga kelardi. Onasi shotut dog'lariga belangan ko'ylagini ko'rishi bilan jahli chiqib uni koyir, ammasi esa darrov yonini olardi.

Bu posyolka uning qishlog'idan 14-15 kilometr uzoqda joylashgan. Qishloqqa kech tushishi bilan irmoq qirg'og'i bo'ylab borishi kerak. Shunda yo'ldan adashib qolish xavfi ham bo'lmaydi. Buning ustiga to'satdan nimadir bo'lib qolsa, o'zini suvga otib yashirina oladi. Yoniga qo'shimcha ko'ylak va shim ham olgandi. Sumkasiga solgan og'riq qoldiruvchi dorilarning kuchi faqat 24 soatga yetadi. O'zi shuni istadi. Og'riq kuchaygani sari o'lim osonroq bo'ladi. Inson miyasini uvishtirib qo'yuvchi morfin kabi dorilar unga yoqmaydi. Morfindan foydalangan bemorlarni ko'p ko'rgan. Morfin ukolidan keyin hissiyotsiz, jonsiz robotga aylanib qolishadi. Ular o'limning yaqinlashishidan qo'r-qishsa kerak. Lekin u o'limni es-hushi joyidaligida kutib olishni istaydi.

Quyosh botgach, qahvaxonadagi odamlar asta-sekin ko'paya boshladi. Kelganlarning kiyimlari va qahvachiga munosabatlaridan ishsiz bekorchilar ekanligi yaqqol seziladi. Bu yerda ham yoshlarning aksariyati hukumatning yordam puli va ota-onalarining nafaqasi bilan kun o'tkazishardi. Keksalarning esa yolg'iz umidi Allohdan edi. Yoshlardan nima qolsa, shunga qanoat qilib yashashardi.

Qahvaxonaning egasi nasiya daftarini stol ustida qoldirib ketibdi. Mijozlarning o'z qarzlarini ko'rishini, uyalib vaqtida to'lashlarini istagan, shekilli. Mijozlarning bir-biri bilan hazillashishidan qarzdorlarning soni shu paytda qahvaxonada o'tirganlardan ko'proq ekanligi ko'rinib turardi.

Doktor ichgan choyining pulini berdi, so'ng esa daftarni ko'rsatib:

- Bu qarzlarning hammasini o'chir, - dedi.

Qahvaxona egasi osmondan tushib qolgan bu odamning saxiyligiga hayron qolmadi. Aksincha, ko'zlari chaq nab, qo'llarini ishqalagancha sevindi:

- Topganingizga Xudo baraka bersin, lekin sizni taniy olmadim. Qishlog'imizning odamiga hech o'xshamaysiz.

- Qayerdan bildingiz? Gap-so'zimdanmi?

- Yo'q, shevangiz biznikidan farqlanmaydi, lekin insonlarga g'alati qarayapsiz, qayergadir shoshayotganga o'xshaysiz.

- Ha, shoshib turibman, - dedi va qahvaxonadan chiqdi.

Mijozlar doktorning orqasidan tikilib qolishdi. Bir qariya:

- Bu yerdagilarga o'xshamaydi, lekin Allohning odamiga o'xshaydi, - dedi.

Yigitlardan biri esa:

- Men bu odamni qayerdadir ko'rgandekman, - deb gapga aralashdi.

Qariya esa donishmandlardek:

- Allohning odamlari har yerda uchraydi, - deb bosh chayqadi.

Doktor ketgach, hamma birdaniga posyolkaga kelgan bu saxiy mehmon haqidagi fikrlarini aytdilar va qaytadan narda o'ynayotganlarning boshi ustiga to'planib, bu notanishni unutdilar.

Doktor posyolkaning etagidan oqayotgan irmoqning qirg'og'iga yetib bordi. Irmoq o'sha-o'sha, faqat suvi biroz ko'paygan. Aprel boshlari edi. Tog'lardagi qorning eriydigan, buloqlarning jo'shib toshadigan vaqti. "Bu mintaqaning iqlimi mo'tadil bo'lgani sababli tabiat erta uyg'onadi"

deb pichirladi. Aytgani bir kitobdan olingan ibora edi. Fakultetda o'qigan vaqtlari geografiya imtihoniga tayyorlanayotganida yodida qolib ketgan.

Yelkasiga osgan sumkani olib yerga tashladi, irmoq qirg'og'ida o'tirdi va shovullab oqayotgan suvga boqdi. Katta majnuntol suvga egilgan, xuddi suv ichishga urinayotganga o'xshardi. Suv oqizib kelgan qurigan shoxlar majnuntolning uzun sochlariga ilashib qolgan. Bu qurigan shoxlar orasida zo'rg'a ko'rinib turgan, qizil va moviy rangli kichkina to'p ham bor edi. Shaddod to'lqinlar bularni juda uzoqlardan oqizib kelgan bo'lsa kerak.

“Baliq tutishni, futbol o'ynashni yaxshi ko'rardi...”

Do'stlari, qadrdonlari uning ortidan shunday yozishlari turgan gap. O'zi ham shunday deb yozishlarini juda istardi.

Sumkasidagi jajji sulh daraxti ko'chatini olib, tomosha qildi. Hammasi joyida. Daraxtni bozordan oldi. Sotuvchiga: “Menga har iqlimga mos tushadigan va har faslda yashil bo'lib turadigan daraxt lozim” degandi. Keksa va tajribali bog'bon esa unga mana shu kichkinagina ko'chatni tavsiya qildi. Faqat daraxtning nomini unutib qo'ydi. Bu daraxtning boshqa daraxtlardan farqi may boshlarida gullashi edi. Daraxtni, albatta, o'z tuprog'iga ekishi, ekkandan so'ng tagiga bir chelak suv quyishi lozim. Keksa bog'bon: “Aslida ko'chatlar may oyining o'rtalarida ekiladi, lekin bu daraxt boshqa daraxtlarga o'xshamaydi, uni har faslda ekishing mumkin” dedi.

Nihoyat, qosh qoraydi. Doktor o'rnidan turib, irmoq bo'ylab yura boshladi. Irmuq chetida tor so'qmoq bor edi, lekin birozdan so'ng bu tor yo'l ham tugab, butazorlar boshlandi. Bu yer arman jabhasining chegara chizig'i edi. Chegara chizig'ida sharqirab oqayotgan va ikki tomoni chakalakzordan iborat daryo. Doktor shunday bo'lishini, yovvoyi manzaraga duch kelishini oldingan bilardi. Shu-

ning uchun bozordan chopqi sotib olgan. Bir paytlar chopqi bilan ipak qurti uchun tut shoxlarini kesar edi. Bir necha marta qo'lini kesib olgach, chopqini qanday ishlatishni o'rganib olgan.

Zimistonda yurish juda qiyin bo'ldi. Tikanaklar qo'lini, tirsaklarini shilib olar, ayniqsa, maymunjon butalari quturgan itdek tashlanib qolardi. Necha marta to'xtashga majbur bo'ldi, qonab ketgan yaralarini bint bilan bog'ladi. To'satdan badanida kuchli og'riq paydo bo'ldi. To'rt soat avval o'ziga o'zi qilgan ukol ta'siri o'tib ketdi. Og'riq qoldiruvchi dori bilan to'ldirilgan shprislardan birini olib, shimining ustidan boldiriga sanchdi, shprisni bo'shatib yo'lida davom etdi.

Yo'l ustidagi qishloqlarni ham yaxshi tanirdi. Bolaligida bu qishloqlarda paxta terishardi. Har yil maktab tugashi bilan qo'shni qishloqlarga paxta terishga borishardi. Qizlar paxta terayotganda o'zlarini oilaparvar ayollardek tutishar, ishning hamma yukini yelkalariga olishardi. Yigitlar esa mehnat bilan ishlari yo'q edi, kun bo'yi daryoda cho'milib, baliq tutishar, ko'ngli tusab qolsa qo'shnining bog'idan meva o'g'irlab, bellari sirqirab og'riyotgan qizlarning ko'nglini olish uchun ularni ham meva bilan mehmon qilishardi. Meva evaziga har oqshom yigitlarning nomiga ham 2-3 kilo paxta yozilardi. Bundan ham qizlar, ham yigitlar, ham o'qituvchilar mamnun edi. O'qituvchilar jamoat ishlarida loqaydlik qilsa ham, yaxshimi, yomonmi natija ko'rsatayotgan o'quvchilardan faxrlanishardi. O'qituvchilar ham bir vaqtlar o'quvchi bo'lgan, shu yo'llardan o'tib, ular ham o'quvchilaridek ish tutgan. Qizlar esa yigitlarning qo'shni bog'dan o'g'irlagan mevalarini yeb charchoq chiqarishardi.

Ikki qishloq ortda qoldi. Navbatdagi qishloq bilan ortda qolgan qishloqlar orasida uzoq masofa bor edi, bu yog'i tekislik, tut bog'lari, tolzorlar bilan to'la. Qiziq, shu zimis-

tonga qaramay, doktor atrofni aniq-tiniq ko'rib turardi. Xuddi oy to'lganga o'xshaydi, lekin oy nuridan asar ham yo'q. Bu oydinlikning sababi haddan tashqari qorong'i ekanligi deb o'yladi.

Ortda qolgan qishloqlar aslida yo'q edi, ular sharpaga o'xshardi. Uylarning chordoqlari, devorlari buzib tashlangan, uylar talon-taroj qilingandi. U yerda faqat yaroqsiz g'ishtdan qurilgan oxurlar, qamish bilan o'ralgan og'illar va tovuq kataklari qolgandi. U bularni ko'rmasa ham his qilardi. Uylarning devor toshlarini Arasning janubida yashovchi eronlik qardoshlari, bir qismini esa armanlar olib ketgani aniq...

Butkul holdan toydi. Yo'l ustidagi butalarni sindiraverib qo'lida darmon, oyog'ida kuch qolmadi. Irmoq qirg'og'idan pastga tushdi va katta tut daraxtiga suyanib o'tirdi. Sukunatga quloq soldi. So'ngra o'tirgan joyidan ikki-uch qadam narida shitirlagan tovush eshitildi. Chiyabo'ri yoki quyon bo'lsa kerak deb taxmin qildi. Bu yerlarda bo'ri bo'lishi mumkin emas. Birdan xayoliga anchadan beri bo'sh va kimsasiz qolgan joylarda vahshiy itlar ham bo'lishi mumkin degan fikr chaqmoqdek urildi. Egallari tashlab ketgan itlar quturib vahshiylashadi. Egallarining ularni tashlab ketishini aslo kechirishmaydi va o'z sadoqatlariga loyiq bo'lmagan insonlarni ko'rarga ko'zlari bo'lmaydi. Vahima bilan zo'r-g'a o'rnidan turib, irmoq bo'yiga qaytib keldi. Agar irmoq bo'ylab bormasa, yo'lidan adashib qolishi hech gap emas. Bu irmoqning oxirigacha borsa, shundoq uyining oldidan chiqadi. Biroz tik turib, chuqur nafas olgach, yo'lida davom etdi.

Orqaga qayrilib qaradi. Anchagina yo'lni bosib o'tibdi. Oldinda yana ikkita qishloq bor. Ulardan o'tsa, tug'ilgan qishlog'iga yetib boradi. O'z qishlog'ini zulmat ichida ham taniy oladi. Yarim kechasi uni uyg'otib, ko'zi bog'liq holda

qishlog'iga olib borishsa ham kindik qoni to'kilgan Vatani-
ni hididan taniydi. Vatan ona-ku, axir! Tuproqdan ham ona
iforidek tanish hid taraladi...

Oldidagi qishloqlarni ham orqada qoldirdi. Bu yerda
irmoq qirg'og'i nisbatan tekis edi. Butalar ham ko'p emas.
Irmoqning narigi tomonidan o'tgan temiryo'l endi ko'rin-
maydi. Temir izlarni ham qo'porib olib ketishibdi. Temir
izlar o'rnida esa kenggina yo'l qolibdi, xolos.

Eski ko'prikka yetib bordi. Ko'prikni buzib tashla-
shibdi. Bir paytlar ko'prikning shundoq tagida elektr stansi-
yasi bo'lardi. Chiroq o'chishi bilan bu kichkina stansiya
ishga tushardi. Shu sababli ham non zavodlari va davlat
idoralarida chiroq o'chmasdi.

Yuragida ta'riflab bo'lmaydigan sevinch bor edi. Tug'i-
lib o'sgan, lekin necha yildan beri ko'rolmagan qishlog'iga
borishiga oz qoldi. Yana ozgina yursa, Maralyan bog'i,
so'ng esa Dukker bo'lishi kerak. Dukkerda suv birdan
yo'qolib, eng kamida ikki yuz metr narida paydo bo'ladi. U
bolaligida o'sha yerdan qo'rqardi. Dukkerga tushgan sog'
chiqmaydi, deyishardi. Suv kamayganida, jasur bolalar bu
qo'rqinchli tuneldan suzib o'tishar, u yerda shox-shabbadan
boshqa hech nima yo'qligini aytishardi. Ba'zilar esa u
yerda dev, ajdarho ko'rishganini aytib ko'pirtirishardi.

Choyog'zi bog'i o'rmonga aylanibdi. Birdan Amazonka
sohillarida yurgandek, birozdan so'ng jayron va yovvoyi
otlar to'dasiga duch keladigandek tasavvur qildi. Eng
qizig'i bu yerda ot uyoqda tursin, hech bir jonzot ko'rinma-
sdi. Yo bo'lmasa to'ng'izlar ham qirilib ketganmikin?! Axir
bu yerlarda to'ng'izlar bo'lardi. Kechalari ovga chiqqanlar
aslo bo'sh qo'l bilan qaytmasdi.

Qurtog'zi darasida to'xtab dam oldi. Buyog'iga irmoq
bo'ylab ketmasa ham bo'ladi. Bu yerdagi har bir daraxtni,
har bir toshni taniydi. Chunki bu joylar bolaligi o'tgan ma-

kon. Irmoq qirg'og'idan pastroqda yo'l ustida kichik tepaliklar joylashgan. Tepaliklarda na o't, na daraxt bor. Atrof tap-taqir bo'lib qolibdi. Avvaliga hayron bo'ldi, lekin so'ngra buning sababini tushundi. Bu yerlar o'tgan yozda yonib kul bo'libdi. Yongan o't hidi kelardi.

Qudru tepaligiga chiqib, uzoqlarga razm soldi. Lojuvard ko'kda porlagan yulduzlar yog'dusida uzoqdagi qayrag'ochni ko'rdi. Odamlar bedalar orasida o'sgan bu daraxt soyasida dam olishardi. Shunchalar katta ve sersoya ediki, ostiga deyarli butun qishloq sig'ardi. Qayrag'och qolgan bo'lsa, demak, qishloq ham qolgan. Unda yashashiga arzigulik sabab bor. Bolalardek quvonib ketdi. O'ng oyog'idagi og'riq kuchayishiga ham parvo qilmay, Qudru tepaligidan tushib, to'g'ri qishloqqa yugurdi, lekin yo'lda butalarga qoqilib yiqilib tushdi. Avvallari bu yerlar tuproq yo'l edi, endi esa u yo'l allaqachon yo'q bo'lgandi. Chakalakzor orasidan o'ziga yo'l ochib, qayrag'ochning yoniga bordi, daraxtning tanasini quchoqladi. Ko'zlari to'ldi-yu yig'lashga g'ururi yo'l qo'ymadi, lekin yuragi o'rtandi, yonib kul bo'ldi. Xuddi tun uni eshitadigandek, ko'zyoshlariga guvoh bo'ladigandek edi. Boshqa toqat qilolmadi, ichidagi g'alati tuyg'ular bu qo'rquvdan g'olib kelib, ho'ngrab yubordi.

Qayrag'och ko'karib, kurtak yozgandi. Yaproqlarning chuchmal va nam ifori uning barcha og'riqlari-yu dardini unuttirdi. U endi hech kimdan, hech narsadan qo'rqmasdi. Qayrag'ochni quchganча yum-yum yosh to'kardi. Kimdir qayrag'och tagida gulxan yoqibdi. Arman askarlari bo'lsa kerak... To'satdan xayoliga g'alati o'y keldi: "Balki qishloqliklardan ba'zilar hali ham shu yerda yashayotgandir, balki ularni ko'rarman" deb o'yladi. Gulxan kullari yangi edi. Bir-ikki kun avval yoqib, nimadir pishirishgan. Umid uchquni paydo bo'ldi. O'rnidan turib atrofni kuzatdi va:

- Hoy, kim bor? – deb chaqirdi, so‘ngra ovozini bandlatib qichqira boshladi. – Men keldim! Meni eshityapsizmi?

Hech kim javob bermadi. Tun sukunat og‘ushida edi. Shu payt to‘satdan it akilladi, so‘ng esa uvillab nola chekdi. Itning ovozi ham o‘chib, qayta eshitilmadi. Balki, it umuman uvillamagandir, unga shunday tuyulgandir.

“Yaloba”ga chiqdi. Bu yerda yo‘l ham, iz ham qolmabdi. Mahmudli bog‘i o‘tib bo‘lmaydigan to‘qayga aylanibdi. Kalasarlik esa chakalakzor ichida yo‘q bo‘libdi.

... Va nihoyat, qishloq! Doktor tug‘ilib o‘sgan bog‘! Chigirtkalar, chirildoqlar va qurbaqalarning ovozidan bog‘yonidagi tekislik suv ostida qolganini bildi. Bo‘lmasa bu ayozda na chirildoq, na chigirtkaning ovozi chiqadi. Birdan yuragi zirillab, yig‘lab yuboray dedi. Tekislikdagi qora tut daraxti allaqachon gumdon bo‘libdi. Kim bilsin, balki qurigandir, balki kesib olib ketishgandir.

Qo‘shni bog‘dagi chirmovuqlar joyida turibdi. Qaytarma qalpoqli Katolik posbonlari kabi boshlarini quyi solib, o‘limga mahkum qilingan jangchining jannatga kirishi uchun Tangriga yolvorishardi go‘yo.

Shamol borgan sari kuchayar, izg‘irin ignadek sanchilardi. Bu esa birozdan so‘ng tong otishiga ishora edi. Shoshilib, qishloq o‘rtasidagi qiyalikdan tushib, qayta irmoq qirg‘og‘iga keldi va uyi tomonga yurdi. Yuragi gupillab urardi. Tanish bog‘lar unga bolaligini, yoshligini eslatar, o‘sha yillardagi shodliklari-yu g‘amlarini ko‘z oldida jonlantirardi. Hayajonlanib ketdi. Eski uylar, hovlilar vayrona, lekin uning uchun bu yerda qo‘rquvdan ko‘ra ko‘proq sevgi-muhabbat hukm surardi. Yuragi qinidan chiqib ketgudek ura boshladi.

Uyiga yetib borib, hovliga kirdi. Dimog‘iga oxur hidi urildi. Otxonaning tomi yonibdi, to‘g‘rirog‘i yoqishibdi.

Devorlari qora tosh bilan urilgani uchun ularni buzib olib ketishmagan. Bu otxonaning devorlarini Bolo'g'lon urgandi...

Tong otdi. Qamish bilan o'ralgan og'il yonib kuli ko'kka sovurilibdi. Uylarining bir devori sog' qolibdi. Xuddi bu devorni muzeyga qo'yish uchun qoldirishgandek. Devordagi oppoq toshlarni bir vaqtlar ne-ne azob-uqubat bilan tog'dan olib kelishgandi. Bog'dagi daraxtlardan ba'zilari kesib tashlangan, ba'zilari esa qurib qolgan, lekin anor va tut daraxtlarining ko'pi hali turibdi. Bog'ni o'rab turgan devor toshlari ham buzib, talab ketilgandi. Qalbidagi haya-jon, ko'zlaridagi iztirob, qo'llaridagi, tizzalaridagi og'riqni bosish uchun yig'layverdi, yig'layverdi... Uyni buzib talaganlar yerto'laga ham tushishgani aniq. Sumkasini yerga qo'ydi. Xarobaga aylangan uyga kirdi. Bir zamonlar ustida emaklagan, aka-ukalari bilan quvlashmachoq o'ynagan uyni ning poli ham buzilgandi. Yerda chirib ketgan taxta bo'laklari ko'zga tashlandi. Yerto'ladagi asbob-uskunalardan asar ham qolmabdi. Ko'chat ekish uchun chuqur qazishi kerakligini o'yladi. Qo'shni uyga o'tdi. Ularning hovlisi ham vayronaga aylanibdi. Qo'shnilarning uyini ko'z oldiga keltirdi. Peshonasidan munchoq-munchoq ter oqayotgan ustalar, suvoqchilar kechagidek tut daraxti tagida o'tirib, xo'rilatganча choy ichayotgandek tuyuldi.

To'rt tomonda sukunat hukmron edi. Doktor:

- Bir necha yildan so'ng bu yerlar butunlay yo'qolib ketadi. Yillar o'tib, bu qishloqning men tengi odamlari o'lib ketgach, hammasi unutiladi. Qishloqliklardan hech kim, hatto nabiralarim ham o'z yurtini, qo'ni-qo'shnilarini tanimaydi. Xotiralar qolmaydi. O'tmish yo'qolib ketadi, - deb o'ksindi.

Quyosh chiqib, yurakni ezuvchi bu manzarani beshafqat jalloddek ochiq-sochiq ko'rsatdi. Tabiat insonlardan qasos

olib, o'zining ilk mingyilliklariga qaytish uchun talpinayotgandek edi go'yo.

Nihoyat, darvoza yonidan temir bo'lagini topib oldi. O'qlar bu temirni ham teshib o'tibdi. Bu temir bo'lagi bilan hovlining qoq o'rtasiga chuqur qaziy boshladi. Ancha urindi. Oyog'i qattiq og'riyotgani uchun cho'kkalab o'tirolmasdi. Ikki bukilib egilgani sababli beli zirqirar, tez-tez qaddini rostlardi. Og'riqlarni bosish uchun qaytadan ukol qildi. Nihoyat, chuqurni qazib bo'ldi. Kichkina chuqur qazish ancha vaqt oldi. Xuddi yangi uyning poydevorini qurgandi. Oxurning chetidagi go'ng uyumidan biroz o'g'it olib kelib, chuqurga to'kdi. Ko'chatni ekdi, tagidagi tuproqni oyoqlari bilan tepkiladi. Ishini tugatdi, faqat bir chelak suv olib kelib quysa bas. Lekin suvni qayerdan olishni bilmasdi. Yo'lda ichishi uchun olgan suvni quyishga ko'zi qiymadi. Bir muddat daraxtga tikilib turdi, o'yladi. Shu payt orqadan oyoq tovushlari va qichqiriq eshitildi. Asta o'girildi. Kelganlar ikki arman askari edi. Miltiqlarini unga o'qталib turishardi. Uni tepalikka chiqqan payti ko'rishgan bo'lishsa kerak. Tepalikka yaqin joyda kuzatuvchi arman askarlari bo'lgani turgan gap, buni o'ylab ko'rmagan ekan.

Unvoni katta arman askar (yelkasidagi pogonidan serjant ekanligi ko'rinib turardi) baqirib armancha nimalardir dedi. Arman askar "qo'lingni ko'tar" deyapti deb taxmin qildi, qo'llarini ko'tardi va:

- Ruscha bilasizmi, - deb so'radi.

Narigi askar doktorning sumkasini bo'shatdi, ichidagilarni bittama-bitta tekshirib chiqdi, qurol, pichoq topilmadi.

Serjant yana armancha nimalardir dedi va miltig'ining uchi bilan "oldimga tush" deb ishora qildi. Boshqa chorasi yo'q. Askarlarga bo'ysunishga majbur. Biroz yurgach qo'llarini asta-sekin tushirdi, askar esa avtomatning qo'ndog'i bilan kuraklari orasiga qattiq urdi. Qo'lingni ko'tar demoq-

chi edi, lekin doktor parvo qilmadi. Chunki hech qanday og'riq his qilmasdi. Askarlar doktorning bo'yin egmay, qo'llarini tushirganidan g'azablanishdi...

Uni qishloqdan taxminan ikki kilometr uzoqdagi harbiy qismga olib kelishdi. Bu yer bir zamonlar sovet chegarachilarning qarorgohi edi. Sovet ittifoqi parchalanib ketgach, Ozarbayjon nazoratiga o'tgandi. Faqat Qorabog' ishg'ol qilingach, bu yerni armanlar egallab oldi.

Harbiy qism binosi o'sha-o'sha, lekin armanlar biroz qo'l tekkizgan, eshiklarni, devorlarni bo'yagan. Ustida armancha lavha osilgan xonaning eshigini ochib ichkari kirishganda arman qo'mondonning xonasiga olib kelishganini bildi. Aslida bilmaslik mumkin emas, boshqa qayerga ham olib borishardi.

Arman ofitser yosh yigit ekan. Yelkasida uch mitti yulduz porlardi. Askarlar ratsiya orqali oldindan xabar berishganga o'xshaydi. Ofitser ichkariga kirgan begona odamni ko'rib hayron qolmadi, hatto o'tirishi uchun joy ko'rsatdi. Arman ofitser yomon odamga o'xshamasdi, balki umuman arman emasdir. Haddan ortiq xotirjam ko'rinardi. Doktorga o'girilib:

- Kimsiz? - deb ruschani rasvo qilib so'radi. Armanlarning ruschani buzib gapirishlari unga yoqmas, xalqaro kongresslarda armanlar bilan majburan salomlashar, lekin odatda ulardan uzoq yurardi.

Doktor ruschalab o'zini tanishtirdi va arman ofitserning ikkinchi savolini ham kutmasdan qishloqqa nega kelganini aytdi. Arman ofitserning unga ishonmaganini sezdi va:

- Agar ishonmasangiz, internetga kirib qarashingiz mumkin, - dedi.

Ofitser:

- Bu yerda internet nima qiladi? - deb aftini burishtirdi. Bunday bir maromda o'tayotgan hayotdan bezgani

ko‘rinib turardi. – Bu yerda, hatto, elektr ham yo‘q. Mazot ko‘p bo‘lsa, generatordan foydalanamiz, - deb qo‘shib qo‘ydi.

- Unda yuqoridagilarga qo‘ng‘iroq qilib, bildiring, ular tekshirishsin. Yolg‘on gapirmaganimni bilib olasiz.

Ofitser:

- Mening yuqoridagilar bilan gaplashishga vaqtim yo‘q. Sizni ularning yoniga jo‘nataman. Dardingizni ularga aytasiz, ular qaror qilishadi.

Doktor sakrab turdi:

- Lekin mening ham vaqtim yo‘q! Bir kunlik umrim qoldi. – Shimining pochasini yuqori ko‘tarib, shishib ketgan oyoqlarini ko‘rsatdi. Chindan ham ikki kunda oyoqlari had-dan ortiq shishib, qizarib ketgandi. Shuncha yo‘lni piyoda bosib o‘tish oyoqlarini tamom qildi.

- Bu dard boshlanganiga olti oy bo‘ldi, - dedi. – Yo bugun, yo erta bu dunyodan ko‘z yumaman. – So‘ng negadir kulimsiradi.

Arman ofitser uning qip-qizil go‘shtdek, shishib ketgan oyoqlariga razm soldi, aytganlariga ishongandek bo‘ldi. Doktor davom etdi:

- O‘ylab ko‘ring, sog‘lom bo‘lganimda, bu vayronalar orasida o‘z o‘limimni kutib o‘tirarmidim? Urush hech kimga manfaat olib kelmaydi. Men o‘sha daraxtni barcha urushlarga e‘tiroz nishonasi sifatida ekdim. Uni asrashingizni istayman. Siz yoki boshqasi – menga farqi yo‘q.

“Biznikilar qaytguncha asrang” degisi keldi-yu, jasorati yetmadi. Ofitserni achchiqlantirib, hammasini barbod qilishi mumkin.

Ofitser o‘yga cho‘mdi, hoynahoy doktorning gaplarini o‘ylayotgandi. Birdaniga:

- Ha, qo‘ng‘iroq qilganim yaxshi, - dedi.

Doktorning ismi va familiyasini qayta so‘radi va narigi xonaga chiqib, telefonda uzundan-uzoq gaplashdi. Biroz jim qoldi, telefondagi odamga nimalardir deb, xonaga qaytdi va:

- Gaplashdim... Ular aytganlaringiz rostligini bildirishdi. Chindan ham internet saytlarida bayonotingiz nashr etilibdi.

Doktorning yuziga tabassum qalqdi:

- Ana, ko‘rdingizmi, - dedi. – Mening bu yerga kelishimdan maqsad faqat daraxt ekishdan iborat emas. Men bu yerga ham daraxt ekish uchun, ham o‘lish uchun kelganman! Agar o‘lmasam yoki o‘lolmasam, sizlar meni o‘ldirasizlar. Tong otayotganda, quyosh ufqdan bosh ko‘tarayotganda o‘ldirasiz.

Ofitserning yuzidagi ifodadan ichida mazax qilayotgani yaqqol ko‘rinib turardi, lekin doktor bunga e‘tibor bermay, gapida davom etdi:

- Avval qabrimni qazyiman. Mozor qazyidigan joyim juda uzoq emas, balki allaqachon ko‘rgandirsiz. Picha yurganda tepaliklar ustidagi qabriston. Ota-bobolarim o‘sha yerda yotishibdi.

Ofitser e‘tiroz bildirdi:

- Bunga yo‘l qo‘yolmaymiz, qo‘mondonlarimizning qulog‘iga yetib borsa, terimizga somon tiqishadi.

Doktor hayratlandi:

- Nega?

- Ikki sababi bor. Birinchisi, siz dushman bo‘lsangiz ham, qurolsizsiz va asir hisoblanasiz. Ikkinchisi, sizni o‘ldirishni emas, qo‘riqlashni buyurishdi. Qayta-qayta tayinlashdi.

Bu suhbatdan so‘ng ofitser eshik tomonga burilib, askarlarni chaqirdi va armancha nimalardir dedi, so‘ng esa doktorga o‘girilib:

- Sizni hozircha bir xonada, nazoratda ushlab turamiz, ertaga esa Yerevanga jo'natamiz. Yerevandagilar nima qilish kerak bo'lsa, chorasini ko'rishadi.

- Ammo men sizga aytdim-ku! Bir kunlik umrim qolgan. Yerevanga yetib bormasdan o'laman. Buning ustiga o'z jonimga qasd qilishim ham mumkin, buning qiyin joyi yo'q. Men doktorman, bu masalada yo'l topa olaman. Lekin mening maqsadim boshqa, unga albatta erishishim lozim. Askarlarni chiqarib yuborsangiz, sizga muhim gap aytaman. Juda muhim!

- Nima muhim gap ekan?

- Faqat sizga aytaman.

Ofitser qo'li bilan askarlarni ko'rsatdi:

- Bular xonada qolishsa ham gapimizni tushunishmaydi. Qishloqdan kechagina kelishdi, ruscha bilishmaydi.

- Xo'p, siz aytgandek bo'lsin. Agar istagimni amalga oshirsangiz, sizga mo'maygina pul beraman.

Ofitser pulni eshitishi bilan askarlarga "chiq" degandek imo qildi va so'radi:

- Qanaqa pul?

- Meni tinchgina o'lishimga qo'yib bersangiz yoki meni o'ldirsangiz sizga o'n ming dollar beraman.

Ofitser hayron qoldi. Kafti bilan yuzini to'sganicha o'ylab qoldi. Bunday taklifni kutmagandi. Ovozini pasaytirib so'radi:

- Pul sizdami?

- Hozir yonimda emas, bekitganman. Aytganlarimni qilsangiz, qayerga yashirganimni aytaman.

- Sizga ishonsam bo'ladimi?

- Rostini aytsam, shuncha yo'l bosib kelgan odam maqsadiga erishish uchun har qanday yo'lga bosh urib ko'radi, yolg'on ham gapirishi mumkin. Lekin men rost aytayman. Butun sulolamga umrining oxirigacha yetadigan

pulim bor. Sizga o'n ming dollar bera olaman, bu shunchaki kafan pulim. Siz faqat kutasiz, agar vaqtda o'lmay qolsam tepkini bossangiz bas. Xohlasangiz, askarlaringizdan biri otishi ham mumkin.

Arman ofitser:

- O'ylab ko'rishim lozim, - dedi. Yon cho'ntagidan bir quti chiqarib, sigaretini yoqdi, chuqur nafas oldi. Sigaret tutuni tomog'ini achishtirib yubordi, shekilli, yo'tal tutdi, yo'tala-yo'tala davom etdi. - Bu zaharni uch kundan beri chekmasdim, tashlagan edim.

Bir zumga ikkisi ham jimib qolishdi. So'ngra arman ofitser:

- Qancha qoldi? - deb so'radi.

Doktor uning nima demoqchiligini avvaliga tushunmadi. Ofitser tushuntirdi:

- Qachon o'lasiz?

- Taxminan yigirma to'rt soatdan so'ng... Bir haftadan beri dori ichmayman. Dorilar kasalligim avj olishining oldini olardi. Dorilarimni o'zim bilan olmadim.

- Men sizni qurol bilan o'ldira olmayman, eng yaxshisi ajalingiz bilan o'lishingizni kutamiz.

- Og'riq qoldiruvchi dorilarim tugadi. Chidolmayapman. Og'rig'im juda kuchli.

- Kutishdan boshqa choramiz yo'q, - ofitser chorasiz qo'llarini ikki tomonga yozib, yelkasini qisdi. So'ng esa yon xonaga kirib, go'shakka yopishdi, uzoq vaqt gaplashdi. Birozdan so'ng qaytib kelib, vaziyatni doktorga bildirdi. - Yerevandagi qo'mondonlar sizni u yerga jo'natishimni so'rashdi.

- Qo'mondonlaringizga bir asirning so'nggi tilagini bajo keltirmasak, dunyoga sharmanda bo'lamiz, deng. Hamma bir musulmonning yoki bir insonning o'z tug'ilib o'sgan tuprog'ida o'lishiga yo'l qo'yishmadi, deydi. Shar-

manda bo'lasiz. Buning ustiga men o'limimni pulga sotib olyapman, o'z pulim bilan o'z o'limimni...

Ofitser doktorning bu so'zlaridan so'ng, boshini egib o'ylab qoldi, yana telefon uchun narigi xonaga kirdi. Birozdan so'ng doktorning yoniga qaytdi:

- Men ularga yolg'on gapirishga majbur bo'ldim. O'ldi deb aytdim. To'g'rirog'i, jon talvasasida yotganingizni, o'lim panjasida ekaningizni aytdim... Ular ham bu yerga ko'milishingizga rozi bo'lishdi. Lekin jasadngiz bilan qabringizni rasmga olib, Yerevanga jo'natishimiz zarur, ular esa buni butun dunyoga xabar qilishadi. Endi pulni qayerga yashirganingizni aying.

- Men pulning joyini so'nggi nafasimda aytaman.

Doktor pulni olgach, ofitserning va'dasida turmasligidan xavotirlanardi.

- Menga ishonmaysizmi? – deb so'radi ofitser.

- Gap sizga ishonish-ishonmaslikda emas. Yuqoridagilar bosim o'tkazishi mumkin. Men faqat o'z mozoringa, dadamning yoniga yotgach xotirjam bo'laman va o'lishimga ishonaman.

Ofitser tepaliklarga ishora qilib so'radi:

- Xo'sh, sizni u yerga qachon olib boray?

- Bugun, oqshom.

- Yigirma to'rt soat qoldi degandingiz-ku!

- Og'rig'im kuchayib ketdi. Buni his qilyapman. Avvalroq ichgan dorilarimning ta'siri yo'qoldi. Kasalligim tezlashib ketdi. Bilib turibman, hisobladim. Erta tongda jonim uzilishi aniq. Ertalabgacha qabrimni qazishim shart.

- Bu mumkin emas! Siz shu yerda qoling, o'lganinigizda o'zimiz dafn qilamiz. Rasmga ham olamiz. Eng yaxshisi shu.

- Lekin men qabrimni o'z qo'llarim bilan qazimoqchiman. Faqat sulh daraxti ekish bilan hammasi hal bo'l-

maydi. Iltimos, urush tarafdorlariga bu urushlar qancha uzoq davom etsa, hali ancha inson o'zini tiriklayin ko'mish uchun tayyor bo'lishini ko'rsatay. Aslida barcha ruhan o'lib ketmoqda yoki muhabbatni, Vatanga bo'lgan muhabbatni qalbida o'ldirmoqda. Bundan ortiq dahshat bormi? Men quyosh chiqayotganda o'lishim kerak. Quyoshga tik boqib... Bunday o'lim menga aslo azob bermaydi. Ertalabgacha qabrimni qaziyman. Kun chiqayotganda o'lmasam, meni otib tashlang.

Ofitser miq etmadi, qo'llarini yozgancha yelka qisdi. So'ng esa yana bir sigaret olib tutatdi va yana takrorladi:

- Bu zaharni yaqinda tashlagandim, - Yo'tali to'x-tagach, davom etdi. - Hozir askarlarim sizni nazoratxonaga olib chiqishadi. Kechga yaqin ularni boshqa joyga jo'nataman. Qabristonga borganimizni hech kim ko'rmasin. Qosh qorayishi bilan yo'lga chiqamiz.

Ofitser askarlarni chaqirib buyurdi:

- Asirni nazoratxonaga olib boring!

Nam havoli xonada eski krovat, siniq stol va stul bor edi. Krovatga o'tirib, zirqirayotgan oyog'ini qo'li bilan ko'tarib krovat ustiga qo'ydi va asta-sekin cho'zildi.

Kechgacha og'ziga bir luqma ham olmadi, hech narsa yeyishni istamasdi. Og'riqlari kuchayib ketdi. Kuchli og'riqdan to'lg'anar, har on o'rnidan turib oyoqlarini uqalardi. Oyoqlari gapga tushunganida, yolvorishga ham tayyor edi. tizzalarini qorniga tekkizib, og'rig'ini yengillatishga urindi, lekin foydasi bo'lmadi.

Bir tomondan o'tmishini, bir tomondan xotini, bolalarini, jajji nabiralarini ko'z oldiga keltirdi. Hozir ular xavotirdan o'lib bo'lishgandir. Balki u uchun ko'zyosh to'kib o'tirishgandir, balki hovliga chodir qurib, ta'ziyaga kelgan-

lar uchun joy tayyorlashayotgandir. Doktor o'zi uchun aza tutganlarni uzoqdan tomosha qilib turgandek bo'ldi. Kim to'ra, kim pastda o'tirishigacha bilardi. Kelganlar yaqin do'stlari, hamkasblari. Ha, davlat idorasidan ham bir odam keldi, hoynahoy sog'liqni saqlash vazirligidan bo'lsa kerak.

Ayoli qaddini tik tutib turardi. Opa-singillari uning atrofiga yig'ilishdi. Xotini yig'lamas, mag'rur holda ta'zivalarni qabul qilardi. Hech nima bo'lmagandek turar, erining o'limga o'z oyog'i bilan borishi qahramonlik ekanini his qildirardi. Ochiqchasiga aytmasa ham ayolining fidokor ayollarga xos mag'rurligini hamma ko'rdi.

Vaqt o'tmas, xuddi oqshom ataylab kech tushayotgandek ko'rinardi. Quyosh qarigan, tanidan quvvati ketgan ilondek sudralar, imillab botardi.

Ko'zlarini yumdi. Holdan toygandi, biroz mizg'igandek bo'ldi, lekin bezovtaligi uchun uxlay olmadi. Qilishi kerak bo'lgan muhim ish bor edi, bu tashvish uni uxlagani qo'y-masdi. Oh, u xayolidagi o'ylar... U bu yo'llardan so'nggi bor yuradi. Endi u hech qachon tug'ilib-o'sgan tuprog'ini ko'rolmaydi. "Bu juda og'ir dard. Sog'lom insonni ham devona qilishi hech gap emas. Meni-ku aytmasa ham bo'ladi! O'zi bir ahvolda bo'lsam," deb o'zini ermak qilib kula boshladi.

Ko'zlarini ochdi, derazadan xonaga tushgan nur endi yo'q. Kech tushib, hammayoqni qorong'i bosgandi. Qaddini ko'tarib, zirqirayotgan oyog'ini qo'li bilan tutib, yerga qo'yib o'tirdi. Og'riqlari ortiq chidab bo'lmas darajada kuchayibdi. Boshini changallab o'tirdi. Bir zum qayerdaligini unutdi, xuddi xotirasi o'chib ketgandek... So'ng o'zini qo'lga oldi.

Ofitser keldi va:

- Sen so‘ragan joyga piyoda boramiz, u yerga mashina chiqmaydi, piyoda borsak, hech kimning e‘tiborini tortmaydi, bizni birov kuzata olmaydi ham,- dedi.

Doktor:

- Yanayam yaxshi, -dedi. - Necha yillardan beri ko‘rmagan joylarimni ko‘raman.

Taxminan bir soatdan so‘ng yo‘lga chiqishdi. Asfalt yo‘lga tushib, piyoda keta boshlashdi. Harbiy mashinalar bu yo‘ldan borib kelgani uchun yo‘l chetidagi tikanlar g‘ildirak ostida qolib ezilgandi.

Doktor qimirlashga, yurishga qiynalardi. Xuddi oyoqg‘iga tosh bog‘lab qo‘yishgandek edi. Yuragi siqib, nafas yetishmasdi. Yurish uyoqda tursin, arang sudralardi, lekin qabristonga yetib borishi shart! Atigi bir kilometr yo‘l tugay demasdi. Ofitserning toqati qolmadi, doktorni yelkasiga ortib olib bormoqchi bo‘ldi, lekin doktor bunga rozi bo‘lmadi:

- O‘zim boraman. O‘zim yursam, o‘lishim osonroq bo‘ladi, - dedi.

Oldindagi tepalikni oshib o‘tish juda qiyin. Doktor ikki qadam tashlab to‘xtar, chap oyog‘ini tagiga qo‘yib, birpas uzanar, biroz dam olgach, ofitser yordami bilan oyoqqa turardi. Darmoni qolmadi, ofitser yordamisiz umuman yurolmasligi aniq.

Ofitser betoqatlik bilan so‘radi:

- Hali uzoqmi?

- Shu tepalikni oshib o‘tsak, yetib boramiz.

Tepalik yonida to‘xtashdi. Doktor yerga cho‘zildi. Ingrab:

- Boshqa yurolmayman, sen qaytaver, hammasi kelishganimizdek... Pul qayerdaligi mana bu yerda yozilgan, - dedi va nimchasining yoqasini yirtib, ichidan qog‘oz parchasi chiqardi. - Pulni uyimizning hovlisiga yashirgan-

man. Oxurning yonidagi anjirning tagida. Meni tutib kelgan askarlar u yerni yaxshi bilishadi. Ekkan daraxtimga ham suv quyishni unutmang. Bir chelak suv yetadi. Askarlaringiz daraxtga suv quyishimga yo‘l qo‘yishmadi.

Ofitser qog‘ozni oldi, doktorning rost gapirayotganiga ishonch hosil qilishni istardi. Zimiston bo‘lgani uchun egilib, chaqmog‘ini chaqdi va doktorning yuziga tutdi. Doktorning yuzida og‘riq hissidan boshqa ifoda yo‘q edi.

Ofitser xuddi kimdir eshitib qoladigandek, pichirlab so‘radi:

- Pulni topa olmasam, gaplaring yolg‘on bo‘lsa, unda nima bo‘ladi?

Doktor:

- Men Gippokrat qasamini ichganman, - dedi.

Arman ofitser doktorning boshida biroz kutdi. Doktor hushidan ketganga o‘xshardi.

- Sizni bu yerga tashlab ketolmayman. Istagan joyingizga olib borishim kerak, buyruq shunday. Men ham qasamyod qilganman, - dedi va doktorni yelkasiga olib, yura boshladi. Tepalikdan qabristonga qarab uzangan yo‘l tuproqli, yurish ham ancha qiyin. Ofitser munkib ketdi, doktor bilan birga yerga dumaladi, o‘rnidan turib, armancha so‘kindi. Biroz tin olgach, yana yo‘lida davom etdi.

Doktor birozdan so‘ng o‘ziga keldi:

- Meni yerga tushir, o‘zim yura olaman, - dedi. Ofitser uni yerga qo‘ydi, doktorni qo‘ltiq lab oldi. Birga yura boshlashdi.

Qabriston tanib bo‘lmaydigan ahvolga tushgan, yonib kul bo‘lgandi. Ba’zi mozorlarning qabr toshi sug‘urib olib ketilgandi.

Otasining qabri qabriston ichidagi kichik tepalikda edi. Otasi ham o‘ziga o‘xshab, yuksakliklarni sevardi.

Doktor:

- Meni qo'yib yubor, buyog'iga o'zim yuraman, - dedi.

Doktor sudrala-sudrala borib, otasining qabriga keldi. Qabrning tuprog'i ham vayron bo'lgandi. "Farzandlaridan yodgorlik" so'zi yozilgan marmar tosh ham joyida yo'q.

Doktor:

- Qabr qazishga hojat yo'q, - deb ingradi va sudralib, otasining qabri yonidagi chuqurga tushdi.

Arman ofitser qabr yoniga keldi, doktor tepasida ikkilanib turib qoldi. Tong otishiga oz qolgandi. Ofitser atrofga alangladi. Vayron bo'lgan qabrlarni ko'rib, dahshatga tushdi. Qorong'u dunyoning insonlari to'rt tomondan uni qurshab kelayotgandek tuyuldi. Birdan orqaga tisarilib, orqasiga qaramay qadamini tezlatdi, so'ng esa bor kuchi bilan yugura boshladi...

Qabr issiqqina edi. Doktor endi hech qanday og'riqni his qilmasdi. Badani o'lib, yolg'iz miyasi ishlayotgandek edi go'yo. U o'tmishini so'nggi bora xotirlamasdan o'lishni istamasdi. Bolaligini, yoshligini esladi. Onasining qo'lidan tutib, qabristonni aylangan kunlarini yodiga soldi. Onasining pichirlab tilovat qilganini, yaqinlari ruhiga o'qigan duolarini eshitardi.

Ko'z oldiga gullarga, lolalarga to'la tog'lar, maktab yillari, qo'y-qo'zilar o'tlagan yaylovlar, irmoqda baliq tutgan kunlari keldi. Hammasi naqadar go'zal edi. U ko'proq quyoshni eslardi, lekin bu go'zallik birdan yo'qoldi. Endi u go'zallikning o'rnini achchiq dard to'ldirdi...

Tong oqardi, porloq quyosh bosh ko'tarmoqda. Doktorning yuragi hali ham urib turibdi, miyasi hali yashayapti...

Katta jarlikka yiqilgandek bo'ldi. O'lyapti, shekilli... Birdan ko'zini quyosh qamashtirganini his qildi...

Ko'zlarimni ishqaladim...

KO'R JANGCHI ARSLON QULIYEV

Urush haqida eshitishi bilan tayyorgarlikni boshlab yubordi. Uning jabhaga ketishga hozirlanayotganini ko'rgan xotini esa dod sola boshladi:

- Bizni kimlarga tashlab ketasiz? Sigirlarni buqaga kim qo'shadi, echkilarni o'tlatishga kim olib boradi, bog'ni, dalani kim sug'oradi?

U to'rvasini olib, bandini yelkasiga osdi va:

- Men askarman, jangchiman, - dedi. - Urush boshlangan bo'lsa, frontda jang qilishim lozim. Dushmanlar shu yergacha kelisha, faqat sigirlaring, echkilaring emas, bu tuproqda yashayotganlarning hammasi tamom bo'ladi. Dushman hech kimga rahm qilmaydi...

Xotini uning nima demoqchiligini tushunmadi ham... Hovli eshigidan uyga qaytib kirdi, o'ziga qo'l silkigan eriga qayrilib ham qaramadi. Chunki sigirlarni buqa tomonga haydash, echkilarni o'tloqqa olib borish vaqti kelgandi.

Jangchi tog'lardan, qirlardan, to'zonli yo'llardan, qo'ruvdan titrayotgan qishloqlardan o'tib, jabhaning eng oldingi qatorlarigacha keldi va bu yerda o'zi kabi ko'ngilli ravishda jang qilayotgan botirlarga qo'shildi. Ko'ngillilardan tashkil topgan guruhlar turli hududlarda jang qilishayotgandi. Ular hech bir qo'mondonga bo'ysunishmasdi. Ularga faqat o'zlariga o'xshagan ko'ngilli xalq vakillari yordamga oshiqar, jabhaga o'shalar oziq-ovqat va qurol-aslaha olib kelishardi. Parokanda bo'lgan, qo'shini, quroli bo'lmagan mamlakatning ko'ngillilari zamonaviy qurollarga ega, dunyoning to'rt tomonidan bu yerga kelgan, professional yollanma askarlarga qarshi kurash olib borishardi.

Qurollari, asosan, ov miltig'idan iborat. Bir safar bosqinchi arman askarlarini o'rab olib yo'q qilishdi. Ana o'shanda hamma avtomat va yetarlicha o'q-doriga ega bo'ldi. Yirtilib ketgani uchun sim bilan o'ralgan oyoq kiyimlarini askar etigi bilan, titilib ketgan kiyimlarini mosh rangli askar kurtkalari bilan alishtirib olishdi. Endi hammaning kiyimi, etigi yangi edi, qurollari, o'qdonlari, o'q-dorilari bor edi; ishonch bilan jang qilishardi.

Uzoq davom etgan to'qnashuvdan so'ng panalarga chekinishar, olov yoqib choy qaynatishar, choy ichayotganda esa jang qo'shiqlarini aytib, ortda qoldirib kelishgan yaqinlarini esga olishardi.

Bir kuni jangchi do'stidan so'radi:

- Hozir sigirlaringizni buqaga kim qo'shyapti?

U ham javob berdi:

- Bizda sigir yo'q!

- Xo'sh, echkilarni kim o'tlatadi?

- Bizda echki ham yo'q... - do'sti kuldi. – Men shahardan kelganman, shuning uchun bizda na sigir, na echki va na o'tloq bor. Men faqat hozir mensiz nima qilayotgan ekan deb, ayolimni o'ylayapman. Sening xayoling esa sigirbuzoqda...

Shu aflozda bir yil jang qilishdi. Kunlardan bir kuni shundoq yonlarida snaryad portladi... Uyog'ini eslay olmadi. Ko'zini ochganda kasalxonada edi. Hammayoq zimiston, ovozlarni eshitar, lekin hech kimni ko'rmas edi.

Ovozi notanish kishi yonboshida turib gapirardi:

- Endi senga haqiqatni aytmasak bo'lmaydi. Ikkala ko'zingdan ham ayrilibsan, umringning oxirigacha ko'ra olmaysan. Endi jang qila olmaysan, seni uyingga olib borishadi. Siqilma, shukur, tirik qolding-ku!

Askar achchiq kulimsiradi:

- Tirik qoldimmi?! Bu ahvolda yashashdan nima naf? Ko'zi ko'rmagan odam urush ketayotgan o'lkada kimga ham kerak bo'lardi?

Bir do'sti uni uyiga olib bordi. Xotini ayyuhannos sola boshladi:

- Sizga bormang, dedim! Quloq solmadingiz! Xudo jazoingizni berdi. Endi nima qilamiz? Sigir-buzoqlarga qarash, echkilarni o'tlatish, bog'-u dalani sug'orish yetmagandek endi sizni ham boqamanmi?!

U ma'yus tovush bilan javob berdi:

- Meni boqishing shart emas!

Ko'zlari ko'rmasdi; lekin qishloqdagi har uy, uylar orasidagi tor ko'chalar, bog'lar, hovlilarni, toshini, kesagi-yu daraxtini xotirasida jonlantirar, qo'lida hassa bilan uylar orasida, bog'-u hovlida aylanar, ko'zlari ko'rmasa ham qishloqda bir o'zi kezib yurishga o'rganardi. Avvaliga juda qiynaldi, lekin kun o'tgani sari o'ziga bo'lgan ishonch ortib bordi. Borib kelgan yo'llarni tovushlarga, hidlariga qarab xotirasiga muhrlashga urinardi. Tong saharlab sigir-buzoqqa qarar, echkilarni o'tloqqa olib borar, keyin esa bog'-u dalani sug'orardi.

O'q ovozlari borgan sari yaqinlashib kelardi. Chang-to'zonli yo'llardan uy-joyidan quvilganlar parishon ahvolda o'tib ketishardi. Urush maydonidan kelganlar dahshatli voqealarni gapirib berishardi. Ko'r jangchi ularga quloq solar, so'ngra yerto'laga tushib o'zi tayyorlagan "tut arog'i"dan bir shisha olar, hovlidagi tut daraxti soyasida o'tirib ichardi. Bo'lib o'tganlarni xayolida jonlantirgani sari qon yig'lardi.

Oradan ozgina vaqt o'tib, qishloq ichidan mashinalar, tanklar, jangchi askarlar ham o'ta boshladi. Askarlar chekinar, qishloqliklarni ham ogohlantirishardi:

- Shoshilinglar, qishloqni bo'shating, dushman kel-yapti!

Ko'r jangchi hassasini silkitib, ovozi boricha qichqirardi:

- Qayoqqa qochyapsizlar? Biz ov miltig'i bilan jang qilib, qishloqlarimizni, mahallalarimizni dushmandan tozaladik. Sizda qurol-yaroq, o'q-dori, tank bor. Nega kurashmayapsiz?!

Unga quloq soladigan odam topilmadi. Odamlar ham askarlarga ergashib, qishloqni tashlab ketishdi. Ayoli ham qishloqdan ketish uchun hozirlik ko'ra boshladi, unga ham tayyorlanishini aytdi. Ko'r jangchi:

- Men askarman, jangchiman, - dedi. – Hech qayerga ketmayman. So'nggi tomchi qonim qolgungacha kurashaman. Men bu qishloqda, bu bog'da, bu hovlida, ko'r bo'lsam ham, ko'zi ochiqlardek yashay olaman. Bu yerdan boshqa joyga ketsam, yana ko'rga aylanaman!

Xotini uni majburlamadi, ko'r erini o'ziga yuk qilgisi kelmagandek edi go'yo. Yeyishi uchun ozgina non qoldirdi va:

- Yerto'lada piyoz, kartoshka, tarvuz va aroq bor! Yeb icharsiz! Biz ketyapmiz, yaxshi qoling, armanlar bilan to'yguncha jang qilaqoling! – dedi.

Ko'r jangchi chekinayotgan askarlardan qurol so'radi. Askarlar unga:

- Qurolni nima qilasan?! Agar juda ham xohlayotgan bo'lsang, beramiz. Yetarlicha qurol va o'qlarimiz bor, - deyishdi. Unga bir avtomat, bir quti o'q berishdi.

So'ng esa oralaridan kimdir uni chaqirdi:

- Yur, ketamiz, bir o'zing nima ham qila olarding?

- Ketolmayman, - dedi. O'girilib qishloq janubidagi tepalikni ko'rsatib, qo'shib qo'ydi. – Men o'sha tepalik-kacha bo'lgan joylarni ko'ra olaman, tepalikdan oshib, boshqa joyga borsam, chindan ko'r bo'lib qolaman! Yo'q, ketolmayman...

Askarlar va hamqishloqlar ketishdi. U uyga qaytib, divanga cho'zildi. Kechki paytgacha o'rnidan tura olmadi. Kech tushganini kun sovishidan, chang va quruq havoning namlanishidan sezdi. Aslida uning uchun na kunduz, na kechening rangi bor edi. Hammasi qop-qora...

Qishloqqa sukunat cho'kdi. Chekingan askarlar ham ancha uzoqlashib ketishgandi. Tiq etgan tovush eshitilmaydi. Qishloq ko'chalariga aylanish uchun chiqar, qishloqqa cho'mgan sukunat yuragini ezardi. Qishloqliklar hayvonlarini, hatto qishloq qushlarini ham o'zlari bilan olib ketgandek edi go'yo. Tunda ayvonga chiqib, bor ovozi bilan qichqirdi, lekin unga hech kim javob bermadi. Shu payt urushdan qochgan bo'rilar uning ovozigaga uvillab javob qaytardilar. "Men sizlarni chaqirmadim, siz boshqa bo'rilarga javob bering" deb o'yladi. Ikkinchi kuni ham unga faqat bo'rilar javob bergach, qayta ayvonga chiqib baqirmadi. Insonlar bir-birini chaqirishi lozim bo'lgan tuproqlarda inson chaqirig'iga bo'rilarning javob qaytarishi yaxshilik alomati emas edi.

To'rtinchi kun qishloqqa 11-12 yoshlardagi bir bola keldi. Otasi, onasi va aka-ukalari armanlarga asir tushibdi. U devordagi kichik teshikdan chiqib qutulib qolibdi.

Bolaning qornini to'yirdi. Suv isitib cho'miltirdi, kiyimlari yirtilib ketgandi, o'z bolalarining eski kiyimlaridan berdi:

- Qo'rqma, ye-ich, bolam, qo'l-oyog'ingga quvvat kirsin. Keyin biznikilar ketgan hududga borasan. Bu yerda qolishing xavfli. Armanlar hali zamon kelib qolsa ajabmas.

Kunduzlari boqqa kirib pomidor terishar, tarvuz uzib, bog'dagi tut daraxti soyasiga olib kelishardi. Gulxan yoqib, kuliga kartoshkalarini ko'mishar, tarvuzni suvga solishar, sovigach, so'yib ishtaha bilan yeyishardi.

Dushmandan esa hali-hanuz xabar yo'q. Bir kun, ikki kun, uch kun, bir hafta...

Uning iltimosi bilan bolakay har kun ayvonga chiqib, qo'lini peshonasiga pana qilganicha qishloq yo'llariga qarab kelardi.

Bir kuni shomga yaqin shamolning g'arbdan olib kelgan temir, porox va ter hidini his qildi. Shamol o'qlar, bombalar vayron etgan, ilma-teshik qilgan tuproqdan chang bulutni ko'tarar, o'sha bulutni tekislik bo'ylab yoyar edi. Demak, bosqinchilar yaqinlashib qoldi.

Bolakayni chaqirdi, undan yana bir marta qishloq tomon kelgan yo'llarga qarashini iltimos qildi. Erta tongdan mashinalar ovozi eshitildi. Ayvonga chiqqan bolakay ichkariga halloslab kirdi va qo'rquvdan qichqirib yubordi:

- Kelishyapti, ikki mashina! Ustida esa askarlar bor...

Birga hovliga tushishdi. Soy toshidan urilgan devor orqasiga yashirinishdi. U bolakayga dedi:

- Tinchlan, qo'rqma, endi diqqat bilan qara. Chapda quyosh turibdi, o'ngda esa tog'lar. Mashinalar toqqa yaqinmi yoki quyoshgami?

- Toqqa!

- Juda yaqinmi?

- Ha!

- Boshingni ko'tarma. Qayerdan kelishayotganini tushundim.

Ko'r jangchi quloq solganicha ovoznining uzoqligini bilishga urindi va tovush kelayotgan tarafdagi mashinalarning joyini tasavvurida aniqladi. O'q uza boshladi. O'q nishonga tekandi. Bolakay qichqirib yubordi:

- To'xtashdi! Mashinadan sakrab tushishdi. Qochish-yapti.

- Tog'lar tomongami yoki quyosh tomonga qochishdimi?

- Quyosh tomonga!

U dushman askarlarining qayerga qochayotganini taxmin qildi va qayta o'q uza boshladi, biroq ularning ovozi eshitmagani uchun nishonga urdimi-yo'qmi ishonchi komil emas edi. Bolaga qarab:

- Endi boraqol. Kun botgungacha to'xtama, soyang doim o'ngga tushsin. O'shanda biznikilarga qo'shilib olasan. Qani, kech qolma.

Bolakay ikkilanib qoldi:

- Siz ketmaysizmi? – ovozi titrab ketdi. – Birga ketaylik, qo'lingizdan ushlab yo'l ko'rsataman. Ketaylik, bo'lmasa ular sizni o'ldirishadi. Ular hammani o'ldirishyapti!

U bo'g'iq tovushda:

- Sen bor, tezroq bo'l, kech qolma, - dedi. – Men jangchiman! Men askarman! Askar hech qachon Vatan tuproqlarini tashlab ketmaydi! Men shu yerda yashadim, shu yerda o'laman.

Nihoyat bolakay uylar orqasidan chopqillab ketdi. Orada soyasiga qarar, soyasini o'ng tomonga tushganini ko'rib, yana yugurardi...

Ko'r jangchi yoniga ikki-uch o'qdon olib joyini o'zgartirdi, qo'shnisining molxonasi orqasiga yashirindi. Armanlar uning yolg'izligini sezib qolishgandi, qishloqni o'rab olib, to'satdan hujumga o'tishmoqchi edi. Chuqur nafas olib, havodagi har tovushni, har titrashni eshitardi.

Ilk qadam tovushini eshitishi bilanoq tepkini bosdi. Har o'q uzganida joyini o'zgartirar, eshitgan tovushiga, his qilgan hidiga qarab qayta o'q uzardi. Dushmanlarning oyoq tovushlariga, mashinalarning ovozigga, hatto havodagi titrashlarga ham o'q yomg'iri yog'dirardi.

Nihoyat, uni tuzoqqa tushirib o'qqa tutishdi. Badaniga sanchilgan yuzlab o'qlar uni ilma-teshik qildi-yu, o'sha yerining o'zida jon berdi. Ko'r jangchi tug'ilib-o'sgan tuprog'ida halok bo'ldi.

Hammasi tamom bo'ldi. Uylarning devorlaridan, tuproqdan ko'tarilgan to'zon, o't ochganda anqigan porox hidi, yongan uylarning tutuni qishloq bo'ylab yoyilardi. Bir soniyagina atrofga chuqur sukunat cho'kdi.

Askarlardan biri uning jasadi ustida hayrat bilan qichqirib yubordi:

- Buning ko'zlari ko'r ekan! Lekin biz bilan jang qildi! Bu ham yetmaganday o'nlab askarlarimizni o'ldirdi. Ko'zlarimga ishona olmayman!

Askarlarning Yevropa o'lkalaridan kelgan soqolli qo'mondoni ham lol qoldi:

- Bu voqeada g'ayritabiiy nimadir borligini sezgandim. Aql bovar qilmaydi.

Askar g'azab bilan xirilladi:

- Men hozir bunga biz bilan jang qilish qanday bo'lishini ko'rsatib qo'yaman. Avval quloqlarini, burnini kesaman, ko'zlarini o'yaman. So'ngra esa badanini ilma-teshik qilaman, jasadini quzg'unlar, yirtqich hayvonlarga yem qilaman.

Qo'mondon askarni jerkib berdi:

- Tegma!
- Nega?
- Chunki u haqiqiy jangchi! Asl jangchilardek ko'mishga arziydi!

Askarlar norozi bo'lishsa ham qo'mondonga e'tiroz bildiradi olishmadi. Qabr qazib ko'r jangchini ko'mishdi, qabri yonida qator tizilib, uning sharafiga osmonga o'q uzdilar. Keyin esa ko'r jangchining Vatanini bosib olish va bu tuproqlarda yashayotgan insonlarni o'ldirish uchun yo'lda davom etishdi.

TOPILMAGAN TUPROQ TARONA VOHID

Yomg'ir ostida asirga aylangan bir necha odam parishon holda G'aribning so'nggi vasiyatini bajarish uchun nimanidir izlashardi...

Yomg'ir tinay demasdi. So'nggi vaqtlarda yomg'ir bunalik sharros quymagandi. Lekin ular yomg'irga parvo qilmas, nimanidir qidirishda davom etishardi...

Amallab oyoqqa turib olganlar sel ostida G'aribning kulbasiga qarab yugurishdi.

Odamlar uyga yaqinlashishganda oqsoqol Muslimning oyog'i qayrilib ketdi, sal qolsa sel girdobiga kirib ketayozdi. Shu payt kimdir Muslimning qo'lidan tutib qolib:

- Sekin, oqsoqol, sekin, ulgurmasam oqib ketardingiz, - dedi.

Uy ostonasiga yig'ilgan odamlar birdaniga ikki tomonga ayrilib, o'rtani bo'shatib oqsoqol Muslimga yo'l berishdi. Oqsoqol Muslim ham shosha-pisha har tarafidan suv oqib turgan shapkasini silkitib ichkariga kirdi. G'aribni to'kilib yotgan uyning bir xonasiga, yuzini qiblagaga qaratib yotqizishgandi. Uyda qo'shni erkaklar yelkani yelkaga berib o'tirishardi. Bir burchakda o'tirgan uch-to'rtta ayol esa G'aribning sho'rlik ayoli Gulavatinni yupatishga urinishsa ham, uni tinchlantira olmayotgan edilar. Bechora ayol ko'zlarini har ochib yumganida, ulardan tashqaridagi kabi sel oqardi. Muslim oqsoqol G'aribning yonboshiga o'tib cho'k-kaladi, shapkasini yoniga qo'yar ekan, bo'ynini cho'zib G'arib tomonga egildi va titroq tovush bilan so'radi:

- Alloh saqlasin, G'arib! Dabdurustdan senga nima bo'ldi?

Gʻarib Muslimning gaplarini eshitar, ammo javob berishga majoli yoʻq edi. Koʻzlari kattalashdi... Hayajondan entikib nafas ola boshladi...

Yusuf iztirob toʻla koʻzlari bilan “Eyvoh, juda kech boʻldi, boshimizga musibat tushdi, Gʻarib ham shu aflozda ketadi...” degandek Muslimga qaradi.

Tashqaridan gʻala-gʻovur ovozlari kelar, ayollar va bolalarning faryodi, marsiya nolalari xonani toʻldirardi.

Muslim oqsoqol qoq suyakka aylanib qolgan Gʻaribning quruq qoʻlini kaftlari ichiga olib, xonadagilarga oʻgirilib qaradi va gʻamnok ohangda:

- Ayollarga, bolalarga ayting, jim boʻlishsin! Xudoga shukur, Gʻarib soppa-sogʻ. Biroz shamollab qolibdi... Doktor Rasim qayerda?! – deya ich-ichiga botib ketgan koʻzlari bilan xonaga koʻz yugurtirib, odamlar orasidan doktor Rasimni izlay boshladi.

Bu orada Yusufning zalvorli ovozi eshitildi:

- Doktor Rasim hozirgina keldi. U ham siz aytgan gaplarni aytdi: “Gʻarib tashlab ketishga majbur boʻlgan qishlogʻini, uy-joyini oʻylab siqilibdi, bu gʻamga chiday olmagan shekilli, yuragi xuruj qilib qolibdi! Boshqa hech gap yoʻq, bugun-erta oyoqqa turib ketadi” dedi. Keyin Baxshalining nabirasi ham kasal boʻlib qolgani uchun oʻsha yerga ketdi. Dard ustiga chipqon boʻldi, Muslim! Baxshalining nabirasini it qopibdi, - dedi va yiqilib tushmaslik uchun tizzalariga tiralib oldi.

Alish Yusufning bu soʻzlaridan soʻngra xonadagi tarang sukunatni yumshatmoqchi boʻldi:

- Eh, oshna, seni, meni yaratgan Allohga qasam boʻl-sinki, boshimga tushgan musibatni sen soʻrama, men aytmay... Oʻtgan kuni boshimga ulkan togʻ agʻdarilgandek boʻldi. Oʻlib qolay dedim!

Shu payt G'arib og'riqdan ingradi. Balki nimadir demoqchi edi, lekin ingrashi-yu, tushunarsiz bo'g'iq ovozidan biror nima anglashilmadi. Yusuf: "Zolim dunyo, G'aribni bizdan olyapti, bizning ham jonimizni oladi. U ketyapti, biz ham ketamiz. Shunday og'ir dard bilan yashab bo'ladimi? Yashab bo'lmaydi! Xudo o'z yurtimizda jonimizni olganida edi, hech bo'lmasa qabrimiz o'z tuproqlarimizda qolardi" deb o'zicha g'udrandi.

G'arib yana ingradi... Yana nimadir demoqchi bo'ldi, lekin aytmoqchi bo'lgan gapini yana aytolmadi. Madori qolmagandi, qo'l-oyog'idan jon chiqqandek, tiliga esa tosh osib qo'yilgandek edi go'yo. Butun tanasi jonsiz-u, bor joni yolg'iz ko'zlarida qolgandek edi. Ammo shu ko'zlar ham chuqur o'raga tushib ketgandek... Bu so'lg'in ko'zlarda ham o'lim sharpasi aylanib yurardi. Qosh qoraya boshlaganda odamlar birma-bir uylariga tarqala boshladi. Qariyalar G'aribning rafiqasi Gulavatinga tasalli berib, bolalari bilan birga qarindoshlarining yoniga jo'natib yuborishdi va o'zlari G'aribning boshida o'tirishdi ...

Yarim tun... Tinimsiz yog'ayotgan yomg'ir tagida qurilgan chodir va kulbalarda, xaroba uylarda yashovchilar allaqachon uyquga ketishgandi. G'aribning yozda qamishdan, g'ishtdan qurgan pastqam uyining tomi kuz yomg'irlariga bardosh bera olmagan edi. Uyda tog'ora, kosa, nima bo'lsa chakka o'tgan yerlarga qo'yishdi. Uy tomi elakka aylangan, har yeridan chakka o'tar, tomchilar zum o'tmay chelaklarni, tog'oralarni liq to'ldirardi. Ichkaridagilar navbatma-navbat uyning taxta eshigini g'irchillatib ochib, to'lgan chelak va tog'oralarni tashqariga to'kishardi. G'aribning ko'zlari ochiq bo'lsa ham hech nimani ko'rmasdi. Aslida u chuqur uyquda, tush ko'rayotgandi...

Tushida bolaga aylanib qolganmish. Onasining ortidan ketar, u bilan birga o'rmonga, allaqanday notanish joylarga

qarab borishardi. Charchadi. Ora-sira boshini ko'tarib, onasidan so'rarmish:

- Oyi, hali bormi?

Onasi har doimgidek uni ovutardi:

- Oz qoldi, bolam, juda oz qoldi...

Birdan yo'l tugab, chuqur jarlikning boshiga kelib qolishdi. Onasi orqaga qayrilib, o'zlari kelgan yo'lga qaradi. Kelgan yo'llarining tuprog'i bir daryoga aylanib qolgan, asta-sekin toshib jarlikka oqib kelayotgandi. Onasi uning qo'lidan tutib, titroq ovozda:

- Qo'rqma, bolam, - dedi. – Seni bu jarlikda tashlab ketmayman. Bu yo'l tugamaydi. Tugashi mumkin emas. Albatta, biror chiqish yo'li bo'lishi kerak.

Ammo boshqa yo'l nihoyasiga yetgan, chiqish yo'li yo'q edi.

... G'aribning ochiq ko'zlari uyqudan uyg'ongandek bo'ldi. Ustunga osilgan lampaning xira nuri kulbaning tor xonasini yoritgani sari G'arib qamishdan urilgan devorlarda titragan sharpalarni ko'rardi. Bu sharpalar boshi kesilgan qushlarga o'xshardi. Avval qo'rqdi, qichqirmoqchi bo'ldi, faqat sharpalar o'sha onda unga tanish ko'rindi. Ular o'z qishlog'ining, yurtining insonlari edi. Holdan toygan, toqati qolmagan, darddan, iztirobdan, uyatdan xayoli parishon insonlarni soyalaridan tanidi. Bu boshsiz sharpalar G'aribning yuragini yoqib kul qilardi. Ichi yonib, suv ichgisi keldi, faqat oddiy suv emas, aynan o'zi tug'ilib-o'sgan tog'larning, qonib ichgan buloqlarining muzday suvidan... O'sha sovuq suvlardan oxirgi marta, bir qultum bo'lsa ham icha olsaydi, yuragidagi bu yong'in ham o'chgan bo'larmidi...

O'lim tongga yaqin keldi... Ajal to'kilib yotgan uyning yon tomonidan asta-sekin kirib, G'aribni oldi-yu, sassiz-sadosiz chiqib ketdi...

Yomg'ir yog'ardi... Yomg'irda ivigan odamlar G'aribning so'nggi vasiyatini bajarish uchun nimanidir izlayotgandi...

Muslim oqsoqol esa qo'shni qishloqdan janoza o'qigani olib kelgan imomni chalg'itar, dafn marosimini yana biroz kechiktirishga urinardi:

- Jiyani, - dedi, - Ilohim bu bosqinchilarning uyiga o't tushsin! Qora daryodan esgan shamol bizni o'z tuproqlarimizdan yulib olib, bu yerga uloqtirgandan beri Vatanimiz bilan birga baxt yulduzimizdan ham ayrildik! Tuproq, Vatan hasrati yomon narsa, o'g'lim! Tug'ilib-o'sgan yerlardan ajralgan kunimizdan beri falak gardishi chappasiga aylanib ketdi. Tasaddug'ing bo'lay, o'g'lim, rahmatli ukamiz juda yaxshi odam edi. Armanlar qishloqni to'plardan o'qqa tutib bosib olishganida u o'zi bilan biror nima olishga ulgurmasdi, hech nimaga kuchi yetmadi. Yalang oyoq, bosh yalang yo'lga tushganida, balki unga suyanib yasharman deb, ro'molchaga bir hovuch tuproq'ini o'rab olib kelgandi. Bu bir hovuch tuproqni yo'qotmaslik uchun tez-tez joyini o'zgartirib turardi. Bizga ham qasam ichirgandi. "O'lganimda shu bir hovuch tuproqni ko'zimga to'kmasangiz, rozi emasman", degandi. Biz ham qasam ichib, so'z bergandik. Bechora to'satdan kasal bo'lib, tildan qoldi, tuproqni qayerga qo'yganini aytolmadi. Ertalabdan beri oyoqda tura olganlarning hammasi G'arib yashirgan o'sha bir hovuch tuproqni qidiradi. Qayerga yashirgan, qaysi tosh tagiga qo'ygan, Xudo biladi, lekin topa olmayapmiz. Shu bir hovuch tuproq yer yorilgan-u, yerning tagiga kirganga o'xshaydi!

Imom peshingacha kutdi. Lekin tuproq topilmadi. Vaqt kutib turmaydi. Qosh qoraya boshladi. Imom janoza cho'zilib ketganini ko'rib, ketib qoldi...

Oradan yillar o'tdi... O'lim xaroba uylardan, kulbalar-
dan odamlarni tashib ketyapti, uy-joyidan, Vatanidan quvil-
gan bir million odam esa hali-hanuz G'aribning so'nggi va-
siyatini bajarish uchun o'sha bir hovuch tuproqni qidiradi.

G'aribning janozasi necha yillardan buyon o'sha tup-
roqni kutib yotibdi...

O'sha bir hovuch tuproq esa topilmadi, topilmadi...

UZOQLARDA BIR QISHLOQ BOR EDI OFOQ SHIXLI

*“Tiriklar asray olmagan yerlarda hasrat to‘la ruhlar
yashaydi!”*

Oddiygina hovli edi... Uncha katta bo‘lmagan uy, meva daraxtlari, gullar va Sug‘ra onaning har safar yangi nom bergan o‘sha hovuzi... Bu qariya ayol sababli hovuzni suv bilan to‘ldirishmagandi. Uning yonida hovuzda cho‘milish ham, hovlida quyosh tobida o‘tirish ham mumkin emas edi. Ora-chora chumchuqlar, qaldirg‘ochlar suv ichish uchun pastlashar, hovuz chetiga emas, quruq joyga qo‘nishganini bilgach, yana qanot qoqib uchib ketishardi.

Uyning shundoq oldidagi maysazorda gurkirab yotgan oppoq yasminlar uzra asalarilar g‘ujg‘on o‘ynashadi. Vaqt-vaqti bilan Sug‘ra ona bu arilarni boqayotganlar kim ekan va mening hovlimdan olingan gul shiralari kimning hovlisi yoki bog‘ida bolga aylanayotgan ekan, deb o‘ylab qolardi. Bu dunyoning ming bir tashvishini boshidan o‘tkazgan bu yuzi nurli ayol xotirasidan butunlay ayrilgandi. Bergan savollariga olgan javoblarini bir necha daqiqadan keyin unutar va bir xil savolni qayta-qayta beraverardi. Uni tashvishga soladigan yagona muammo, amalga oshmay qolgan orzusi va hech qachon unuta olmagan savoli shu edi:

“Qishloqqa qachon qaytamiz?”

Bu savol oldida hamma ojiz qolar, javob berolmas, ke-linlarning ko‘zi yoshga to‘lar, erkaklarning esa tomog‘iga achchiq narsa tiqilgandek bo‘lardi. Sug‘ra ona qaytgisi kelgan qishloqning faqat nomi qolgan. Qishloq esa...

Ayro tushgan Vatanini, qishlog‘ini sog‘inmasin deb bolalari unga hovli sotib olishgandi. Nima desa, hammasini bajo keltirishar, aytganini ikki qilishmasdi. Lekin befoyda!

Boshiga tushgan musibatlar, chekkan iztiroblar tufayli bechora ayolning xotirasi o'chib ketdi. Ahvoli borgan sari yomonlashib boraverdi. Bolalarining, nabiralarning ismlarini adashtirib yuborar, gohida bolalarini vatan uchun jonlarini fido qilgan, shahid bo'lgan aka-ukalari bilan adashtirib yuborar, "ukajonim" deb quvonch bilan ularning boshlarini silar va o'zini turmush qurmagan yosh qiz deb bilar, dadasi-ning uyini sog'inganini, necha haftadan buyon uyoqqa bormaganini aytardi.

Bir vaqtlar qishloqdagi to'ylarda, janozalarda bosh-qosh bo'ladigan, to'ylarda qozon-tovoqqa yelib-yugurgan, kelinlarga, qizlarga onalik qilgan, qishloqdagilarning hammasini tug'ilgan kunigacha yoddan biladigan ayolning endi mana shunday ojiza, bechoraga aylangani bolalarining yuragini tilka-pora qilardi. Lekin bir tomondan bolalari uning ko'rgan dahshatlarini, yo'qotgan insonlarini eslolmasligini yaxshilikka yo'yishardi. Balki uning xotirasi iztirob to'la hayotini unuttirish uchun ham butkul o'chib ketgandir. Bu aflozda dunyodan va bo'lib o'tganlardan bexabar Sug'ra ona har kuni hovlidagi kursida o'tirib, atrofni tomosha qilalar, hovlining toza havosidan, gul-chechakdan lazzat olar, unga choy damlagan, ovqat pishirganlarga va yordam berganlarga ham chin dildan minnatdorchilik bildirar, duosini kanda qilmasdi.

Buzovnada tong otdi. Mayin shabada esdi. Maysalar ustiga shudring qo'ngandi. Gullarning nam tuproq hidiga aralashib ketgan isi havoga o'zgacha ifor taratardi. G'irashira yorug'likda hali qushlar, arilar va insonni jonidan to'ydiruvchi xira pashshalar ko'zga tashlanmasdi. Sug'ra ona esa o'rganib qolgani uchun hali kun yorishmasdan uyg'onib, yuz-qo'lini yuvib hovliga chiqdi. Har doim yoni-

da bo'lgan, yiqilib-netib qolmasin deb doim orqasidan qolmagan Kaklik ham yonida edi. Kaklik opasiga doimo yordam berib yurar, bu ahvolga tushib qolgandan beri yonidan bir qadam ham jilmasdi. Uning qiladigan ishi Sug'ra onaga ko'z-quloq bo'lib yurish edi. Chunki Sug'ra ona ikki marta gandraklab yiqilib tushgan va oyog'ini sindirib olgan. Shuning uchun ham Kaklik opasini hech kimga tashlab ketmas, atrofida parvona bo'lib yurgan kelinlarga ham ishonib topshira olmasdi. Aslida Kaklik ham yosh emas, nari borsa, opasidan olti yosh kichik, lekin undan ancha baquvvat, sog'lom va chayir edi. Kaklik turmushga chiqmagani uchun bor-u yo'g'i aka-ukalari, onasidek ko'rgan opasi edi. Butun umrini ularning yonida o'tkazgan, aka-ukalari o'lgach, butun mehrini opasiga bergan. Uning tashvishi ham, umidi ham Sug'ra ona. Sug'ra ona ham bu ahvolga tushib qolgach, Kaklik butunlay umidini uzib qo'ydi. Yolg'iz qolgan paytlari bir chekkada unsiz yig'lar, so'ngra ro'molining uchi bilan ko'z yoshlarini artib, qo'llarini ochib, duo qilardi. Lekin u duosida nimalar deganini, nima so'raganini bir Alloh-u, bir o'zi bilardi. Bu duolardan keyin esa go'yo ko'ksiga shamol tekkandek, ko'zlariga nur qaytib kelgandek bo'lardi.

Yana har doimgi savol:

- Qishloqqa qachon qaytamiz?

Yostiqqa yonboshlab mizg'iyotgan Kaklik cho'chib ketdi:

- Hoy, endigina tong otdi. Hozir qishloqqa boradigan paytmi? Jim bo'ling, bolalar biroz uxlasin...

- Qanaqa uyqu? Uxlaydigan paytmi? Itlarni bog'lab, mollarni o'tlatishga olib borish lozim. Mollar ochidan o'ladi-ku...

- Mollar allaqachon o'tloqqa ketdi, xotirjam bo'ling. Choy ichasizmi? Choy damlaymi?

- Sigirlarimchi? Sigirlarim qayerda? Ikkita sigirim bor edi. Yo armanlar olib ketdimi?

-

Sug'ra ona tizzasini mushtlay boshladi:

- Voy, do'zaxda kuygurlar! Bular buncha ham nomard ekan, a! Ey, Allohim! Nega hammasi juvonmarg bo'laqolmaydi?

- Hoy, opa! Bu yer Boku! Boku! Bu yer Buzovna, Bu-zov-na... Yana unutdingizmi?

- Nimalar deyapsan? Hoy, qiz, ota uyidan ketganimizga endi 3-4 oy bo'ldi, endi aka-ukalarimizga nima deymiz? Ikkovimizdan ham jahllari chiqadi. Menga qara, hozirdan aytib qo'yyapman-a, keyin bahona qidirib yurma!

Sug'ra ona birdan ma'yus tortib, jimib qoldi...

Tashqarida qo'shnining xo'rozi qichqirdi. Ayol atrofiga alanglab Kaklikka qaradi:

- Girgitton bo'lay, Kaklik, qichqirayotgan kimning xo'rozi?

- Qayerdan bilay, opa? Qaysidir qo'shniniki, shekilli...

- Abdol Shamining xo'rozimi?

Kaklik yig'lamoqdan beri javob berdi:

- Shami bu yerda nima qiladi, opajon? Bu yer Boku, Boku! Ohhh, Sug'ram, oh! Sen shunday ahvolga tushadigan ayolmiding! Xudoginamdan aylanay! Alloh yozgan taqdir shu ekan-da!

- Yana alahsirayapmanmi, a? Alloh bundan battaridan asrasin, hali es-hushim joyida. Oh! Xudo jonimni olsa-yu, qutulsam! – degan Sug'ra onaning kayfiyati yana buzildi. Yuzidagi ajinlar ko'paydi. O'sha onda go'yo o'n yilga qarib ketgandek bo'ldi. Etagingning uchini g'ijimlab, g'udrana

boshladi. Ularning ovozidan uygʻonib ketgan oila aʼzolari ham birma-bir hovliga chiqdi. Kenja oʻgʻli Farid kelib, onasining qoʻlini, yuzini oʻpdi. Oldiga choʻkkalab, boshini bolalardek onasining tizzasiga qoʻydi:

- Xayrli tong, oyijon!

- Xayrli tong, oʻzim oʻrgilay. Nega buncha kech turding? Qara, peshin boʻlay deb qoldi.

- Soat hali yetti boʻlgani ham yoʻq-ku, oyijon. Oʻzingiz juda erta turasiz...

- Erta tongning havosi jonga davodir, ukam. Sen ham barvaqt tur, tong otmasdan uygʻon. Bogʻda, hovlida aylan, nafas ol. Biroz avval sanab chiqdim, hovlida naq 28 ta archa bor. Biram chiroyli-ki!

Birdan koʻzi oʻrtada qorayib turgan hovuzga tushdi. Qoʻli bilan Kaklikni itarib davom etdi:

- Nari tur-chi! Anavi nima, ukam, qanaqa chuqur u?

- Chuqur emas, oyi, hovuz...

- Hovuzmi? Hovuz nimaga kerak?

- Choʻmilish uchun, oyijon.

Sugʻra ona norozi boʻlib boshini silkitdi:

- Hoziroq chuqurning ichini tuproq bilan toʻldiring!

Bolalar qorongʻida koʻrmay, yiqilib tushsa qoʻli-oyogʻi sinadi, Xudo asrasin!

Farid kulimsiradi. Onasi bu hovuzga har safar boshqa nom berar, goh handak, goh soy, gohida chuqur, juda asabiylashganda esa lahad der edi. Oilasining ham bu takrorlanaveradigan savolga beradigan javobi har safar oʻzgaraverardi. Farid “Oyi, bu hovuz choʻmilish uchun” deb rostini aytardi. Kelinlar va Kaklik “hovliga suv sepish uchun” der edilar. Nabiralari esa ermak qilib “Oʻzingiz aytdingiz-ku, buvi! Shu yerga bitta chuqur qazing, dedingiz, biz ham qazidik” derdilar. Bolalar u bilan hazillashganida, Sugʻra ona hayron qolar, bu chuqurni nega qazdirganini oʻylar,

lekin arzigulik sababini topa olmasdi. Kaklik bunday vaqtlarda bolalardan jahli chiqar, "Buvingizni tinch qo'ying, shumtakalar!" der edi.

- Qishloqqa qachon ketamiz, ukajonim, - dedi Sug'ra ona. Ma'yus holda Faridning yuziga termulib qo'shib qo'ydi. - Uy qarovsiz qolib ketdi, Xudo biladi, bog'imiz, hovlimiz ham qovjirab ketgandir...

Yuragi ezilib ketgan Farid lom-lim demay o'rnidan turdi. Onasining oqarib ketgan sochlarini silab, peshonasidan o'pdi. Sug'ra ona orqasidan chaqirdi:

- Menga bir necha kun avval aytib qo'y, narsalarimni yig'ishim kerak, aylanay, aytish esingdan chiqmasin tag'in! Xo'pmi? Aytgancha, bolalarimni ko'rsang ularga: "Onangiz sizni Boybo'rini, Bayrakni kutgandek, ko'zlari to'rt bo'lib kutyapti, insofsizlar" degin!

Oraga sukunat cho'kdi... Bu g'amboda ona uchun bir soniya bir kundek o'tardi. Lekin bir necha daqiqadan keyin ko'rganlarini unutar, yana hammasi boshidan, 25-26 yoshdagi qizlik davridan boshlanardi...

Tush vaqti jazirama issiq edi. Hamma kuydirayotgan quyosh tig'idan qochib uyda o'tirardi. Kimdir soya joy topib uxlar, kimdir o'z xonasida dam olardi.

Kaklikning uxlab qolganidan foydalanib, Sug'ra ona tashqariga chiqqisi keldi. Bir o'zi aylanib ko'ksiga shamol tegishini xohladi. Lekin hassasining ovozi uni qo'lga tushirdi. Cho'chib ko'zlarini ochgan Kaklik opasining yo'qligini bilishi bilanoq, yoshiga xos bo'lmagan chaqqonlik bilan o'rnidan sakrab turdi.

- Meni uxlatib qochib chiqish qilig'ingiz ham chiqdimi endi?! Yiqilib, u-bu joyimni mayib qilaman deb ham o'ylamaysiz, a?!

Sug'ra ona achchiqlandi:

- Nima, mendan donomisan? Odamlar mendan maslahat so'rashadi, sen esa menga aql o'rgatasanmi?

- Mayli-ku, opa, bir gapirsam yuztasini qo'ndirib tashlaysiz, bu nima endi?

- Bekorchi gaplarni valdiraversang, shunday bo'ladi!

- Xo'p, mayli, gapirmadim.

Sug'ra ona qo'lini ko'ziga pana qilib, mijja qoqmay bir nuqtaga tikilib qoldi, keyin esa so'radi:

- Anavi chuqur nima? Hovliga nega chuqur qazishdi?

- Suv to'ldirib, hovliga sepish uchun...

Kaklik gapni qisqa qilish uchun yolg'on gapirsa ham qutula olmadi.

- Hovliga suv sepish uchun shunchalik katta chuqur kavlaydimi? Bular quturib ketibdi! Hovliga suv sepishning boshqa yo'li yo'qmi? Qo'shnilarda bunday chuqur yo'q, ular qayerdan suv sepishyapti?

- Qayerdan bilay? Bolalar qazibdi-da.

- Ukamga aytaman. Chuqurni ko'mib tashlasin. Odam payqamay qolib tushib ketadi. Bularning topgan g'alvasini qara!

Kaklik o'ylab topgan yolg'onidan o'zi pushaymon bo'ldi, gapni aylantirmoqchi bo'ldi:

- Daraxtlarni qarang, opa, qanchalar o'sganini ko'rdingizmi?

Sug'ra ona o'sha zahotiyuq chuqurni unutib, ko'zlari quvonib ketdi:

- Ha! To'xta, sanay-chi, nechta daraxt bor ekan. Bir, ikki, uch..., yigirma sakkiz. Roppa-rosa yigirma sakkizta daraxt! Buncha chiroyli bular!

Birdan esiga nimadir tushib qolib, oyog'iga qaradi, atrofiga alanglab, boshini chayqadi:

- Ha, qorang o'chgur, Tanya! Yana mendan so'ramay tuflimni kiyib ketibdi. Ana endi tuflini qaytarib olib bo'psan!

- Tanya kim, opa?

- Yuqori mahalladagi Seryojaning xotini Tanya bor-ku! Qachon hovlining eshigi ochiq qolsa, ichkariga kirib, qo'liga tushganini kiyib ketadi. Keyin tan olmaydi.

Kaklik qahqaha otdi. Kulaverib nafasi yetmay qoldi. Opasi yana o'tmishga qaytib qolib, aljiray boshlagandi. Sug'ra onaning ahvoli hech qachon bunchalik yomon bo'lmagandi. So'nggi vaqtlarda ahvoli borgan sari og'irlashib borardi. Kaklik ham tushkunlikka tushib qolar, so'ng esa dahshatga soluvchi bu o'ylarni xayolidan chiqarib yuborardi. "Bu ham Allohning marhamati" deb o'ylardi. "Agar opamning xotirasi o'chmaganida, kunda yuz marta qishlog'ining nomini eslamasa edi, balki hamma narsa unutilib ketardi. Yoshlar esa vaqt o'tishi bilan shunday qishloq borligini ham, u yerda bo'lib o'tgan voqealarni ham unutilib yuborishardi... Ey, Sayyid Suja ruhi! Avval Alloh, so'ngra sen... Himmat qil, opamning dardiga shifo ber! Menga ham rahming kelsin... Undan boshqa hech kimim yo'q. El-yurt oldida uni sharmanda qilma. U bunday ayol emas edi, sen uning qanday ayol bo'lganini yaxshi bilasan. Sayyid Suja jaddi! Alloh joyingni jannat qilsin! Qurboning bo'lay, opamni o'zing qo'lla!"

Sayyid Suja qishloqdagi eng obro'li insonlardan biri edi. Uning shajarasi payg'ambarimizgacha ulanib ketardi. Hamma hurmat qiladigan va xayrsevar odam bo'lgan Sayyid Suja qishloqdagi maktabda tarix o'qituvchisi edi. Uning bobosi ham, otasi ham juda obro'li, insonlarning ko'nglidan joy olganlardan bo'lgan. Muqaddas dargohlari bor edi.

Buning ustiga ajdodlaridan meros bo'lib kelgan hikmat egasi edilar. Ularning yoniga borgan bemorlar shifo, dardlariga darmon topardilar. Qishloqliklar orasida bu oilaning muqaddasligiga va ularning ba'zi karomatlar ko'rsata olishlariga ishonmagan odam yo'q edi.

Sayyid Suja bilan bog'liq voqea esa haligacha kishilarning yodidan chiqmaydi.

...Sayyid Suja yoz payti bir necha o'qituvchi do'stlari bilan qishloq choyxonasida choy ichib o'tirgan ekan. Qishloq chetidagi arman mahallada yashovchi Agop novvoy ham o'sha yerda ekan. Tushlikda bir-ikki qadah aroq ichgan Agop o'rnidan turib Sayyid Sujaga yaqinlashibdi va uning jig'iga tega boshlabdi. Sayyid Suja og'ir-bosiq odam bo'lgani uchun mast Agopning so'zlariga uncha e'tibor bermabdi. Qishloqliklar qanchalik uzoqlashtirishga urinsa ham Agop valdirayveribdi... Sayyid Suja bu mastga biroz toqat qilgach, o'rnidan turib, hammaning ko'z oldida Agopning qulog'iga nimadir deb pichirlabdi-yu, chiqib ketibdi. Agop o'sha zahoti dong qotib qolibdi, so'ng esa boshini egib u yerdan uzoqlashibdi.

Ertasi kuni tongda qishloqda "Agop aqldan ozibdi, qo'larini yerga qo'yib, itdek huryapti" degan xabar tarqalibdi. Qishloqliklar yig'ilib, Agopni ko'rishga borishibdi. Qarashsa, chindan ham Agop it kabi to'rt oyoqlab akillar emish. Agopga savol berishsa, insondek gapira olmas, faqat hurar emish. Hatto, quturgandek har tomonga tashlanaveribdi. Bu voqeadan xabar topgan qishloq oqsoqollari uning Sayyid Suja g'azabiga duchor bo'lganini va la'natlanganini aytishibdi. Bir necha kun davom etgan bu hodisadan keyin Agopning barcha do'st-birodarlari to'planib, Sayyid Sujaning eshigiga bosh urib kelishibdi va Agopni kechirishini, uning dardiga chora topishini so'rab yolvorishibdi. Sayyid Suja tashqariga chiqibdi. Hovlida irillab uyoqdan bu yoqqa

yugurgan Agopga yaqinlashibdi va belidan kamarini yechib, uch marta yerga uribdi. Bir soniya ham o'tmasdan sho'rlik Agop silkinib oyoqqa turibdi. Sayyid Sujaga yaqinlashib, oyog'iga yiqilibdi. Ilk so'zi esa undan kechirim so'rash bo'libdi, o'sha kundan bunday yomonliklardan uzoq bo'lishga so'z berib tavba qilibdi.

Sayyid Suja ham bobosi va otasi kabi barvaqt vafot etgan... Uning ko'ngli bo'sh edi, urushning dahshatiga bardosh qilolmay, bomdod namozida bu dunyodan ko'z yumgandi. Lekin uning mo'jizalariga guvoh bo'lgan odamlar voqealarni har yerda hikoya qilishar, Sayyidlar ruhiga duolar qilib, ularga bu qudratni bergan Allohga hamd-sanolar aytishardi.

Kaklik chuqur o'yga cho'mdi: "Sayyidlarning ruhi nega boshqa bosqinchi armanlarga o'z qudratini ko'rsatmadi? Nega ularni yer bilan yakson qilmadi? Nega ruhlarini bezovta qilgan kofirlarni umrbod yer yuzidan supurib tashlamadi? Ularni ham itga, mushukka aylantirmadi? Shunday go'zal qishloqlarni, uylarni, bog'-u chamanzorlarni, yoshqari begunoh insonlarni qirib tashlashlari uchun imkon berdi? ... Eh! Sayyid naslining nima aybi bor? Hamma ayb o'zimiznikilarda. Bo'ri bilan do'st bo'lsang, tayog'ingni qo'ldan qo'yma, degan ota-bobolarimiz... Bu bosqinchilar asrlar davomida xalqimizning boshiga ne kunlarni solmadi, lekin biz baribir ular bilan yaxshi qo'shnichilik qildik, o'zimizga oshna qilib, uyimizning to'ridan joy berdik. Bunday nomardlarga ishonganlarning boshiga falokat tushishi turgan gap ekan! Ularning popugini bir marta yaxshilab pasaytirib, boshlarida yong'oq chaqish kerak edi, o'shanda sabr kosasini to'ldirish qanday bo'lishini ko'rar edilar... Lekin afsus, bo'lmadi. Doim xato qildik...

... Qishlog'imizda qo'shnimizning bahaybat iti bor edi. Bu it bizdagi tovuq katagiga o'rganib olgandi. Tinmay

katakka kirib, eng yaxshi tovuqlarning ikki-uchtasini bo'g'izlab chiqardi. Qo'shniga shikoyat qilsak ham foydasi yo'q edi. U: "Katakka kirayotgan mening itim ekanini qayerdan bilasiz? Aytaylik, mening itim bo'lsin... Endi sizni deb itimni o'ldirmayman-ku!" deb, bizga parvo ham qilmasdi.

Bir kuni Sug'ra opam katakda yana ikkita bo'g'izlangan tovuq topdi, qarg'ay-qarg'ay tovuqlarni tashlab yuborishga olib ketayotganida Qodirbey uni ko'rdi. Tovuqlarni opamning qo'lidan olib, qo'shnining hovlisiga o'tdi va o'lik tovuqlar bilan itni boplab do'pposladi. Shu-shu tovuqlar itning ustiga chiqib yotishsa ham, tumshug'ining tagida don terib yurishsa ham qo'rqqanidan qayrilib, ko'z qiri bilan qaray olmadi...

Yovlarni ham ana shunday jazolasaydik, bizdan tuproq tortib olishga jur'at qilarmidi? Xalqimizni qirib, qishlog'imizni, uy-joyimizni talon-taroj qilishga haddi sig'armidi?

Esiz! Qishlog'imiz qanday chiroyli edi! Chiroyli ham gapmi... Bir tomonda bepoyon bog'-u rog'lar, bir tomonda esa sharqirab oqayotgan suvlari shaffof soy... Suvi muzdek edi. Oyog'ingni suvga tiqsang, tishlaring takillab qolardi. Lekin qishloqliklar bu soyni sovug'iga ham, issig'iga ham o'rganishgandi... Bir marta bolaligimizda Sug'ra soyga tushib oqib ketgan. Cho'kib o'lishiga sal qolgan. Tag'inam qo'shnilardan biri ko'rib qolib, Sug'rani qutqarib qoldi. O'sha kundan so'ng qishloqliklar uni mazax qilib, "Sora" deb chaqira boshlashdi. Yigitlar uni ko'rishlari bilan "Olib ketdi sellar Sorani..." qo'shig'ini xirgoyi qilishardi. O'n to'qqiz yoshida Qodir (Sug'raning bo'lajak turmush o'rtog'i) shunday qo'shiq aytadiganlardan birining quloqchakkasiga tortib yuborgach, qaytib hech kim uni ermak qilmay qo'ydi. Qodir o'sha kuni Sug'rani o'ziga rom

qilgan, bir yil o'tib turmush qurishgan edi. To'rt farzandning onasi bo'lsa ham u doim Qodirning ko'zida yagona go'zal ayol bo'lib qolgandi. Malla, jingalak sochlari, sarvdek nozik qomati... Har ishni eplay olishi va chaqqonligi Qodirni o'ziga maftun etardi. Turmushlari go'zal edi, o'g'illarini uylantirib, qizlarini turmushga berishgandi. Lekin bularning hammasi o'sha hodisagacha, ular quvg'in bo'lgungacha davom etdi, xolos...

Arman bosqinchilarning xunrezliklari endigina boshlangan vaqt edi. Qishloqlardan bir qancha odamlar shoshilinch ravishda Bokudan va boshqa shaharlardan uy olgan, ba'zilari esa allaqachon ko'chib ketgandi.

Qodirbey, uning jondan aziz ukasi Hasrat, boshqa aka-ukalari hech narsadan qo'rqmagani uchun qishloqni tashlab ketishmadi. To'g'ri, ov miltiqlarini tozalab, har ehtimolga qarshi tayyorlab qo'yishdi. Lekin qurollar kerak bo'ladi, deb o'ylamadilar. Hammasi joyiga tushib, davlat rahbarlari bu muammoni hal qilishadi, deb umid qilishgandi. Lekin...

Bir kuni hovlida yurakni titratib yuboruvchi faryod ko'tarildi. Uydagilar tashqariga yugurib chiqishgan, ko'rgan manzaralari oldida dahshatdan toshdek qotib qolishgandi. Armanlar shomga yaqin mollarni haydab kelayotgan Hasratni tutib olib, boshini kesgan, boshini esa buqaning shoxiga osib, qishloqqa jo'natgan edi. Bechora hayvon qonga belangan boshni ko'tarib hovliga kirib kelgandi. Ana o'sha kuni Sug'ra onaning sochlari bir zumda oqarib ketdi.

Hasratning "uch" marakasi endi o'tgandi. Qodirning ukalari bilan birga bir guruh qishloqliklar Hasratning jonsiz badanini dushmandan olish uchun armanlar bilan uchrashgani ketishdi. Ammo yo'lga qo'yilgan minani bosib parcha-parcha bo'lishdi. Oradan hech qancha o'tmay yov hujumga o'tdi... Qishloqqa yarim kechasi bostirib kirishdi, o'lgan

o'ldi, omon qolganlar esa qochib jonlarini zo'rg'a qutqardi. Qodir ayollar va bolalarni yuk mashinasiga chiqarib, urush maydonidan olib chiqar ekan, bir necha joyidan o'q yegan, shunda ham rulni qo'yib yubormay ularni qutqarib qolgandi. Qodir Sug'ra onaning qo'llarida jon berar ekan: "Bolalarimning omonati..." deb ko'zlarini yumgandi. Uysiz-boshpanasiz qolgan Sug'ra ona do'st-birodarlarini ham yig'ib, ne-ne g'am-g'ussaga ko'krak kerib yashashga urindi..."

Sug'ra ona zo'rg'a nafas olardi... Yuzi so'lib, ko'zlaridan nur ketgandi.

- Bolalarim, bolalarim! Kaklikni ko'rmadingizmi?

Sug'ra onaning ovozidan uyg'ongan Kaklik uyqisiragan holda esnab ko'zlarini ishqaladi:

- Bismillahir rohmahir rohiym! Shu yerdaman, opa!

- Kaklik, Qodir meni so'rab kelmadimi? Nega mendan xabar olmaydi? O'likmanmi, tirikmanmi, Qodir biladimi? Odam odamdan hol-ahvol so'raydi! Otdan, tuyadan hol so'rarmidi! Ichkariga kirishi shart emas edi, hech bo'lmasa ostonadan so'rab ketsa bo'lardi! Eh! Menday ayol shunga arziydi o'zi. Qodirning haqqi bor! Borgan joyimga zulukdek yopishaman-u oylab qolaman. Uy-joy nima bo'ldi, bola-chaqa nima bo'ldi, mol-holga kim qaradi deb so'rash yo'q! Ertaga birorta mashina gaplashib, uyimizga qaytaqo'laylik...

Kaklik nima deyishni bilmay, g'amgin bosh chayqadi.

- Bu yerlarda boshpana bormi, Kaklik? Kechasi qayerda yotamiz? Bizning ko'ch-ko'ronimiz qayerda? Ko'ch-ko'ronimizni olib, yayov bo'lsa ham uyga qaytaylik.

- Bu yer Boku, Sug'ra opa! Boku deyaqman, eshitmayapsizmi? Qayerga ketamiz? Qishloq qoldimi? Qishloq

yonib kul bo'ldi, qishlog'imizdagilarning bari qirilib ketdi!
Siz ham buni tan oling! O'zingizni biroz qo'lga oling,
baxtiqaro opam!

Sug'ra onaning ko'zlaridan tirqirab yosh oqdi. Kaklikning tomog'i qurib qoldi. Opasining ahvoli yaxshi emasligini tushunib yetdi. U shu yoshga kelib hali Sug'ra onaning yig'laganini ko'rmagandi... Eri ko'zi o'ngida o'lganida ham, qaynilarining jasadi kelganida ham, Hasratning kesilgan boshini ko'rganida ham yig'lamagandi... Hatto, uyjoyi vayron bo'lsa ham... Oxirgi paytlarda balki barcha iztiroblarini ichiga yutgani uchun, yig'lab siqtamagani uchun shu ahvolga tushgandir.

Kaklik:

- Voy, o'lay! Qo'rqqanim oldimga keldi! - deb hovliqa-hovliqa kiyinib, tashqariga otildi va bolalarni chaqirdi.

... Sug'ra unsiz yig'lar, duduqlana-duduqlana nimalardir derdi:

- Ey Xudoyim... Sayyid Suja keldi... "Qishloq juda issiq" deyapti. Uyimiz gurillab yonayotganmish.

U har gapirganida, Kaklik sochini yulardi.

- Naslidan o'rgilay, Sayyid Suja: "Yaylovga chiqqanlar ham qishloqqa qayta olishmaydi, qishloq yonyapti... Tuproq yonyapti... Tuproqqa oyoq bosib bo'lmaydi" deyapti...

O'g'illari onalarining burushgan qaltiroq qo'llarini o'par, chorasizlikdan uni qayerga o'tqazishni bilishmasdi. Uyning nuroniy onasi endi titroq tovushi bilan marsiya o'qir, o'z-o'ziga gapirib yig'lardi:

Saksondan, to'qsondan oshibdi yoshim...

Azroil hamdamim, mozor yo'ldoshim...

Mozorni sog'indi baloli boshim,

Chaqiryapman seni, kel, qaro baxtim!

Sug'ra ona yosh to'la ko'zlari bilan o'zi hech o'rganolmagan uyining devorlariga qarab chiqdi. Bema'no nigohlari bilan ismlarini allaqachon unutgan, ammo doimo mehr bilan erkalagan bolalari, nabiralari va kelinlaridan rozi-rizolik tiladi.

Sug'ra onaning boshiga to'plangan katta-kichik hammasi yig'lardi. Yer bilan yakson bo'lgan katta qishloqning badbaxt onalaridan yana biri o'zining azobli umrining so'nggi daqiqalarini yashayotgan edi...

KEKSA GO'DAK KOMRON NAZIRLI

Oqshom chog'i, soat yetti atrofida. Shosha-pisha tog'lar ortiga chopqillayotgan va botay deb qolgan quyosh hali ham atrofni kuydirardi.

Bir tomondan holdan toydiruvchi jazirama davom etar, ikkinchi tomondan qop-qora, qalin bulutlar yopirilib kelar, osmonni butunlay qoplab olayotgan edi. Chodirdan besh qadam narida tinch oqayotgan soy bo'yida, toshlar ustida o'tirgan odamlar besh daqiqaga bo'lsa ham nafasni bo'g'ib yuboruvchi yoz issig'idan qutulishardi.

Hamma sharros yomg'irni kutib o'tirardi; qariyalar osmondagi bu ishoralarni yuz marta sinab ko'rishgan va doim taxminlarida adashishmagan.

Ammo na yomg'ir yog'ar, na quyoshni to'sib qo'yan, osmonni boshidan oxirigacha qoplagan qora bulutlar tarqalar, na qilt etgan shamol esardi. Ob-havoning bu holidan bir gap aytish mushkul. Erta-indin nima bo'lishini bilishning iloji yo'q. Qariyalardan biri tomog'igacha taqilgan ko'ylak tugmalaridan ikkitasini yechdi va:

- Pishdik, nafas olib bo'lmayapti-ku, a! Shunaqayam havo bo'ladimi? – deb norozi qiyofada taxminan o'ttiz besh kilometr uzoqlikda bo'lsa ham yaqqol ko'rinib turgan tog'lar qo'ynidagi qishloqlariga qaradi. Qishloqlar xira, kulrang ko'rinardi. U davom etdi. – Hozir qishlog'imizda havo salqin bo'lsa kerak. O'sha o'rmonning yuqori tarafida mayin shabboda esadi...

Hech kim uning gaplarini eshitmadi. Yoki eshitsa ham parvo qilmadi. Chunki ular 1992-yildan beri armanlar bosib olgan qishloqlarini o'ylaydigan ahvolda emas edilar. Masalan, hozirgina noligan, eski ko'ylak kiygan qariya yonida o'tirib, chilim chekib, atrofni tutunga to'ldirayotgan oltmish

besh yoshlardagi Abbas amaki butun diqqatini boyagi chodirga qaratgandi. Bu chodirda kelini bor edi va Abbas amaki birozdan so'ng dunyoga keladigan nabirasining ilk yig'i ovozi eshitishni istardi, xolos. Kelini shunchalik dodlaganidan hovliqib qolgan ayollar chodirning bo'z devorlariga urilib ketishardi. Abbas amaki to'lg'oqdan ingrayotgan kelining ovozi eshitganda, uyatdan yuzlari qip-qizarib ketardi.

Abbas amaki shu bir necha daqiqa ichida qarib ketgandek bo'ldi. Biroz avval "bu po'lat belim jazirama issiqdan ikkiga bukilib qoldi-ya!" degandi. Endi aytganidek, chindan ham ikki bukilib qoldi. Narigi chol ham xuddi unga o'xshardi. Har ikki gapning birida issiq havoni qarg'ar, so'ng esa nursizlangan ko'zlarini qisib, uzoqlarda ko'rinib turgan qishlog'iga tikilardi. O'sha qishloq bu ikki cholning qishlog'i edi. Ular o'sha yerda tug'ilib-o'sishgan. Ularning otalari, bobolari, bobolarining bobosi ham yuz yillab o'sha yerda yashagan, u yerda boshpana qurib, bola-chaqali bo'lgan. So'ng esa yov homiylarining yordami bilan qishloqqa kelib, ularni uylaridan quvib chiqardi. Buning ustiga uzoqqa emas, atigi o'ttiz besh kilometr masofaga, shu yerga... Bu masalaning asosiy og'riqli nuqtasi ana shu! Xullas, bu ikki chol haqida aytarli gap hozircha shuning o'zi.

Biroz narida, soyning chap tomonidagi chakalakzorlar yonidagi devorga suyanib, o'ziga o'xshagan soqolli yigit bilan gap sotib turgan yigit o'sha qishloqni xayolining bir chekkasidan ham o'tkazmagani ko'rinib turibdi. Bu tekislikka, bu issiq joyga o'rganib qolgan yigit taxminan o'ttiz yoshlar atrofida edi. Lekin uning yuziga qaragan odam uni o'ttiz yosh emas, oltmish yosh ekanligiga ishonchi komil bo'lishi turgan gap. Yoshi ancha katta ko'rinadigan bu yigit – Mahmat birozdan so'ng ota bo'ladi, farzandini bag'riga oladi. Keyin esa dunyoning eng baxtli insonidek quvonadi.

Mahmatning yonida yutoqib sigaret chekayotgan, sochlari halitdan oqarib ketgan yosh yigit uzoqlarga tikilib qolgan. Qayerga qarayapti, nega qarayapti, o'zi-yu Allohga ayon. Bu yigitning hujjatiga qaralsa, yo 1971-yil, yoki 1972-yilda tug'ilgan. Lekin u ham yoshidan ancha katta ko'rinadi, ustiga-ustak 1993-yilda urushdan bir oyog'ini yo'qotib qaytgan. Bu bir oyoqli yigit chodir ichida to'lg'anayotgan kelinning ukasi. 1993-yildan beri, ya'ni urushda bir oyog'ini yo'qotgandan so'ng uni yosh yigit deyishmasdi. Urushda yelkama-yelka jang qilgan do'stlari unga "Keksa rais" laqabini berishgan.

Mug'onlida, Shixbobolida, Chamanlida armanlar bilan jang qilar ekan, birga kurashayotgan do'stlari unga: "Rafiq, sen bizning qo'mondonimiz rahmatli Shirinning egizagiga o'xshaysan. Bundan keyin seni "Keksa rais" deb chaqiramiz, soch-soqoling ham oqarib ketibdi, bu laqab senga juda mos tushadi", deyishgandi. Chindan ham shunday bo'ldi. Bu laqab aynan unga, ko'rinishiga mos tushgandi. "Keksa rais" uyga (agar shuni uy deb bo'lsa!), chodirlar qurilgan tekislikka qaytib kelgach, hamma uni jabhadagi laqabini aytib chaqira boshladi.

Ana shu "Keksa rais" ham birozdan so'ng tog'a bo'ladi, shuning uchun bo'lsa kerak, bugungi bo'g'ayotgan va qishlog'ining ustini qoplagan kulrang tutun havoga parvo qilmasdi.

Tog'a bo'lish g'ashtini tasavvur qilardi. U aslida tog'a bo'lishning keltiradigan lazzatini anchadan beri his qilardi. Endi esa bu sirli lazzatni sigaret tutuniga qo'shib ichiga yutardi. Kecha Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ijtimoiy yordam bo'limi olib kelgan va ustida "Amsterdam" deb yozilgan sigaret qutisini barmoqlari orasida yaxshilab ezg'ilagach, o'pkasida raqs tushayotgan sigaret tutunining yarmini og'zidan va burnidan tashqariga chiqarardi. Lekin uning

og'zidan chiqib, havoda yumaloq bulutga aylanayotgan tundan qanchalar lazzat olayotganini hech kim bilmasdi.

Aslida bu tumandan lazzat olayotgan odamga o'xshamasdi. Keksa rais pochchasiga o'girildi:

- Buncha rasvo bu, xuddi achigan qatiqdek sasiyapti, - deya qo'lidagi sigaretga imo qildi va so'zida davom etdi: - Bundan birinchi marta chekyapman. "Astra"dan bo'lsa qaniydi. Bitta "astra" chekish yetarli. Bir marta ichingga tortsang, tutunidan huzur qilasan. O'sha lazzatni totish uchun bu sigaretdan eng kamida bir quti chekishing kerak.

Pochchasi miq etmadi, yerga cho'kib, soyda vaqillayotgan qurbaqalarning ovozigga quloq soldi. Aslida u bu suvdan boshqa narsa eshitgisi kelardi, o'sha boshqa narsada o'zga-cha nimadir bo'lishi kerakdek go'yo. Nimaligini o'zi ham bilmas, lekin o'sha ovozni eshitishni juda istardi. Albatta, qurbaqalarning tovushini ertalabdan kechgacha eshitardi, xuddi bu tovushlardan bezib ketgandek, endi boshqa ovozlarni eshitgisi kelardi. Chodir ichidan dabdurustdan otilib chiqqan ayollardan biri hayajonda soy bo'yidagi tosh ustida yalang oyoqlarini suvga tiqib o'tirgan bolani chaqirdi:

- Hoy, Vidodi, buyoqqa kel! Mana bu chelakni ol, to'ldirib olib kel! Tez bo'l, imillama!

Bola ham xuddi chaqirishlarini kutib o'tirgandek, sakrab turib yugurdi, chelakni ayolning qo'lidan olib, soy tomonga chopdi.

Boyadan beri soy bo'yida chilim chekayotgan Abbas amaki tosh ustidan turib, shimining orqasini qoqa-qoqa ayoliga gapirdi:

- Kelinning ahvoli qalay, Tarlon?!

- Ahvoli yaxshimas! Doya qay go'rda qoldi?! Kelinning dardi kuchayib ketdi, kuchanaverib bechora qizning holi qolmadi...

Ovozlar kelgan joyga burilib qaragan kelinning eri xuddi uyqudan uygʻongandek, quloqlarini soydan kelayotgan ovozdan ayirib, onasiga:

- Oyi, Ridvon ketdi, hozir doyani olib keladi, yana biroz sabr qilsin... - dedi.

Tarlon oʻgʻlining betiga ham qaramadi, suv toʻla chelakni bolaning qoʻlidan olib, chodirga kirib ketdi. Bola ham buvisining aytganini bir zumda bajargani uchun oʻzida yoʻq xursand holda soy boʻyiga keldi va yana oʻsha tosh ustiga oʻtirdi.

Bir oyoqli, soqoli oʻsib ketgan Keksa rais bolani yoniga chaqirib dedi:

- Vidodi, Latifning doʻkoniga bor, bitta "Boku" yoki "Qorabogʻ" sigaretidan olib kel. Latifga ayt, menga yozib qoʻysin, pulini keyin beraman...

Bolakay soy boʻylab oʻsib yotgan oʻtlar orasidan chopib ketdi. Shu payt Tarlon chodirdan yana shosha-pisha chiqdi, oʻngga, chapga alanglagach, ota boʻladigan oʻgʻliga qarab baqirdi:

- Bolani qayoqqa joʻnatding?

Keksa rais pochchasining oʻrniga javob berdi:

- Men joʻnatdim, sigaret olishi uchun doʻkonga joʻnatgandim...

Ayol boʻsh chelakni koʻrsatdi:

- Buni kim toʻldiradi?

Kelinning eri Mahmat oʻrnidan turib, chelakni ayolning qoʻlidan oldi, soyning narigi boshiga, toshloq joyga qarab xohlamayroq yurdi. Keksa rais ham hassasini olib, oqsoqlana-oqsoqlana ayolga yaqinlashdi va yoniga kelib soʻradi:

- Tarlon xola, nima boʻldi?

Tarlon rangi oʻchgan holda Keksa raisga oʻgirildi:

- Allohning marhamati keng! Koʻraylikchi, nima boʻlarkin? Kech tushmasdan, ikkisi ham sogʻ-omon qutula-

di Xudo xohlasa... - Keyin esa uning yutoqib chekkan sigaretlarini ko'rib achchiqlandi: - Shu juvonmargdan nima foyda topgansan, buncha ona suti ko'rgan go'dakday so'rmasang! Shu qurib ketgur seni tamom qildi! Ahvolingga qara! Bir hovuch suyak bo'lib qolibsang. Hech bo'lmasa opangga achin...

Keksa rais kulib:

- Uning o'g'li tug'ilishi bilan sigaretni tashlayman, - dedi va chodirdan nari ketdi.

Uzoqlarda, o'sha taqir va qirrali tog'lar etagidagi qishloq ustidan o'tayotgan qora bulutlar orasida kuchli chaqmoq chaqdi. Osmon xuddi ayg'ir otdek kishnay boshladi.

Eski-tuski ko'ylak kiygan odam: "Xudoga shukur!" deb yonidagi do'stidan suyunchi olmoqchidek qaradi.

Abbos amaki esa qimir etmadi va bu harakati bilan aldanchi shovqin bo'lsa kerak, ishonma, demoqchi bo'ldi. Aslida u to'g'ri o'ylagandi. Chunki osmonda atigi ikki-uch marta momaqaldiroq gumburlab, chaqmoq ora-chora chaqdi, xolos. So'ng esa yana eski hammom eski tos. Yana o'sha kuydiradigan, diqqinapas jazirama issiq, ko'kda suzib yurgan qora bulutlar, sassiz-sadosiz oqayotgan soy va qurbaqalarning tinmayotgan tovushlari...

Chodir ichidan ovoz eshitildi. Kelin ingrayotgan edi. Bu ovozdan odamning eti junjikib ketardi. Chodir ichidagi ayollarning qiy-chuvi odamning ko'ngliga g'ulg'ula solaridi.

Yosh kelin bolasini tug'olmay ingrar, to'lg'oqdan chinqirardi. Ayollardan biri kelinni tinchlantirishga, unga dalda berishga urinardi:

- O'zingni qo'lga ol, o'zim o'rgilay, bo'shshama, kuchan! Pastga qarab itar! Qani, yana ozgina... Ha, ha... Yana bir marta... Qo'rqma, girgitton bo'lay, qo'rqma! Baraka topgur, qo'rqma! Yana ozgina kuchansang, qattiqroq egil-

sang, qutulasan! Jon bolam, bo'shasma! Alloh o'zi yo'lingni ochadi, inshaolloh!

Negadir bu yo'l ochilmas, yosh onaning qornidagi go'dak dunyoga kelishni, ozod bo'lishni istamasdi! Lekin uning yo'liga intizor bo'layotganlar shunchalik ko'p edi-ki! Butun qishloq, qarindoshlar, qo'ni-qo'shni, tanish-bilish-hammasi uning yo'liga ko'z tikkandi. Qiziq, u dunyoga kelganida nima bo'larkin?

Yetti yildan beri bu bolani ko'zlari to'rt bo'lib kutishadi. O'sha chodir ichida ingrab, to'lg'anayotgan Manzar – bu nursiz chodirning bo'z devorlari orasida, ba'zan qupquruq, ba'zan muzdek sovuq, ba'zan nam tufayli chirigan ovqat hidini beruvchi tuproq to'shagi ustida eriga ayollik, qaynanasi va qaynatasiga kelinlik, ukasiga opalik, onasiga farzandlik burchini bajargan bu ayol roppa-rosa yetti yildan beri tirnoqqa zor. Qish payti birdaniga eriga: "G'alati bo'lib ketyapman, boshim aylanib, ko'nglim behuzur bo'lyapti" degandi. Eri Mahmat, ya'ni chilim chekib o'tirgan Abbos amakining o'g'li esa bunga parvo qilmadi. Manzarning onasi Sug'ra xola esa qizining ahvolini darrov tushungan, lekin qiziga miq etmagandi: "Ijtimoiy yordam tashkiloti tarqatgan yog'lardan bo'lgandir, biz o'rganmaganmiz-ku, shuning uchun ko'nglimiz ayniyapti" degandi. Chunki jo'xori yog'dan foydalangan qo'shnilari ham bir vaqtning o'zida behuzur bo'lgan, bolalari qusib, ertalabgacha ayron, suv ichib chiqqandi. Hech kim bu yog'ning ichida qanday qo'shimcha moddalar borligini bilmaydi. Lekin kun o'tgani sari Manzar o'z badanidagi o'zgarishlarni seza, qorni esa kattalasha boshladi. O'shanda hamma yetti yildan beri tirnoqqa zor Manzarning homilador ekanligini bildi. Qorni kattalashgani sari goh sevinib kular, goh siqilib yig'lar, goh esa ma'yus holda uzoqda ko'ringan tog' etagidagi qishlog'iga termulib qolardi.

Qishloqning o'n kilometr berisida askarlarimizning qarorgohi bor edi. Armanlar esa qishloq ichiga joylashib olgan. Ularning qishlog'i biroz yuqorida bo'lib, u yerdan qarasa, butun tekislikni ko'rish juda oson edi. Muvaqqat sulh tufayli o'q ovozlari eshitilmasdi. Ustiga-ustak ular bitta o'q uzsa, biznikilar o'sha zahotiy oq javob qaytarardi. Ba'zan shu tarzda otishma boshlansa, bir-ikki soat davom etardi. So'ngra o'q ovozlari tinib qolar, bir zum o'tmay qishloq osmonini qop-qora tutunlar qoplardi. Hoynahoy qishloqda kimningdir o't g'arami yoki uyi yonib kul bo'lgani uchun qishloqdan ko'tarilgan tutun osmonni burkab olardi. Qishloqliklar "nima bo'lganda ham o'z uylarimas, armanlardan nima ketdi? Ularning nima ishi bor, u uylarni armanlar qurmagan-da, yonishi bilan darrov o'chirishardi?", deb hasratlashib qolishardi.

Har otishmada qishloqdagi bo'sh, kimsasiz uylarning biridan olov chiqib, yonib kul bo'lardi. Manzarning ukasi Keksa rais bu voqeani ko'rib, shunday izohlardi:

- Dushmanlar buni ataylab qilishdi, bizga azob berishmoqchi. Bizga "ey, turklar, uy-joyingiz ko'z oldingizda qanday yonyapti! Biz dushmanning yuragini mana shunday sug'urib olamiz" deyishmoqchi!

Ba'zan do'zaxga o'xshagan bu jazirama Keksa raisga yomon ta'sir qilardi. Yagona oyog'i bilan cho'loqlanib, askarlar orasiga qo'shilar, ular bilan tortishardi:

- Erkak kishi biroz mard bo'ladi! Nega anqayasiz! Sizda g'urur bormi? Menga miltiq bering, o'zim boraman!

Ana shunday! Manzar va oilasi qishloqlarini tashlab ketishga majbur bo'lishgan vaqti o'zlari bilan hech narsa olishmagan. Faqat jonlarini asrab, qishloqdan shoshilinch qochib chiqishgan. O'sha ilk oylarda qayerlarga borishmadi, deysiz... U vagon seniki, bu chodir meniki... Goh otxonalarda, goh eski maktablarning to'kilib yotgan binolarida

yashashdi. Nihoyat shu kichik qishloqning oqsoqollari to'planib, qaror qilishdi va bu tekislikka, qishloqlarining to'g'risiga yangi o'tov tikishdi. Qochqinlar komissiyasidan kelganlar:

- Bu yer bo'lmaydi, bu yer soy bo'yi bo'lsa ham hech qanday aloqa va transport vositasi yo'q. Buning ustiga front chizig'iga yaqin, armanlardan o'ttiz kilometr uzoqda, juda xavfli, - deyishdi.

Mahmatning otasi Abbas amaki juda qaysar odam edi, ularga:

- Biz bu yerga, qishlog'imiz yaqiniga yangi qishloq quramiz. Bunga to'sqinlik qilmoqchi bo'lganlar meni va oilamning o'ligini bosib o'tmasdan, bu qarorimdan voz kechtira olishmaydi, - dedi va umid bilan qo'shib qo'ydi. - Bugun-erta armanlarni quvib chiqarib, uyimizga qaytib boramiz...

Abbas amaki bugun-erta degandi, lekin o'sha kundan beri roppa-rosa to'qqiz yil o'tdi. Bugun lampamoy xira yoritib turgan bu chodir ichida to'lg'anayotgan Manzar doktorsiz va doyasiz tug'ishi yetti uxlab tushiga kirmagandi. Hozir bu bolani yetti yildan beri kutgan, yetti yilning og'riqlarini, sovug'ini, ayozini tanida his qilgan bo'lsa ham: "Doim shunday davom etmaydi, hammasi yaxshi bo'ladi, hammasi joyiga tushadi..." deb o'ylardi. Ba'zan yeyishga bir burda non topisholmasdi, lekin baribir sabr qilardi. O'z-o'ziga: "Rizqni beruvchi Alloh, u nima desa, shu bo'ladi, Allohdan umid uzib bo'lmaydi", derdi. Lekin bu chodir xuddi bandalarning, davlatning va astag'furilloh, Allohning unutgan joyiga o'xshar edi!

Ba'zan onasi ham, qaynonasi va kichik qayni Vidodi ham ular bilan bir chodirda tunashardi. O'rtaga parda tutib qo'yishar, ayollar bir tomonda, erkaklar ikkinchi tarafda yotardi. Turmush qurishganiga yetti yil bo'lgan esa-da,

Manzar eri bilan birga to'yib uxlaganini eslolmaydi. Ba'zan bu ahvol ikkoviga ham og'ir botar, o'zlariga kelolmay, asabiylashishardi.

Manzar ko'p gapirolmasdi, chunki bo'yida bo'lmagani uchun ularning oldida tili qisiq edi. Bormagan mullalari, bosh urmagan folbin ostonasi qolmadi. Ag'chabadidan Ganjagacha hammayoqni kezishdi, ustiga-ustak bir dunyo pul sarflashdi. Lekin bularning hech biri kor qilmadi. Kimdir ayb kelinda, kimdir kuyovda dedi... Har kim har narsa deyavergach, chorasiz qolgan Manzar va Mahmat bevaqt qarib ketishdi. Manzarning qo'llari, yuzlariga ajin tushdi, barmoqlarining nozikligidan asar qolmadi, sochlari oqara boshladi. Yoshi esa nari borsa yigirma beshlarda edi! Mahmat ham uningdek, yetti yilda go'yo yuzlab dardni yelkasida tashigan, ko'radiganini ko'rib qo'ygan odamlarga o'xshab ketdi. Soqolini bir oyda bir marta olardi. Manzar bilan eri barvaqt qarigani sari qon-qarindoshlari ham ular dan o'rnak olib, yana ham tezroq qariyotgandek bo'lishardi. Mana shu chodir atrofidagilarning hammasi yoshidan ikki barobar keksaroq ko'rinishardi.

Bu "keksa erkak va ayollar" bugun saraton kechasida necha yillik umrlari o'tgan qishloqni o'ylashga majollari yo'q edi. Qishloqlarini burkagan qora bulutlarga ham parvo qilishmasdi. Bu insonlar hozir faqat go'dakni kutishar va bu go'dak ular uchun hamma narsadan ustun edi.

Bu safar chodirdan Manzarning onasi Sug'ra xola chiqdi. U hech kimga baqirib-chaqirmadi. Tashqariga chiqishi bilan qo'liga bog'lagan bo'z matoni bo'yniga ildi va yirik, dumaloq tog'orani qo'liga olib, soy bo'yiga qarab yurdi.

Uzoqdan qaynonasini ter bosgan ahvolda ko'rgan Mahmat o'tirgan joyidan sakrab turdi. Birdan oldida turgan bu ayolning ellik yoshlardagi qaynonasi emasligini sezdi. Bu ayol chodir ichida og'riqdan to'lg'anayotgan Manzarning

beli ikki bukilib, yurishga qiynalayotgan to‘qson yoshlardagi onasiga o‘xshab qolgandi. Yo tavba! Sug‘ra xola bir kunda shunchalar qarib ketibdi.

Mahmat qaynanasi doim shunday bo‘lganini, buni o‘zi sezmagani, lekin ayolning hali ham chaqqon, uying har yumushini qiluvchi, kir yuvuvchi, tandirga o‘t qalab, non yopuvchi chayir ekanini o‘yladi.

Chodir ichidan yana g‘ala-g‘ovur tovushlar keldi:

- Xudo, o‘zing madad ber! O‘laman! Voy, oyi, o‘l-yapman, yordam bering! Oh! Allohim! Allohim! Voyyy! Oyi, iltimos, yordam bering! O‘lib qolaman!

- Qo‘rqma, qizim! O‘zim o‘rgilay, yana biroz chida! Dardingni olay, bolam! Oh, bolam!

- Manzar, jon singlim, yana biroz kuchan, yana ozgina kuchansang qutulasan!

Manzarning onasi yana shoshilib ichkariga kirib ketdi. Chilim chekayotgan Abbos amaki eski ko‘ylak kiygan kishiga qaradi:

- Havo yetishmayapti, bo‘g‘ilib ketyapman, Ahmad, - dedi. – Yur, nariroqqa boraylik.

Ikkovi chodirdan uzoqlashdi. Narigi tomondagi chodirlardan xira chiroqlar ko‘rinib turardi. Tun zulmat to‘nini vaqtidan avval kiydi. Go‘yo osmonga qop-qora parda tortib qo‘yishgandek edi. Bu pardani faqat yomg‘ir yirta olardi, lekin u ham hadeganda yog‘a qolmadi. Yomg‘ir bu odamlarni jazirama issiqdan qutqarish uchun yerga bir tomchi quyishni ham istamadi.

Kechalari bu yerlardan uzoqlashsang, sigaret uchquniga o‘xshash kichik chiroqlar ko‘zga tashlanadi. Bu chiroqlar aslida atrofdagi chodirlardan tushayotgan lampamoylarning xira nurlari bo‘ladi. Hozir chilim chekayotgan Abbos amaki o‘g‘lining qaynotasi Ahmadga dedi:

- Demak, Ridvon shahardan yaqinda keldi, shundaymi?

- Ha... Shahar yomon issiq, u yerlar yonyapti, bu yer yaxshiroq, - dedi.

- Eh, Abbos! Men qishlog'imizga qaytish endi xomxayol bo'lsa kerak, deb o'ylayman. Nima deysan?

- Unday dema, nafasingni yel olsin! Rivdonning aytishicha, "AGIT"mi, balomi, battarmi, yana kelibdi. Shu yerlargacha kelganmish... Xudo haqqi! Gazetalarda shunday yozibdi. Shundoqqina burnimizning tagida ekan, Xonkandida... Ko'raylikchi, bosqinchi haromilar bu safar nima qilarkin...

- Meni aytdi dersan. Qorabog'ni "Otamiz" ololmasa, hech kim ololmaydi! Na AGIT, na Amerika, na Rossiya! "Ota"ning yonida bular hech kimmas. "Ota" bularning hammasini chiqqan joyiga tiqib yuboradi... Lekin bu haromilariga nega ko'rsatib qo'ymayapti, hayronman!

- Bu narsa oson hal bo'lib ketadigan masala emas! Biz bilmagan qanchadan-qancha gap bor. Mayli, ko'raylikchi, Alloh mehribon... Birozdan so'ng ikkovimiz ham bobo bo'lamiz. Balki nabiramizning qadami qutlug' kelar, tuprog'imizga qaytib borarmiz!

- Aytganing kelsin... Oh, qaniydi, nabiramiz tug'ishi bilan radiolar "biznikilar Qorabog'ni qaytarib olishdi" degan xabar bersa... Shunday xabar bo'lsa, nabiramni bag'rimga bosib yalangoyoq yo'lga tushishga roziman. O'ttiz kilometr nima bo'libdi? Qishloqqa borishim bilan uyning tomorqasidagi qora qo'chqorni qurbon qilaman!

Bu so'zlarni shunday orzumandlik bilan aytdiki, xuddi qishloqdan kecha kelgandi-yu qora qo'chqori hali ham uyining tomorqasida turgandek.

- Bir jonliqni men so'yaman... Sen bu gapni aytganingda ishtaham ochilib ketdi... Xo'p, mayli, yur, chodir

yoniga boraylik. Ko'raylikchi, nima bo'larkin. Qiziq, nabiramiz nega uyimizga kelishni xohlamayotgan ekan?! Tomog'im qaqrab ketdi. Nabiramiz tug'ilsin, sen bilan ertalabgacha o'tirib ichardik.

Ikkovi ham yurgan yo'llaridan jimgina orqaga qaytishdi. Chodirdan hali ham o'sha ovozlari kelardi:

- Jon qizim, Alloh dardingni menga jo'natsin!
- Jon singlim, oz qoldi! Yana biroz harakat qil! Ana shunday! Boshi ko'rindi! – Bu Manzarning opasi Mohizarning ovozi edi.

- Hoy qiz, biroz nari tur, sen esa borib tog'orani olib kel...

- Hoy qiz, manavi bo'zni alishtir, stol ustidagisi toza, o'shani ber... Ha, barakalla! Voy, ko'z tegmasin! Kamida besh kilo, xuddi bobosiga o'xshaydi!

Bobolar quloqlarini ding qilishdi. Ikkovi ham sevinib ketishdi, lekin ikkisining ham paytavasiga qurt tushib qoldi. Xuddi bobosiga o'xshaydi, degan Tarlon kimni aytyapti ekan?! Ikkovi ham chaqaloq o'g'il bola ekanini tushunishdi. Besh kilo... Lekin chodirdan boshqa ovoz chiqmadi. Hech kim lom-lim demasdi. Kelin ham endi oh-voh qilmas, ayollar ham miq etmasdi. Chaqaloq ham yig'lamadi. Qiziq, nima bo'ldi ekan?

Bobolar xavotirga tushib qolishdi. Sekin-asta uzoqlashishdi. So'ng betoqatlanib yana qaytishdi. Chodirdan hali ham ovoz chiqmasdi. Abbas amakining toqati qolmadi. O'g'li Mahmatni chaqirdi:

- O'g'lim, Vidodi qani?
- Latifning do'koniga ketgandi, hali kelmadi...

Ortidan Ahmad amaki so'radi:

- Rafiq qayerda? Qayoqqa yo'qoldi?
- U ham Vidodining orqasidan ketdi...

- O'glim, Mahmat! Buyoqqa qara! Chodirda nima bo'ldi? Bu ayollar nega tashqariga chiqib, xabar qilishmadi?

Abbos amaki bu savolni bergach, cho'ntagidan dast-ro'molini olib, peshonasidagi terni artdi. Tarlon xola o'qdek uchib chiqdi, qo'lidagi bo'sh chelak bilan soyga tushmoqchi edi, Mahmat qo'ymadi, jiddiy gap bo'lganini bildi shekilli, qo'lidan chelakni yulib olib, soyga yugurdi.

Tarlon xola hayajonlanar, gapira olmasdi, hushidan ketar aflozda turardi.

Abbos amaki hayajonlanib so'radi:

- Nima bo'ldi, Tarlon! Nega gapirmaysan?

- Yaxshi bo'ladi, Xudo xohlasa...

- Ha, Xudoga shukur, yaxshi bo'lsin... Gapimiz gap!

Bu kecha ertalabgacha ichamiz, shundaymi?

Abbos amaki endi sevinayotganda, Tarlon uning gapini shartta bo'ldi:

- Shoshilmang! Kelinning ahvoli yaxshi emas...

Ridvon kelmadimi?

Bobolar yana tashvishga tushishdi. Bu safar chodirdan Sug'ra xola chiqdi va Tarlon xolani chaqirdi:

- Tarlon! Tarlon, buyoqqa kel! Bu bola nega bunday bo'ldi?

Buvilar yugurib chodirga kirib ketishdi.

- Qizim, tuzukmisan? Xudoga shukur, eson-omon qutulib olding, muborak bo'lsin!

Bobolar sevinishdi.

Sug'ra xola:

- Hoy, Tarlon, bu bola nega bunday? Umuman yig'lamayapti, - dedi. So'ng qizi Mohizarga dedi: - Lampani buyoqqa tut! Tashqariga chiqib Mahmatga ayt, Sakinani ham chaqirsin, ularning lampasini ham olib kelsin!

Mahmat bu gaplarni allaqachon eshitib, qo'shnilari Sakina xolaning chodiriga qarab yugurdi. Birozdan so'ng Sakina ham qo'lida lampa bilan chodirga kirdi.

- Muborak bo'lsin, hamsoyalalar! Mayli-yu... bu bola nega yig'lamayapti?

Bobolar yana bezovtalanishdi. Chaqaloq chindan ham yig'lamasdi. Faqat yig'lamasa ham soppa-sog' edi. Ko'zlari yumuq, uni yaxshilab cho'miltirishdi. Lekin baribir yig'lamadi. Birdan ayollardan biri baqirib yubordi:

- Voy! Bismilloh! Bu bola nega bunday?

- Voy, Xudoyim! Allohim, o'zing asra! Buni qaranglar!

Bobolar va yosh otaning ortiq toqati qolmadi. Ichkari-dan kelayotgan tovushlar, hayratli nidolar tashqaridagilarni tashvishga soldi.

- Tarlon, bu chaqaloqning peshonasi nega bu ahvolda?

- Yo, tavba! Barmoqlari nega bunday?

- Nauzanbilloh! Sochlari ham oppoq! Eh, Xudoyim! Abbooooo! Mahmaaat!

Erkaklar bir zumda chodirning ichini to'ldirishdi. Hammasi ayollarning hayrat to'la nigohlarini ko'rib hayron qolishdi.

Bolani yo'rgaklab qo'yishibdi. Sochlari lampalar yog'dusida oppoq ko'rinardi. Yuzida va peshonasida sakson yoshli qariyalar kabi chuqur ajinlar bor edi. Mittigina ko'zlari ham chuqurdek botib ketgan. Abbas amaki birinchi bo'lib o'zini qo'lga oldi:

- Nima bo'пти! Guldek bola! Nima qilibdi? - dedi. Bu bilan pardaning narigi tomonida yangi qutilgan kelinini tinchlantirish, hammasi joyidaligini his ettirish va aytganlarini eshittirishni istardi. Faqat ayollar uning bu niyatini tushunishmadi. Ular hamon bolaga hayrat bilan tikilishardi.

Bobolar chodirdan chiqishdi. Mahmat nima qilishini bilmas, u hayotida yangi tug‘ilgan chaqaloqni ko‘rmagandi. Mahmat dunyodagi hamma chaqaloqlar ana shunday tug‘iladi, yuzlari, sochlari ham ana shunday bo‘ladi deb o‘ylardi.

Ichida yetti yilda tug‘ilgan o‘g‘liga mos ism o‘yladi. Aslida ism emas, unga mos laqab o‘yladi. “Keksa go‘dak!”

Mahmat chodirdan chiqdi va shu onda qo‘shni chodirlardan chiqqanlarning ularning chodiriga quyundek yopirilib kelishayotganini ko‘rdi. Chodirning ichiga kirib chaqaloqni ko‘rganlar hayratlari yashirolmasdi:

- Allohning mo‘jizasini qara!
- Bola chindan ham qari odamlarga o‘xshaydi!
- Alloh rahmdil! Bola umuman yig‘lamaydi-ya!

O‘sha yoz oqshomi Manzarning xolavachchasi Ridvon ham qishloqqa yolg‘iz qaytdi. Yonida doya ham yo‘q edi:

- Doya Susanni Soatlidagi o‘tovga olib ketishibdi, u yerda ham bir ayol tug‘ayotgan ekan, - dedi.

Keksa rais bilan Vidodi ham kelishdi. Boshqa chodirlarda qancha qon-qarindosh bo‘lsa, hammasi shu yerda edi. Odamlar hayratda! Muborak bo‘lsin deyishsinmi, yo bu g‘alati bola uchun sabr tilashsinmi, bilisholmadi. Chodirga kirib chiqqanlarning yuzlaridagi ifodalardan hali yer yuzida chaqaloqning ona qornidan kekxa go‘dak bo‘lib (Alloh o‘zi bilguvchidir!) tug‘ilganini eshitishmagani ko‘rinib turardi.

.. O‘sha tong ham yomg‘ir yog‘madi, lekin havo ochilib ham ketmadi. Eng dahshatlisi issiq chodirning ichida edi. Manzar o‘ziga kelgan, bolasini bag‘riga bosib yotardi. Ko‘kragi sutga to‘lgan, suti sizib oqardi. Bola esa onasining ko‘kragini emishni istamasdi. Uyg‘onsa, onasini albat emadi, yana shunchalar ishtaha bilan emadiki, peshonasidagi ajinlar ham yo‘q bo‘ladi... Chunki kecha Manzar o‘z quloqlari bilan eshitdi. Bu ishlarni boshqalardan yaxshi biladigan Sakina: “Bolaning darmoni ona sutidir” degandi.

OTAMGA GUNEL ANOR QIZI

Qadrli otajon!

Qandaysiz? Sizda nima yangiliklar, bilmayman-u, lekin men har doimgidekman, buning ustiga juda sovqotyapman. Qish keldi. Bir necha kun ichida qor ham yog'adi. O'shanda bundan ham ko'p sovqotishim shubhasiz. Bilasiz, yolg'izlik...

O'n bir yil avval sizlar bilan yo'llarimiz ayro tushganidan beri, sizga juda ko'p maktub yozdim. Siz bu maktublarni yo olmagan, yoki umuman ochib o'qimagan ko'rinasiz. Kim bilsin, balki shunisi yaxshiroqdir. Maktublarimni olib o'qiganingizda, qay ahvoldaligimni bilib qayg'uga tushardingiz, balki vijdon azobida ezilardingiz. Shuni bilganim uchun sizdan gina qilmayman, og'ir vaziyatdaligingizni bilganim uchun ham indamayman. O'zimni hammasi joyidadek, hech narsa bo'lmagandek tutishga harakat qilyapman.

Tashqaridan qaraganda, hammasi o'z yo'liga tushib ketgandek ko'rinishi mumkin. Kim bilsin, balki chindan ham shundaydir.

Siz meni topshirib yuborganingizdan keyin ularning tilini o'rganishga majbur bo'ldim. Balki ishonmassiz, lekin hozir men faqat ularning tilida gapiraman. Avvallari bu tilni o'rganishga qiynalar edim. Ba'zan atrofigidagi insonlar men o'rgangan bu tilning o'z ona tilim ekanligini va shurimda doim bo'lganini aytardilar. Go'yo siz bu tilni vahshiylik bilan kesib qatl qilgandingiz. Lekin ota, buning yolg'on ekanligini siz ham yaxshi bilasiz. Yodimda, siz har doim biz farzandlaringizga: "Turli tillarni o'rganib, kelgan mehmonlar bilan ularning tilida gaplashish lozim. Bo'lmasa mehmonlar ranjib, bizni mehmondo'st emas deb o'ylashadi", der edingiz. Rostini aytishim kerak, sizning bunday

talabingizni hech ham tushuna olmasdim. Biz nega mehmonlar bilan ularning tilida gaplashishimiz kerak edi? Nega ular bizning tilimizni emas, biz ularning tilini o'rganishimiz kerak edi? Buni endi tushunib yetyapman. Siz o'shanda uyalar edingiz. Mehmonlarning bizdan xafa bo'lishlaridan, bizni to'pori, qo'pol va dunyodan bexabar deb o'ylashlaridan qo'rqardingiz. Eh, ota!

Menga "Juda ko'rkamsan" deyishardi. Hammadan ajralib turishimni o'zim ham bilardim. Siz buni menga aytmasangiz ham yoqimli, kuchli va betakror ovozim borligini sezardim.

Esingizdami? Kayfiyatingiz yaxshi bo'lgan kunlardan birida menga: "Dunyo jannatga aylansa ham sen unutilmas mo'jizasan" degandingiz.

Endi o'ylab qolaman. Bularning bari kimga, nimaga kerak edi? Bu go'zallik bilan kimning oldida maqtanar edim? Kimga ham kerilardim?

Endi tushunib yetdim. Holbuki, go'zallik baxtiqarolik ekan. Go'zallik atrofingdagilarni hasad o'tida yondirar, dunyoni ostin-ustin etar va oxirida esa hech kimga nasib qilmas ekan.

Menimcha, shunday bo'lishi kerakdek...

Bilasizmi? O'tgan yillar davomida ozib-to'zib ketdim, kasal bo'ldim, maftunkorligimni yo'qotdim va ancha badqovoq bo'lib qoldim. Menga harbiylardek jiddiy bo'lish yarashar ekan, shekilli. Rostini aytsam, bu jiddiylik, bu badqovoqlik menga nima uchun kerakligini o'zim ham bilmayman. Bu jiddiylik bilan kimni qo'rqitaman? Jigarlarimnimi? Siznimi?

Birga bo'lgan o'sha go'zal kunlarimizni sog'inaman. Ayrilganimizdan beri g'alati tushlar ko'raman. Bu tushlarda doim birgamiz. Ona tilimizda gaplashamiz. Men ham avvalgidek xotirjam, farog'atdaman, yasan-tusan qilib olganman.

Bemor ham emasman, hech qayerim og‘rimayapti. Ha, yana-chi, o‘tmishdagidek qo‘shiq kuylayapman, ovozim yurtim tog‘laridan oshib to‘rt tomonga yoyilmoqda, yoyilmoqda, yoyilmoqda.

Ota, ismimni o‘zgartirishganini bilasizmi? Hozir meni A... Yo‘q! Ismimni tilga olishni ham xohlamayman. Ismimni eshitib dilingiz xufton bo‘lishini istamayman.

Ota, balki sizga bu maktubni yozishim ham noto‘g‘ridir. Nega yozyapman o‘zi? Siz muhim ishlaringizni tashlab nega meni o‘ylashingiz, meni deb siqilishingiz kerak? Ishoning, kayfiyatingizni tushirib, sizni xafa qilish niyatim ham yo‘q. Mayli, meni kechiring; lekin siqilyapman, ota! Ruhim iztirobda! Atrofimda hech kim yo‘q. Bittagina bo‘lsa ham tanish ko‘rmayapman. Har yerda, har qadamda faqat ular bor. Meni o‘zgartirish, o‘zlariga o‘xshatish uchun, so‘ng esa: “Qarang, buning badanida tug‘ma va bizga tegishli nishona bor” deyish uchun badanimga tamg‘a bosmoqchi bo‘lganlar bor!

Ota, boshqa chidolmayman, bardoshim yetmaydi. Sukut saqlayapman. Barcha haqoratlarga, tahqirlarga chidab, sabr qilyapman, lekin asta-sekin so‘lib bormoqdaman. Albatta, insonning o‘z ildizlarini butunlay qo‘porib tashlashi uchun o‘n bir yil yetmasligi mumkin; lekin bu ildiz ustida yangi nihollar va yangi nasl yetishtirish uchun o‘n bir yil yetib ortadi.

Mabodo bir kun ko‘rishsak, meni taniy olmasligingizga ishonchim komil. Chunki so‘nggi yillar azobi, iztirobi, nohaqligi va zulmi xotiramga o‘yib yozildi, yuzimda o‘chmas iz qoldirdi.

Ota, bularning barchasi uchun sizni aslo kechirmayman...

Sizga so‘nggi savolim bor:

Meni bularning qo‘lidan ozod qilishni istamaysizmi?

O‘g‘lingiz Qorabog‘ - 2002

TUMAN OYDIN TAGIYEV

Qishloqqa birdan sukunat cho'kdi. Qishloqning hozirgi sukutini ko'rganlar ham ishona olmagan bo'lardi. Chunki ikki-uch soat avval o'qlar, zambaraklar va og'ir tank zanjirlari ovozidan yer-u osmon larzaga kelardi. Bu ovozlarning odamlarning eshitish imkoniyatlaridan ham oshib ketib, quloqlar bitib qolgandi.

Osmonni qop-qora bulutlar qopladi. Yoz edi. Holbuki, tong saharlab osmon musaffo, ko'm-kok bo'lardi. Endi esa to'plarning, o'qlarning tutuni, gurillab yonayotgan uylardan chiqayotgan qop-qora kullar osmonga ko'tarilib, qop-qora bulutga aylanganicha osmonda turib qolgandi.

Qishloqda hech kim qolmadi, hamma yoq huvillab yotardi. Dushman to'satdan hujumga o'tib, qishloqqa bostirib kirganida, ulgurgan qochib jonini qutqardi, xastalar, qocholmaganlar esa dushman o'qlaridan halok bo'ldi.

Atrofda bir zog' ko'rinmas, qishloq sukunatga g'arq bo'lgandi.

Birdan vahshiyona qahqaha sukunatni buzdi. Arman ofitser egilib, devor orqasiga yashirinib qishloqdan qochmoqchi bo'lganlarni ko'rib qolgan edi. Dushman askarlari darhol avtomatni ularga qaratib, tepkini bosmoqchi bo'lishdi. Lekin ofitser askarlarga buyurdi:

- Otmanglar! Menga bular tiriklayin kerak! Ushlab olib kelinglar!

... Qochishga urinayotganlar uch nafar edi. Biri qariya, biri o'rta yoshli, biri esa yosh yigit! Qariya chuqur xo'r-sindi:

- Bizni avtomat bilan otib tashlashganida bir umrga qutulgan bo'lardik...

O'rta yoshli kishi ham lablarini shunday tishladiki, lablaridan qon chiqib ketdi...

Yosh yigit esa hech narsa bo'lmagandek xotirjam, uning ahvolidagi hech qanday o'zgarish bo'lmadi.

Askarlar asirlarni nayza bilan turtkilay boshladilar. Qariya oyoq tirab, yurmaslikka urindi. O'rta yoshli odam ham avvaliga qarshilik ko'rsatmoqchi bo'ldi. Ular dushmanga qarshi ko'krak kerishni istadilar, boshlari ustida o'lim ko'lanka solib turganida ham bo'ysunishni xohlamadilar.

Faqat o'spirin yigit egilmasdan, qaddini tik tutib, yura boshladi. Xuddi o'limning ko'ziga tik boqmoqchidek.

Askarlar qariya bilan o'rta yoshli kishini qo'mondon huzuriga sudrab kelishdi. Dunyoni fath etgan qo'mondondek qo'llarini beliga qo'yib turgan ofitser sudrab olib kelingan qariya vao'rta yoshli odamga qiyo ham boqmadi, nafrat to'la ko'zlarini yigitga qadadi va xayolidan nima o'tgan bo'lsa, ochiqchasiga bayon qildi:

- Qahramon askarlarim bir necha soat dam olgach, bu vayrona qishlog'ingizni tark etamiz, - dedi. - Albatta, sizni asir olib ketish niyatimiz yo'q. Ishingizni shu yerdayoq bitirib, yo'lda davom etamiz. Avtomatlarimiz o'qlangan. Qoringizni ilma-teshik qilib tashlash uchun o'qlarimizni ayamaymiz, ammo...

Arman qo'mondon bir soniyaga jim bo'lib qoldi. Uning har so'ziga diqqat bilan quloq solayotgan asirlarga qayrilib qaradi:

- Ammo...

Qo'mondon yana jim bo'ldi. Keyin asirlarga boshdan-oyoq razm soldi va to'satdan ularning yuziga sinovchan

tikildi. Qariya va o'rta yoshli kishining ko'zlarida tirik qolishlariga yashirin umid uchquni yonganini, ularning ni-gohlarini his qilib, g'urur tuydi. Lekin o'spirinning qilt et-may turganini ko'rib, jazavaga tushdi, buni sezdirmaslikka harakat qildi. "Ko'ramiz hali!" dedi ichida va g'azabini yutib, nihoyat so'zlarini tugatdi:

- Lekin men botir askarlarimning qahramonliklarini o'z ko'zi bilan ko'rgan guvohlardan birini o'ldirmay, ko'r-ganlarini hammaga aytib berishi uchun tirik qoldirishga qaror qildim...

Qo'mondon bu gaplarni aytib bo'lgach, yigitning ko'z-lariga tikilmoqchi bo'ldi, lekin uning ko'zlaridagi ifodani anglay olmadi. Shu sababli yana-da yo'g'onroq tovush bilan:

- Faqat bir shartim bor. Kimning tirik qolishini, ista-sangiz, o'zingiz hal qilasiz, - dedi va kibrli harakatlar bilan davom etdi. – Unvonim bilan qasam ichamanki, tanlovin-gizni hurmat qilaman, siz kimni tanlashingizdan qat'iy na-zar, uni o'ldirmayman. Sizga besh daqiqa muhlat, o'zingiz kelishib, qaror qiling...

Qo'mondon shu gapni aytib, askarlarga imo qildi va o'zi ham biroz uzoqlashdi.

Uch asir yolg'iz qoldi, oraga o'lim sukunati cho'kdi...

Avval qariya es-hushini yig'ib oldi:

- Shaytonga la'nat bo'lsin! Quloq soling! Balki bu ah-moq va'dasida turar!

O'rta yoshli odam "Bir oyog'i yerda, bir oyog'i go'rda bo'lsa ham o'lgisi kelmaydi" deb o'yladi. O'sha ondayoq butun vujudida o'qning zahrini his qildi.

Faqat yosh yigit gapirmasdi. Jimgina kutdi. Qora bulutlar asta-sekin yo‘qolib borayotgan osmonga boqdi. Go‘yo quyoshni izladi.

O‘rta yoshli odam ikkilanib:

- Bu yigit yashasin, hali juda yosh, hayotda nima ko‘rdi, - deb pichirladi. O‘rta yoshli odam bu taklifni aytib, qariyani uyaltirgisi keldi. Ichida yana dedi: “Yoshingni yashab, oshingni oshagansan, davroningni surib qolgansan, lekin hali ham dunyodan to‘ymabsan. Sendan yoshlar bor, ular ham yashagisi keladi, deb o‘ylamaysan ham...”

Qariya lom-lim demadi. Qiziq, oradan necha daqiqa o‘tgandi, qancha vaqt qolgandi?

Qariya birdan hayajon bilan:

- Yoki... Yoki qura tashlaymizmi? – dedi.

O‘rta yoshli odamning ichida tirik qolishiga umid uyg‘ondi, hayotga tashnaligini his qildi. Ovozi titrab ketdi:

- Unda yigitchadan ham so‘raylik, u ham rozi bo‘larmikin? Uning ham roziligini olish lozim, - dedi.

Qariya vijdonini tinchlantirishga urindi:

- Qo‘y, hammasi adolatli bo‘lsin, omad kimga kulib boqsa, o‘sha tirik qolsin, -deb pichirladi...

Qariya va o‘rta yoshli odamning tizzalari titray boshladi, peshonalaridan munchoq-munchoq ter oqa boshladi, terlarini artib tiz cho‘kishdi.

Askarlar qo‘mondonlariga qarashdi, qo‘mondonning xayoli boshqa joyda edi, negadir chuqur o‘yga cho‘mgan, og‘iz ochmasdi.

Birdan bu beomon sukunatni yigitning kulgusi buzdi, bolalarcha bu sof kulgi keyinchalik to‘xtovsiz qahqahaga aylandi...

Qariya va o'rtta yoshli odamga qarab, kula-kula ichagi uzilgan o'spiringa yuzlangan arman qo'mondon yana kech qolganini tushundi. Chunki o'spirin undan avval qahqaha otgan edi va o'q ovozlari ostida ham yigitning qahqahasi biroz muddat eshitilib turdi. Qo'mondonning yuragiga sanchilgan va uni qo'rqitgan narsa ham shu edi...

So'ngra qishloqqa yana chuqur va qayg'uli sukunat cho'kdi. Bu jimlikni buzayotgan narsa esa qishloqdan borgan sari uzoqlashayotgan dushman askarlarining qadam tovushlari edi.

TELEFON O'YINI VA AYANCHLI INTIHO MAQSAD NUR

Maktabni bitirar chog'imiz...

Qishlog'imizga bahor kelay deb qoldi. Haftada ikki-uch marta yomg'ir yog'sa ham darrov ortidan quyosh chiqib, namli tuproqdan bug'ga qo'shilgan shudring hidi atrofga taraladi. Qo'y-qo'zilar toshlar atrofida endigina ko'kara boshlagan yap-yangi o'tlarni chimdib-chimdib yeyishadi...

Qishloqlarimizga bittadan telefon kommutatori va ikkita uzatuvchi stansiya qurishdi. Telefon kommutatori ikki qishloq orasiga o'rnatildi. Ikki qishloq orasi besh daqiqalik yo'l bo'lgani uchun qariyalar: "Bugun-erta bu ikki qishloq birlashadi" deyishardi. Shu sababli ham telefon kommutatorini ikki qishloq orasiga qurishni ma'qul ko'rishgan.

Telefon uzatgichlarini kommutator o'rnatilgan hududga qo'yishning iloji bo'lmadi. Ikki qishloq orasidagi hududda qoyalar ko'p bo'lgani uchun u yerda uzatgichlarga ma'qul joy topilmadi. Shu tufayli narigi qishloqning uzatgich stansiyasi bizning qishloqqa, bizniki esa ularning qishlog'idagi tepalikka qurildi.

Hamma bir gapni takrorlardi:
"Uni unashtirishmoqchi..."

U bilan men hali to'qqizinchi sinfda o'qir edik, lekin hamma shu gapni aytardi. Faqat na sinfdoshlarimiz, na u, na men bu gap-so'zlarga ishonmasdik. Ishonmaganimiz uchun "uni unashtirishadi" deb gap tarqatib yurganlarni ermak qilardik. Keyinroq esa bu gaplar butunlay yodimizdan ko'tarilib ketdi. Bir kuni: "Kuyovning oilasi maktabni tu-

gatishini kutyapti, maktab tugashi bilan uni unashirib qo'yishadi" degan mish-mish tarqaldi. Lekin men uyimizda hech bir o'zgarish sezganim yo'q. To'g'ri, har kuz oyim men va akamga atab nimalardir olib kelar, ba'zilarini dadamga ko'rsatar, ba'zilarini esa uyat bo'ladi deb hech kimga ko'rsatmay tuguniga yashirib qo'yardi. Keyin esa olgan narsalarining hammasini taxlab, kichik xonaga olib kirar, u yerdagi taxta sandiqqa solib, sandiqni qulflar va kelib dadamning hisob-kitob jadvali oldida uzundan-uzoq hisobot berardi. Oyim dadamga hisobot berishga majbur edi. Sarflagan pulning hisob-kitobini tiyinigacha dadamga aytar, dadam esa u sarflagan pulning miqdorini o'zi chizgan jadvalining kataklariga birma-bir yozib chiqardi. Hisob-kitob ishlari yakunlangach, jimgina xonalariga kirib ketishardi.

Har ikki qishloqdagi odamlar bir-birining telefonini yoddan bilishadi.

Telefon jiringlaydi:

- ... Maktabda o'qigan paytlarida ham uni yoqtirmasdim. Uni juda yomon ko'raman!

- Hoy! Aldama! Xudo uradi-ya! Og'zing qiyshayib qoladi...

- Otam haqqi, rost aytyapman. Nega bunday deyapsan? Uning basharasini ham ko'rgim kelmaydi. Ko'rasan, birortasi bilan qochib ketaman. Unga tekkandan ko'ra duch kelgan yigit bilan qochganim ming marta afzal...

- Qo'lingdan kelmaydi... Yolg'on gapiryapsan, - deb uni kalaka qilaman.

U esa asabiylashib, chiyillay boshlaydi. O'sha daqiqalarda yuzlarining qizarganini his qilaman. Bilaman, uning jahlini chiqarishim bilan yuzlari olovdek yonadi, menga esa ana shu qizarib ketishi juda yoqadi... Bu qish maktabda

qorbo‘ron o‘ynaganimiz yodimga tushib, dabdurustdan gapni burib yuboraman.

- Qayerdan esingga kelib qoldi, - deb so‘raydi.

- Shunchaki, - deyman. – Esingdami, pechkaning yonida o‘tirib, isinayotgandim, yonimga kelib o‘tirding, o‘shanda hammamiz jimib qoldik. Xuddi qurbaqali ko‘lga tosh otganga o‘xshardi. Bu sukunatda senga suyanib, ko‘zi ilingan Ozarning barmog‘ini pechka ustiga bosib, baland ovozda “jizzzz” deb baqirdim, hammangiz birdaniga dod sola boshladingiz. So‘ngra bir-birimizni quvlashib, hovliga chiqdik va yuzlarimizga qor surtdik...

Suhbatimiz oxirlab qolganda u otamni so‘kar, men ham uning otasini... Bu so‘kinishlar oramizdagi maxfiy raqam, xayrlashuvning bir turi edi...

Yoz kelyapti...

Yaylovlarimiz alohida joylashgan. Har qishloqning yaylovi o‘z hududida... Yaylovlarimiz qishloqlarimiz boshida, baland tog‘lar yonbag‘rida. Yo‘l bo‘yi bir-birimizni ko‘rolmaymiz. Bizni faqat maktab bog‘lab turadi. Yana so‘nggi vaqtlarda qishlog‘imizga yangi kelgan telefon... Na televizor ko‘ra olamiz, na telefonda gaplasha olamiz, na maktub yozamiz. Yaylovdan maktub jo‘natilmaganidek, yaylovga maktub ham kelmaydi.

O‘t o‘rib qishloqqa olib borayotganimizda ham aravalarimiz boshqa yo‘llardan o‘tadi. Maktab bo‘lmaganida, boshqa sayyoralarda yashaymiz deb o‘ylaysan kishi. To‘g‘ri, ikki qishloqning bittagina do‘koni ham, maktab ham ularning qishlog‘ida joylashgani uchun men yaylovdan uyga olib kelgan o‘tni bo‘shatib g‘aram qilgach, dadamga sigaret olish yoki maktab kutubxonasidan kitob olish bahonasida traktorni omochdan ajratib, to‘g‘ri ularning qishlog‘iga yo‘l olaman.

Ularning hovlisi devori oldidan o'tar ekanman, bo'ynimni cho'zib hovlisiga, uyiga, derazalariga, hatto, uy ichiga ham nazar tashlardim.

Onasi yaylovdan tushishiga ruhsat bermaydi...

Kuz kelishi bilan hamma qishloqqa qaytadi.

Kelishimiz bilan telefonga yopishamiz. U meni boplab so'kadi, men esa uni... Bu esa salomlashuv ma'nosida qabul qilinadi.

- Otang naq ilonga o'xshaydi, - deydi. - Fikri-zikri o'tloqlarni, dalalarni qo'shib olish...

- Sening otang esa Hoji Qora¹, - deyman. - Xasisligidan boshqa farzandi ham bo'lmagan, uyning yolg'iz qizisan, dadang o'sha pullarni kim uchun yig'yapti? Dadangning dard-hasrati mol-holini ko'paytirish-u, sotib oltinga aylantirish-ku...

- Qurib ketishsin, - deydi.

Jimib qolaman. Jim turishimga u battar achchiqlanib davom etadi:

- Alloh bu ikki qishloqqa tosh yog'dirsin, bu soy, bu tepalik, bu ikki qishloq vayron bo'lsin, o'shanda biz ham qutulardik, bu xarobazordan bosh olib ketardik...

Men hamon jimman. U dadamni xotirjam haqorat qilib, javobimni ham kutmay go'shakni qo'yadi.

Odamlar yaylovdan qaytishdi. Endi kuz to'ylari boshlanadi...

¹**Hoji Qora** – ozarbayjonlik mashhur yozuvchi Mirza Fatali Ohundzodaning shu nomli pyesasidagi ziqnaligi va tamagirligi bilan mashhur bo'lgan qahramonning nomi.

- ...Qishloqqa nega telefon keltirishdi o'zi? Televizor kamlik qilgandek... Odamlarga ham gap topildi.

- Qo'ng'iroq qilishim joningga tegdimi? – deb so'raydi.

U birinchi marta bunday savol beryapti. “Joningga tegdimi?” deganida tovushi titrab ketganini yaqqol sezdim.

- Yo'q, noto'g'ri tushunma! Nega jonimga tegar ekansan? Seni aytmayapman, Xudo haqqi...

Men ham birinchi marta menga ishonishi uchun ont ichdim, suhbatimiz yana avvalgidek davom etdi.

- Bilasanmi? Men “Soyalar tush vaqti g'oyib bo'ladi” nomli serialni ko'rmayman.

- Axir serialdagi qishloq qishlog'imizga, odamlari qishlog'imizdagilarga o'xshab ketadi-ku...

- Yo'q, u qishloqda keng tekisliklar bor, qishlog'imiz kabi tog' yoqasida emas... Qishlog'imizning odamlari ham bu serialdagi odamlarga sira o'xshamaydi! Biznikilarni ko'rmasanmi? Harbiy xizmatdan qaytib kelgach: “Voy, ruslar undoq, voy, ruslar bundoq...” deb maqtayverishadi. Serialda esa qishloqda juda ajoyib insonlar bor. Bir-birlariga devonadek oshiq yigit-qizlar bor...

- Serialni ko'rmayman, deganding-ku. Bo'lmasa...

Uning gapini bo'laman.

- Rostdan ham ko'rmayman. Uyoq-buyoqdan eshitib qolaman, ba'zan bo'sh bo'lib qolsam, parchasini ko'raman, xolos... O'tirib boshdan-oyoq, hamma seriyalarini ko'rmayman... Faqat Hamida Umarovaning dasturini ko'raman...

- Hamida Umarova menga juda yoqadi. Senga ham yoqadimi? – deb ma'nodor savol beradi.

Qishlog'imizga televizor kelgandan beri deyarli har shanba oqshomi televizorda Hamida Umarovani ko'raman. Uning yuzlaridan o'pib, sochlarini barmoqlarim bilan tarayman. Qishloqqa televizor kelishidan avval Hamida

Umarova boshini boshimga tirab jimgina termulishi mumkinligi yetti uxlab tushimga ham kirmasdi...

- Yo‘q, menga umuman yoqmaydi, - deyman qat‘iyat bilan.

Qishlog‘imiz dengiz sathidan ancha yuqorida. Lekin undan ham teparoqda joylashgan qishloqlar bor. Qishlog‘imiz tog‘ etagida, cho‘ng qoyalar orasidagi baland tepaliklar ustida... Bizning qishloq joylashgan tepalik ularning qishlog‘i joylashgan tepalikdan balandroqda. Qishlog‘imizning qaysi tomonidan qarasangiz ham ularning qishlog‘i yaqqol ko‘rinib turadi. Biz ularning qishlog‘idagi maktabda o‘qiyimiz, nimadir kerak bo‘lsa, ularning qishlog‘idagi do‘konga boramiz. Ularning qishlog‘i uyimizning derazasidan qaraganda ham ko‘rinadi. Derazamizdan ularning uyi ko‘rinmaydi, ularning uyi boshqa uylar orasida g‘oyib bo‘ladi. Biroq u bilan telefonda gaplashganimda o‘zimni ularning uyi oldidadek his qilaman, hatto ularning uy ichini ham ko‘rgandek bo‘laman.

Qishloqlarimiz bitta kolxozga birlashibdi. “Pravda” kolxozini...

Dadam o‘zi chizgan katta hisob-kitob jadvalini olib meni yoniga chaqirdi. Ularning qishlog‘ida to‘y bo‘lsa, dadam hisob-kitob jadvaliga qarab, kimning to‘yiga qancha berganini hisoblaydi, keyin qo‘limga pul tutqazib, meni ularning qishlog‘iga, to‘yga jo‘natadi.

Dadamning ularning qishlog‘idagi to‘yga borganini va dadasi bilan suhbatlashganini birinchi marta ko‘rdim...

Dadam yelkasidan sirg‘alib tushayozgan yangi to‘nini yelkasiga qayta tashlab, yirik donali tasbehini bilagiga o‘t-

kazdi, keyin esa qadrdon oshnalardek dadasini qo'ltiqlab, chekkaga tortdi va ular bir nimalar haqida uzoq suhbatlashishdi.

Balki bu qishloqlarda yashaydiganlarning bari qarindoshdir, lekin bizning ular bilan qarindoshligimiz yo'q. Ota-bobolarimiz haqida qiziq, lekin biroz g'aroyib hikoya bor. Bu hikoyani hamma har xil aytib beradi, lekin kim aytishiga qaramay, bu hikoyaning yakuni bir xil...

Hikoya:

"... Hamma bir yaylovga – Olayozboshlar yayloviga chiqar, hamma bir buloqdan – Shirlon bulog'idan suv ichardi. Hammaning o'tlog'i bir, pichani ham o'rtada edi. Hamma bir tekislikda, bir nishabda, bir o'rmon chetida, bir yo'l ustida oilasi va bolalarini yig'ib o't o'rar, bir soyada dam olib, o't o'rish vaqti kelguncha yiqqan pichanlari ustida uxlar edilar. Erkaklar orada ovga chiqar, baland qoyalalar orasidan sizib chiqqan Shirlon bulog'i boshiga, vodiyning narigi tomonidagi zich o'rmonlargacha borib qaytib kelishardi..."

Aslida bobolarimiz orasida yaqin do'stlik bo'lgan ekan. Bir kuni bizning bobomiz Shukur bilan uning bobosi Jalil ovdan qaytayotganda qattiq janjallashib qolishibdi. Arzimas bir bog' o't uchun yaylovni boshlariga ko'tarishibdi. Ikki oilaning pichani orasida kichkina bolalar yiqqan jimitdek-kina o't g'aramini deb shuncha to's-to'polon bo'libdi... Ikki oila bolalari bu kichik o't uyumidan chodir yasab, o'sha yerda salqinlashayotgan ekan. So'ngra o'sha uyum atrofida quvlashmchoq, bekinmchoq o'ynashar va o't uyumining ustiga chiqib sakrasharmish..."

Bu hikoyani aytib bergan yuz odamdan birma-bir "Janjalning sababi nima edi?" deb so'rasangiz, hammasi: "bir

bog' o't" deb javob beradi. Qiziq, bu dunyo ko'rgan, yoshi bir joyga borib qolgan oqsoqollarni bir-biriga qarshi qilib qo'ygan o'sha la'nati sabab chindan ham bir bog' o'tmidi? Qiziq, ularning orasidan qanday qora mushuk o'tib qolibdi-yu, oralariga tog'dek to'siq tushibdi ekan?!

Hikoya:

"... Aslida bu ikki oqsoqol o'sha kuni ovdan qaytishayotganida, atrofni quyuq tuman bosibdi. Yozning qoq o'rtasida yomg'ir, tuman bo'ladimi? Demak, peshonalariga shu yozilgan ekan. Bular bir daraxtning tagida o'tirib, yomg'irning tinishini kuta boshlashibdi. O'sha on birdaniga Shirlon bulog'ining yuqorisida, tik qoyalar ustida go'zal kelinni ko'rib qolishibdi. U kelinni birinchi mening Shukur bobom ko'ribdi va o'rnidan turib unga yaqinlashmoqchi bo'libdi. Uning bobosi Jalil esa bobomning qo'lidan tutib, kelin tomon borishiga yo'l qo'ymabdi. Qoyalar ustida Shukur bobomni kutib turgan kelin uning bobosi Jalilning uni qo'lidan tutib qolganini ko'rgach, o'girilib o'zini qoyalardan pastga otganicha ko'zdan g'oyib bo'libdi. Bu yerda bo'lib o'tganlarni har ikkisi ham o'z ko'zlari bilan ko'rib, hammasiga guvoh bo'libdi. Xuddi shu payt tuman birdan tarqalib, hammayoq tip-tiniq ko'rina boshlabdi. Bobolarimiz Shirlon buloqning etagiga borib o'sha kelinni qidirishibdi, lekin undan nom-nishon qolmagan ekan. So'ngra bu mavzu haqida hech kimga lom-lim demaslikka so'z berishibdi va bergan va'dalarining ustidan ham chiqishibdi..."

Ertasi kuni uning bobosi bizning pichan bilan ularning pichani orasidagi bir bog'o'tga panshaxasini sanchib, o'zini nikiga qo'shib olmoqchi bo'libdi. Mening bobom esa buni ko'rib, bobosiga tashlanib qolibdi va bo'ralab so'ka boshlabdi. Avval bir-birini rosa haqorat qilishibdi. So'ngra uning bobosi bobomni og'izga olib bo'lmaydigan so'zlar bilan rosa so'kibdi... Bobom ham unga xuddi shunday

javob beribdi. Keyin esa Shukur bobom panshaxasini olib, bobosining qulog'ining tagiga tushirib qolibdi. Uning bobosi Jalil bu zarbaning kuchidan yerga behush yiqilibdi. Ayollar, bolalar dod solib yugurib kelishibdi va ahvolni ko'rib og'izlari ochilib qolibdi. Shukur bobom panshaxasini uning jonsiz badanining yon tomoniga botirib, dahanini panshaxa sopiga tirab turar, tinmay gapirarmish:

- Jaliiii! Jaliiii! Qani, turaqol, tulkilik qilish vaqti emas, qani, tur!

Jalilning ayoli, bola-chaqasi esa uning jonsiz badani yonida kalovlanib turishar, hozirgina o't o'rib yurgan Jalilda jon alomati yo'q emish! Jalil o'ldi! Lekin Shukur bobom bu ayanchli haqiqatni tan olgisi kelmasmish:

- Obboo! Jalil, do'stim, oyoq-qo'lingda quvvat qolmabdi-ku, senga nima bo'ldi? – deb so'rar, so'ng esa u yerdagilarga qarab, Jalilning o'lmaganini isbotlashga urinarmish. – Men bilgan Jalil panshaxaning bittagina zarbasidan o'lib ketadigan odam emas!

Oxiri Shukur bobom voqea joyidan jimgina uzoqlashib, o'rmonga kirib ketibdi va Shirlon bulog'i ustidagi qoyaga chiqib, o'zini jarlikka otibdi. Uning jonsiz badanini jarlikdan topishibdi.

Bobosi Jalilning naslidan bo'lgan ba'zi odamlarning aytishiga qaraganda, Shukur bobom jarlikda jon talashib yotar ekan, so'nggi nafasida:

- Kelin! Mening kelinim! Meni qo'yib yubor, Jalil! Qo'yib yuborsang-chi... U meniki... Meniki, - deb bu dunyodan ko'z yumibdi.

So'ng esa har ikki tomonda ham odam o'lganini va qon da'vosiga o'rin qolmaganini hisobga olgan oqsoqollar hukm chiqarishibdi: "Shukurning oilasi va bola-chaqasi

qishloqni tark etsin, atrofdagi tepaliklardan biriga borib, chodir qursin, o'zlariga yangi uy-joy qilsin va iloji boricha bu qishloqdan uzoqroq bo'lsin. Shukurning Olayozboshlar yaylovidagi yeri va pichanzorlari ham Jalilning bolalariga o'tsin..."

Keyinchalik bu hodisani hikoya qiluvchilar boshqacha gaplar chiqara boshlashibdi:

"... Ularni o'sha kuni suv ichayotganida ajina chalgan..."

"... Ularni yashin urgan bo'lsa kerak..."

"...Har ikkovining xotini bir-biriga Jalil bilan Shukurning o'sha kecha juda g'alati ahvolda bo'lganliklarini, tinmay alahsirab chiqishganini aytganmish..."

Xullas, biznikilar qon da'vosisiz, eson-omon hozirgi uyimiz joylashgan bu tepalikka chiqib, yangidan boshpana qurishibdi. Yaylovimiz, pichanlarimiz bir-biridan zo'rg'a ajralibdi va oramizdagi dilxiraliklar ruslar kelib bu joylarni bosib olgungungacha, sovet hukumati tashkil topgungacha davom etibdi. Sovet hukumati davrida bu hodisani ichiga yutganlar ham bo'libdi, hammasini unutib yarashganlar ham... So'ng esa ular bilan birga bitta maktabda o'qib, bitta do'kondan bozor qilgan ekanmiz...

Qish keldi...

Olxo'ri daraxtlarida qurib qolgan mevalar bo'lmasa, chumchuqlarning, o'rmon daraxtlaridan to'kilib yaproqlar orasida yashiringan eman yong'og'i bo'lmasa, olmaxonlarning holiga voy. Olxo'ri qoqilar chumchuqlarning, eman yong'og'i esa olmaxonlarning joniga oro kiradi. Qizlar bilan dastgoh boshida gap sotib, laparlar aytib gilam to'qiydigan "bekorchi" kunlarimiz va o'tin yonadigan tanchalar

yonida ming bir kechaning sehriga maftun bo'lib o'tiradigan ertakli kechalarimiz boshlanmoqda.

Oshiq Hidoyat bir kecha bizning qishloqda, bir kecha ularning qishlog'ida doston aytadi...

Qor bosgan yo'llarni bir-birimizning izlarimizni bosib ochib, ularning qishlog'iga, maktabga yo'l olamiz. Bu qish biz u bilan qorbo'ron o'ynamaymiz, bir-birimizga suyanib pechka yonida ham o'tirmaymiz. Chunki hamma biladi, hamma shov-shuv qilyapti, xuddi unashtirilgan bizmiz. Biz ham u bilan uzoqlashib qolganmiz va bir-birimizga bo'lgan munosabatimiz juda sovuq. Bu galgi qishning ham qahraton, ham qahri qattiq kelishini bilmagan ekanmiz...

Telefon jiringlaydi:

- ... Gap-so'zlarga ishonypasanmi?
 - ...
 - Nega javob bermaysan? Tilingni yutib yubordingmi?
 - Ham ishonaman, ham ishonmayman...
 - Akang menga uylanishni xohlamaydi-ku.
 - Nega, - deb so'rayman dabdurustdan.
 - Chunki u menga umuman yoqmaydi. O'zi ham buni yaxshi biladi...
 - Yolg'on gapirma...
 - Xudo haqqi, rost aytyapman. Chin so'zim...
- Uning gapini shartta bo'lib, jerkib tashlayman:
- Yana Xudoning nomi bilan qasam ichasan-a!
- Va telefondagi suhbatning so'nggi sahnasi...
- Bir-birimizning otamizni haqorat qilib, go'shakni qo'yamiz.

Bahorning eng jonli, eng yoqimli dami...

Uni unashtirishyapti...

Akam kuzda keladi, to‘yga tayyorgarlik boshlanib ketgan. U kelishi bilan to‘y bo‘ladi. Mening esa harbiy xizmatga ketadigan vaqtim bo‘ldi, yo‘lga chiqish uchun tayyorlanishim lozim. Dadam harbiy xizmat sho‘basining boshlig‘iga bitta qo‘y beradi, u esa meni so‘nggi chaqiruv vaqtida harbiy xizmatga oladi. Shu tariqa aka-uka harbiy xizmatda bir-birimizni ko‘rishimiz mumkin...

Lekin Sovet Ittifoqi parchalandi va akam vaqtdan avval qaytib keldi.

Telefon jiringlaydi:

- ...Hamida Umarova qarib qolibdimi...

- ...

Tutilib qolaman.

- Nega gapirmaysan? Yoki ranjidingmi?

Men g‘azabimni ichimga yutishga harakat qilsam ham tovushimdan achchiqlanganim sezilib qoladi:

- Hamida Umarovani boshimga uramanmi?

- Nega unday deysan? Bokuga borib topasan, o‘shanda ko‘nglingni ocharsan balki...

Gapini og‘zidan olaman:

- Bokuda nima qilaman?

- Sen menga o‘xshab qul emassan-ku... Qushday ozodsan... Bu yerlardan bosh olib ket...

Men ilk bora uning xayrlashuv haqoratlarini kutmay go‘shakni qo‘yaman va televizorni yoqaman. Televizorda kechki dasturning takrori bor. Chindan ham Hamida Umarovanning ko‘ylaklari sal qolsa yelkasidan sirg‘alib tushgudek turibdi. Bu ayolning bir kechada qarib ketganini, ko‘zlarida ham jiddiy bezovtalik borligini his qilaman. Yostiqqa suyanib yaxshilab joylashib olgach, diqqat bilan Hamida Umarovani tomosha qila boshlayman. Faqat o‘zimni qanchalik majbur qilishimga qaramay, uni ortiq seva olmasligimni tushunib yetaman...

Telefon jiringlaydi:

- Oshiq Hidoyat nima deyapti, bilasanmi?
- Bilmasam! Nima deyapti?
- Mendan xafamisan?

- ...

Jimib qolaman.

- Bugun juda gapdonmisan!

- ...

Yana lom-lim demayman.

- Oshiq Hidoyat doston so'ngida gitarani kashf qilganlarning avlod-ajdodini so'kdi! Kulaverib ichagimiz uzildi. Ramishni, Balo'g'lonni, Og'adadashni va Zaynab Xonlarovani ham qarg'adi, rosa so'kdi...

- Nega?

- Go'ro'g'li "Miltiq o'ylab topilgach, mardlik yo'qoldi" degan ekan-ku!

- Xo'sh?

- Oshiq Hidoyat ham bularni miltiq o'ylab topganlarga o'xshatdi. Dostonning oxirida quloq solib o'tirganlar "Go'ro'g'li miltiq kashf etilganda nima qilayotgandi?" deb Oshiq Hidoyatni qitiqlab qo'yishdi. U ham bu safar juda to'lib turgan ekan. Qo'shib-chatib Go'ro'g'lining nomidan og'ziga kelganni aytib, ularni haqorat qildi...

- Yana nima dedi?

- Hali sizning qishloqda ham aytadi. "Vasiyatimni bajo keltirmasangiz aytgan dostonlarimga rozimasman. Vasiyatim shu: Men o'lsam, janozamni imom o'qimasin" dedi. O'sha paytda hamma Mulla Hamidning nabirasiga qarab kuldi. Lekin Oshiq Hidoyat yana gapiraverdi: "Men

o'lsam, janozamda "Ruhoniy"²ni aytinglar, meni uning sadolari ostida ko'ming" dedi...

Kutilmaganda so'radim:

- To'yingda gitara bo'lishini xohlaysanmi?

Bu safar u xayrlashmay go'shakni qo'yib qo'ydi...

To'yni shu bahorda qilishga kelishishdi.

Dadam akamning to'yini bir hafta keyinga belgiladi. Bir haftadan so'ng to'y bo'ladi. Akam ichki xavfsizlikni ta'minlovchi harbiy okrugda xizmat qiladi. Agar Oqdaradan keladigan mashinalar karvonini qo'riqlovchi, ular bilan birga yuruvchi "OMON"³ qo'shinlariga kira olsa, unga ham unvon berishadi. Afg'onistondan, Germaniyadan kelganlar oltin, aqcha, kasetali magnitofon, ko'ylaklar olib kelishadi, lekin negadir Rossiyadan qaytganlar och va yupun holda kelishyapti, yana qipyalang'och holda. Dadam qo'mondonga beshta qo'y berdi. Uning dadasi ham bitta qo'y so'yib, terisini shilib, qo'mondonning uyiga jo'natdi.

Akam kelishi bilan to'y bo'ladi va u bizning uyga kelin bo'lib keladi.

Akam uyga kelgan kuni meni ularning uyiga jo'natishdi. Uning dadasi va onasi meni hurmat bilan kutib olishdi, xuddi o'z farzandlaridek... Dadam menga: "Endi ular bilan bir oilamiz, sen ularning dalasiga, mol-holiga qarab, ularga yordamlashishing kerak. Ularning o'g'li yo'q, akangning ham ularga ichkuyov bo'lishi ma'qul bo'lmaydi. Yaqinda kolxozlar yo'q bo'ladi, kolxozga tegishli yerlar o'zlashtiriladi..." dedi. Bilsam, dadam bilan uning dadasi

²**Ruhoniy**: Ozarbayjon oshiqlik an'analari baxshilar soz chalib aytadigan maqomlaridan biri.

³**OMON**: SSSR parchalangach, Ozarbayjonda tashkil topgan harbiy qism. Bu birliklar maxsus askarlardan tashkil topgan edi.

ularning yeriga va mollariga qarab turishim uchun kelishib olishgan ekan...

Endi mening dadam yerlarini, uning dadasi esa qo'y va mollarini ikki barobarga ko'paytirishni mo'ljallashgandi.

Daraxtlar yam-yashil. Biz u bilan hovlida o'ynayapmiz. So'ng esa ularning katta bog'idan va uylarining orqasidagi tekislikdan onasi bizga ko'katli non pishirishi uchun ismaloq, otquloq terib olib keldik. U boshqalar bilan o'ynay olmaydi, faqat men bilan o'ynashiga ruxsat berishgan. U yana bekorchi gaplarini boshlaydi.

U bilan birga o'rmonga borib, nargis gullarini teramiz, tergan nargislardan guldasta yasab, o'rtasiga qizil binafshalar qo'yib, uyga olib kelamiz. Onasi narigi xonada uni uradi. "Qiz bola o'rmonga borib sang'imaydi" deydi...

Ularning g'aramining tagini tozalashimiz kerak. Bu yerda kengroq g'aram yeri tayyorlash kerak. Lekin hozircha qiz bazmi uchun to'yga kelgan mashinalarning bu hovliga sig'ishi uchun joyni kengaytirishimiz shart. Ertalabdan beri tinmaganimiz uchun tinka-madorimiz qurib qoldi. Yerdagi o'tlarni, somonlarni, tezaklarni, shag'al va qumlarni qirtishlab tozalab, bir joyga yig'dik va chiqindilarni aravaga ortib, soy qirg'og'iga olib borib to'kdik. Uning egnida gulli, kalta yengli ko'ylak bor. Hovlini yonma-yon tozalar ekanmiz, ochiq qo'li qo'limga tegib ketadi. O'sha daqiqalarda ikkimiz ham bir vaqtda qayrilib qaraymiz, ko'zimiz ko'zimizga tushadi. Bir muddat bir-birimizga tikilib qolamiz. Uning yuzlari loladek qizarib ketadi, kipriklari titrab, ko'zlari yoshga to'ladi. So'ng esa burnini tortib, ko'zyoshlarini artadi va xaskashni yerga uloqtirib, uyga yugurib kirib ketadi...

U mening oʻrnimni solib, narigi xonaga kirar ekan, sochlarini yoyadi... Xonam ostonasida onasining sharpasi birdaniga gʻoyib boʻladi...

Men uni uyimizga kelin boʻlib keladigan, akamning xotini boʻladigan qiz deb tasavvur qilolmayman. Lekin akam uchun toʻy chodirini quryapman. Qoʻngʻir otga minib olgan bir otliq hovlimizga kiradi. Otliq tagidagi otni oʻynatib, “muborak boʻlsin” deb bizdan suyunchi soʻraydi. Oyim quvonib, uydan chopib chiqadi va otning boʻyniga qizil bogʻich bogʻlab qoʻyadi. Otliq otdan tushadi. Aslida bu odam mening sinfdoshim va eng yaqin doʻstim...

Gilam va kigizni uchlariga ip bogʻlab, hovliga qoqib qoʻyilgan temir qoziqlarga tortamiz va chodir quramiz. Bir chit matoga “Toʻyingiz muborak boʻlsin!” deya yozib, kelin-kuyov oʻtiradigan stol orqasiga osamiz. Musiqachilarning joyini ham tayyorlab, radiokarnaylarni chodirning burchaklariga, qulay joyga oʻrnatamiz. Organ va gitara uchun alohida elektr simi tortamiz...

Toʻy uchun chodir tayyorgarliklarini yakunlab, oʻsha kunning oʻzida qiz uyiga qaytaman va kuyovnavkarlar kelishidan avval mollarni oldimga solib, oʻtlatishga olib ketaman. Soʻng esa mollarni yaylovdan qaytarib olib kelib, molxonaga joylashtiraman, toʻy uyida yoyilib yotgan lashlular orasidagi oʻrnimga choʻzilib, uyquga ketaman.

Kuz daraxtlarning yashil koʻylagini yechib olishga kirishdi, yaproqlar toʻkila boshladi.

Men ularning hovlisida xazonlarni supurib, oʻtlar hoʻl boʻlmasligi uchun oʻt gʻarami ustiga chodir matosini yopaman. Avval gʻaram ustiga mato tashlab, atrofidagi teshik-

lardan arqon o'tkazaman, arqon uchini yerdagi katta qoziqlarga bog'layman. So'ngra soyga tushib, yirik va yassi toshlarni olib kelaman, g'aramga narvon suyab, bu toshlarni birma-bir o't g'arami ustiga qo'yib chiqaman.

Telefon jiringlaydi:

Qo'ng'iroq qilayotgan dadam edi.

- Uyga kel, o'g'lim! Boshimizga musibat tushdi, tez yetib kel...

Uyga boraman. Uni uyda qo'llarini qovushtirganicha ko'z yosh to'kayotgan bir holda ko'raman. Buning ustiga homilador... Katta divan oldida, telefon yonida yuzini deraza tomonga o'girib, uzoqlarga, bir nuqtaga tikilib o'tiribdi. Kelganimdan bexabar, meni ko'rmayotir...

Dadam: "Aslida biz ruslar bilan jang qilyapmiz" deydi va bu gaplarni aytayotganida tomog'iga nimadir tiqilib, yum-yum yig'lay boshlaydi. Yig'lab bo'lib, qaytadan janoza chodiriga keladi, so'ng esa tashqariga chiqib, akamning janozasiga kelganlarni kutib oladi. Dadam yelkasidan sirg'alib tushayotgan to'nini qayta yelkasiga otib, kelganlar bilan gaplashadi. Ora-chora choydan ho'plab, chodirdagilar bilan tortisha boshlaydi: "Bizni urishtirib qo'yib, yana yarashtirishadi hali. Armanlar bizning dushmanimiz emas, rusning boshini ezish kerak" deydi.

Kimdir gapga aralashadi:

- Rus nima qilsin? Rus hokimiyatining qo'l ostida bo'lgan vaqtimizda ahvolimiz yaxshiroq emasmi? Ruslarday millat yana qayda bor? Biz hali millat ham bo'la olmadik.

Birdan janoza chodirida g'ala-g'ovur boshlanib ketadi, birov birovni eshitmay, baravar gapirib, olisha boshlashadi...

Oyim yuzlarini timdalab, ma'nosiz nigohlari bilan atrofga talmovsirab qaraydi, tizzasini mushtlab to'lg'anadi. Ora-chora ichkarida faryod ko'tarib, yig'layotgan ayollarga qo'shilib aytimchilik qiladi. Ba'zan esa ko'zlarining yoshini artib, bolalardan:

- Qo'ylar, sigirlar keldimi? Sigir sog'ildimi? - deb so'raydi.

Dadam shomga yaqin janozaga kelganlarning uy egasiga janoza marosimi xarajatlarini qoplashi uchun bergan pullar yozilgan daftarni oldiga qo'yib, o'z hisob-kitob jadvaliga ko'chira boshlaydi. Men uydan tashqariga chiqib, hovlida biroz aylanaman, so'ng esa hech kimga indamay, yana narigi qishloqqa, ularning uyi tomon yo'l olaman...

Milliy qo'shinga yozilyapman.

Jimgina, hech kimga sezdirmay, frontga qochib ketdim. Bilaman, bu ishim unga ham yoqadi...

Jabhadaman. Qish bo'yi jang qilyapmiz. Bir qancha qishloqlarni qamaldan ozod qilamiz, qanchadan-qancha qishloqlarni xavfdan asrash uchun aholini qishloqdan ko'chiramiz, bir yerga yig'amiz, so'ng esa o'sha qishloqqa hujum qilib dushmandan qaytarib olamiz... Oltin, aqcha, qimmatli gilamlar, hatto asirlarni ham qo'lga kiritdik. So'ng esa bizga qaytadan hujum qilishadi, bir necha askarlarni yo'qotib, qamalni amallab yorib chiqib qutilib qolamiz.

Men qurolimni qo'yib, qishlog'imizga yuguraman.

Qishlog'imizga yetib borish uchun mashina bilan bir kunlik yo'lni bosib o'tishim lozim. Qishlog'imiz joylashgan

vodiydagi barcha qishloqlar qamal ostida ekanidan xabar topdik. Vodiyga yetib bordim. Borganimda hamma uy-joylar allaqachon yoqib yuborilgan, vayron bo'lgan, kimdir o'lib, kimdir qolgandi...

Ora-sira tizzasiga urib, yuzini timdalayotgan va boshini mushtlayotgan yosh, lekin boshiga tushgan dahshatli hodisa sababli bir kunda cho'kib, yuziga ajin tushgan ayolning yoniga tiz cho'kdim, ko'zlariga termulib, hovliqqancha qishlog'imiz haqida savollar bera boshladim. Ayol hayratdan og'zini ochganda yuzimga termuldi. U menga termulgani sari, qo'lidan tutib, uni silkitdim, ko'rgan-eshitganlarini qanday bo'lsa, shunday aytib berishini so'rab yolvordim. Uning lablari titray boshladi. Tilini yutib yuborgandek, ma'nosiz ko'zlarini menga tikar va indamasdi. Xuddi men uni gapirtirishga uringan dushman askari edim... U esa asir tushgan ayol. Dushman tomonidan so'roq qilinayotgan, ammo sirlarini dushmanga aytmaslik uchun o'limga tik boqayotgan asirga o'xshar, lom-lim demasdi... Qo'rquvdan dirdir titrayotgani uchun uni tinch qo'ygim keldi, qo'lini qo'yib yuborib, o'rnimdan turdim. Biroz oldinga yurdim. Shu payt ayol orqamdan gapira boshladi. Ayol xuddi shundoq orqamda, qulog'im tagida ertak aytayotganga yoki marsiya kuylayotganga o'xshardi. Qiynalib gapirar, nimalarnidir aytishga urinardi:

- Men ham boshqa ayollardan eshitdim. Sizning qishloq ayollari va bolalari avval yuqoriga qochishibdi. Erkaklar va yigitlar esa dushman vodiydan keladi deb qishloqda, soy qirg'og'ida kutishibdi. So'ng esa yaylovga qochganlar dushmanning ham vodiydan, ham yuqoridan hujumga o'tganini va yo'llar yopilganini sezib qolishibdi...

Ayol birdaniga ovozini balandlatib, davom etdi:

- U yerda bir buloq bor...

Hayajon bilan so'radim:

- Shirlon bulog'imi?

- Ha, Shirlon bulog'i... Ayollar va bolalar o'sha o't tushgur buloqning tepa tomoniga chiqishganida birdan chaqmoq chaqib, sharros yomg'ir quyib yuboribdi, bo'ron boshlanibdi. Ayollar va qizlar shu payt dushmanningyuqoridan kelayotganini ko'rib, bir qanchasi o'zini Shirlon bulog'i ustidagi qoyadan tashlabdi... Oralarida homilador kelin ham bor ekan. Bechora bir necha oylik kelin ekan...

Men traktor priseplari, yuk mashinalarini to'ldirilib, xavfsiz hududga olib kelinayotgan usti-boshi tilka-pora bo'lgan, qo'llari, yuzlari tirmoq izlari bilan to'lgan ayollarning oldiga yugurib borib, yuzi sepkilli, badani nozik, homilador kelinni qidirardim...

QORABOG‘ QOCHOQLARI IMDAT AVSHAR

O‘qituvchilar uyi zalidan tor sadosi eshitilib turardi. Bu yerdan qo‘zg‘alib, katta ko‘chaga chiqsam, shovqin-suron-dan bu sadoning eshitilmay qolishidan cho‘chidim. Shoxlari ko‘cha tomonga egilgan majnuntol soyasida to‘xtadim. Bu sado birozdan so‘ng barcha tovushlardan baland yangrab, qolgan ovozlarni bosib ketdi. Oldimda bepoyon tekislik paydo bo‘ldi-yu, shahar tuman ichra g‘oyib bo‘ldi.

Kim bilsin, qaysi bir oshiq yuragining achchiq faryodini bu torga to‘kib soldi; qaysi yurakdan bu nolalar otilib chiqdi ekan... Bu sado qalb jarohati va achchiq faryod edi... Shunchalik alamli, hazin, g‘amgin, shunchalar iztirobli ediki... Quloq solganim sari unga asir bo‘lib borar, kuy ko‘pirgan to‘lqin kabi meni o‘z qa‘riga tortayotgandek, kimsasiz sohilga yetaklayotgandek bo‘lardi. O‘sha sohilda esa faqat bir tovush bor edi: tor sadosi...

Tor ko‘chadan darhol orqaga qaytdim. Tor kuyi ohan-rabo yanglig‘ butun tanimni chulg‘adi, iliq shabada tekkan qordek erib ketdim. So‘ng esa ustimga olov, uchqun sohilgandek bo‘ldi. Yo‘qotgan narsasini topgan odamdek, hovliqqancha ovoz kelayotgan tarafga qarab yugurib ketdim. Kech qolsam, uzoqlardan kelayotgan bu sado tugaydi-yu, erib yo‘q bo‘ladigandek edi go‘yo. Tuman tarqab, ko‘z oldimda yana bir-biriga yopishgan beso‘naqay binolar, egri-bugri yo‘llar namoyon bo‘ladi.

Zinapoyalardan hatlab, yuqoriga chiqdim. Shoh pardalar ustida titrayotgan noxun har maqomda o‘zgacha nola chiqarardi. Segoh, maqom... yurak to‘rida ingragan nolaga aylanardi. Bu sado qo‘qqisdan yaylovlardan toshib kelgan sel kabi yuragimni to‘ldirib toshirdi. So‘ng torga jo‘r

bo'layotgan nozik tovush o'ziga tortdi. Zal eshigiga yaqinlashdim-u, ammo ichkariga kirishga tortindim.

Tor og'ir, g'amguzor tin oldi va qo'shiqqa o'rin bo'shatdi. Torga jo'r bo'layotgan shirali ovoz sim torlarning taftini, iztirobni jumjalarga to'ka boshladi. Tor bu so'zlarning har hijosiga jo'r bo'lardi: "Do'st boooog'iiindaaa ochiiiildi guuul, Gulniii quchoqlaaar bulbuuuul..."

Tor tin oldi. Zaldan toshib chiqayotgan baland ritmdagi nog'ora sadosi akkordeonning mayin ovozigaga qorishdi. Iztirob to'la sado esa jo'shqin muhabbat kuyiga aylandi: "Mehribonim, Mehribon, kel, o'yna, kul, o'yna. Go'zal o'g'lon, go'zal qiz, chal, o'yna..."

Birdan musiqa to'xtadi. Zalni bir muddat sukunat chulg'adi. So'ngra bu sukunatni g'azabnok ovoz buzdi:

- Bo'lmayapti, bo'lmayapti! Bo'l-ma-yap-ti! Hoy, O'zga! Nima qilyapsan? O'yinga qayerdan qo'shilding? Tamer! Senga doim aytmaganmidim? Nega qiz oldiga yetib borganda qo'llaringni pastga tushirasan? Qara, mana bunday qilasan.

Eshikni asta ochib, oyoq uchida ichkariga kirdim. Zaldagi yoshlar diqqat bilan ta'na qilayotgan ovoz egasini tinglashardi. Pakanagina odam... Ovozi shunchalik qat'iyatliki... Birdan "Sen bu yerda nima qilib turibsan, tashqariga chiq!" desa, lom-lim demay chiqib ketaqolaman. Zaldagi bu huzun, bu jo'shqinlik, bu chorlov... Hammasi sehrlil parda ortida qoldi. Zaldagilarning bari sal qolsa yoqasini yirtib tashlamoqchi bo'layotgan, vajohat bilan gapirayotgan odamga quloq solardi. Barcha ko'zlar unga qadalgan.

Jimgina o'tib, sozandalar yonidan joy oldim. Akkordeonchi tik turar, akkordeoni esa bo'ynida. Nog'orachi nog'orasini quchoqlab olgan, tor ularning yonidagi kursi ustida turibdi. Tanasiga sadaf qoplangan bu tor biroz avval tutoq-

qan kishiniki bo'lsa kerak. Kursi ustida turgan tor o'z yurtidan uzoqda, g'urbat qolgan kishidek biroz g'arib, ma'yus va mahzun ko'rinardi. Ehtimol, bu torni o'sha bo'yi past odam chalgandir. Xo'sh, o'sha iztirobga to'lib, ko'chaga toshgan otashin sado-chi? Akkordeonchi va nog'orachining vujudi quloqqa aylangan, shu jimitdekkinada odamni tinglashardi. Pakana odam goh qizlarga yuzlanib, ming bir tusda tovlanib yaltoqlanar, goh erkaklarga qarab, dag'dag'a va qo'pol harakatlar bilan yirtqich qushga aylanar, qanot qoqqandek hezlanardi. Yoshi bir joyga borib qolgan, ishini samimiyat, mehr bilan bajarayotgan edi.

Boshlariga qora qalpoq kiygan, charm etiklari tizzasigacha chiqqan va bellariga xanjar taqib olgan yigitlar, rangbarang ipak ro'mollar o'ragan, ko'zlariga surma tortilgan, jayrondek yosh qizlar... Hammasi bu odamning atrofini o'rab olishgandi.

Bo'ynimni cho'zib, o'sha odamga qaradim. Egniga uzun kostyum kiyib olgan. Biroq kostyum ustida paltodek turardi. Kostyumining yengini bilaklaridan orqaga qayirib olgan bo'lsa ham yengi uzun. Kishi qo'llarini pastga tushirganida qo'llari g'oyib bo'lar, o'ziga katta bo'lgan kostyum qo'llarini yutib yuborardi. O'ng yuzida chuqur jarohat izlari ham bor edi. Ehtimol, shu sababli kalta va oq tushgan soqolini olmagandir. O'ng ko'zi narigi ko'zidan anchagina katta ko'rinar, hatto, tashqariga bo'rtib chiqqan. Oppoq sochlari orqaga taralgan va ora-cho'ra yengini shimarib, bir qo'lini peshonasiga olib borar, sochlarini orqaga silliq qilib tekislardi. Baland ovozda nimalarnidir tushuntirar ekan, chap tomonidagi tilla tishi yaltirardi. Bu tilla tish qorayib ketgan, siyrak, sal tegsang to'kilib tushadigandek arang turgan narigi tishlar orasida g'alati ko'rinardi. Yuzi va peshonasidagi chuqur ajinlar bu odamning hayotning achchiq-chuchuklarini ko'rib qo'yganidan dalolat edi.

Kishi hammani ogohlantirib, nimalar qilish lozimligini qayta tushuntirdi:

- Xo'pmi? Endi boshidan, - dedi baland ovozda.

Men ham qaddimni rostladim. Xuddi bu odam menga nimadir deydi-yu, men ham biror nima qilmoqchidek.

Yosh qizlarni, yigitlarni qayta sahnaga chiqardi. Orqasiga o'girilib, shaxdam qadamlar bilan torni qo'liga oldi va o'tirdi. O'ng-so'lga yana bir marta qaradi, birdan ko'zlarini menga qadadi, boshimdan oyog'imgacha razm soldi. Kosasidan chiqay deb turgan yirik ko'zida mavhum falokatning izlari bor edi. Tanimni titroq bosdi. So'ng qayrilib, nog'orachiga boshi bilan imo qildi va torni ko'ksiga bosdi. Torni shunchalik mehr bilan quchoqladiki, u bilan tor orasida allanechuk yaqinlik, muhabbat, qandaydir rishta bordek edi.

Hamma tayyor edi, men ham... Nog'ora "dum tak, dum tak" degan ovoz chiqardi, odamning jajji qo'llari tor simlarida raqs tusha boshladi. Akkordeon sadosi juda uzoqdan kelardi. Yana o'sha og'ir, ma'yus musiqani chala boshlashdi.

Tor chalayotgan odamga yaqinroqdan qaradim. Kosasidan chiqay deb turgan ko'zi ma'nosiz boqadi, shunda uning bir ko'zi ko'rmasligini sezib qoldim. Yaqindan qaraganda yuzidagi yara izlarining juda chuqurligi ko'rinib turardi.

Ipak ko'ylak kiygan qizlar sahna o'rtasida turgan qizning atrofini doira shaklida o'rab olishdi. Kuy boshlanishi bilan qizlar tiniq suvda, qamishlar orasida suzib yurgan yovvoyi o'rdaklar kabi suzilib, asta-sekin chetga chiqishdi. O'rtada nozik, zarif, sarv bo'yli qiz qoldi. To'satdan o'ktam qadamlar bilan sahnaga kirib kelgan yigit qiz atrofida aylana boshladi. Iltijoli harakatlar qilayotgan yigit lochin kabi qo'lini ikki tomonga yoyib, qiz atrofida gir aylanardi. Qiz moviy ipak ichra moviy qumri, kabutar edi go'yo. Nozlanib, raqqos atrofiga aylana, qo'llarini ikki tomonga

ochar, chora izlar, ora-sira qo'llarini yuqoriga ko'tarib, Tangriga nola qilardi. Qiz boshidan osilib turgan to'r yopinchiqning cheti bilan og'zini berkitdi, qo'li bilan yigitga "Ket!" degandek imo qildi. Yigit qizdan uzoqlashdi, xayoliy oynaga qarab bezandi, ust-boshini tuzatdi va shaxdam harakatlar bilan qaytadan qizning atrofida charx ura boshladi. Qiz to'rni ochib, tabassum qildi. O'sha damda torning ma'yus sadosi pasayib, nog'oraning ritmi tezlashdi, akkordeon jo'shdi. Pakana odamning ovozi esa jo'shqin: "Mehribonim Mehriboon, kel, o'ynaaaa, chal, o'yna. Go'zal yigit, go'zal qiiiiiz, chal, o'yna".

Sahnada to'y boshlandi. Yigit nozlanayotgan qizning qo'lidan tutdi, narigi raqqoslarning olqishlari ostida sahnaning to'rt tomonini aylanib chiqishdi. Go'yo to'yga kelgan mehmonlarga birgalikda "Xush kelibsiz!" deyishayotgandek. Yosh qizlar, yigitlar sahnaning to'rt tomonida rangorang sel bo'lib oqishdi, oqishdi, oqishdi...

Pakana odam torni qo'ydi. Sahnaga keldi.

- Bo'ldi, yaxshi! - dedi. - Yaxshi, ana shunday!

Yoshlar tashqariga chiqayotganda uzun bo'yli, yasanib olgan odam kirdi. Cho'ntagidan uchta o'ntalik chiqarib, sozandalarga tarqatdi. Torchi boshini egib:

- Bola kasal, - dedi. - Dori olib borishim kerak, yana ikki lira ber. Kelasi hafta kamroq berasan.

- Menga shuncha deyishgan, - dedi o'sha odam. Boshqa pul bermadi...

Kallayi saharlab eshik taqilladi. Ayolim oshxonadan turib baqirdi:

-Eshikka qarang!

O'rnimdan sakrab turib, eshikni ochdim. Qari ayol, yonida esa o'n yoshlardagi qizaloq... Qiz - onasimi, buvisimi - haligi kampirning etagini mahkam ushlab olgan. Eshikni

ochganimda jajji qizaloq yuzini ayolning etagiga yashirib oldi. Uzun kokili, kokili uchida esa rangi o'chib ketgan lenta... Kampir yoshlangan ko'zlarini mendan olib qochdi. Ko'zlarida noma'lum xavotir bor edi. Kashtali dastro'moli-ning uchini ko'ziga olib bordi. Nozik, bug'doyrang, qoqsuyak qo'lini uzatdi, bo'g'iq ovozd:

– O'g'lim, - dedi. – O'g'lim, Qorabog' qochoqlarimiz, yordam ber!

Uning so'zlari yuragimga xanjardek sanchildi. Qonim ichimga sizdi.

– Uyga kiring, xola, – dedim. – Kiring, kun sovuq, bola ham biroz isinib oladi...

– Yo'q, bolam, - dedi. – Katta rahmat, ketaqolaylik!

Kampir nozik, ozg'in qo'llarini bukib, bino bo'shlig'ining g'ira-shira yorug'ida sharpadek o'girildi. Qiz esa uning etagiga bog'lab qo'yilgandek, ayolning havoda hilpiragan etagi bilan baravar burildi. Qizchanning yuzini ko'rolmadim. Biror bahona bilan uning ko'zlarini ko'rgim keldi. Eshikdan boshimni chiqarib, noumid chaqirdim:

– Jajji qizaloq, isming nima?

Qiz qayrilib ham qaramadi, kampirning etagiga burkani- ni oldi. Ayol bir necha zinapoyadan tushgach, pastdan ovozini chiqardi, tovushi menga zo'rg'a yetib keldi va sovuq devorlarga urilib yo'qoldi:

– Pinhona, bolam, - dedi. – Pinhona!

Necha kun-u, necha tun qizni o'yladim, tun bo'yi o'sha qiz bilan suhbatlashdim:

– Pinhona! Ko'zlarining rangi qanday? Qo'llaring- chi? O'sha jajjigina oyoqlaring bilan o'qlar, bombalardan qochib o'tdingmi? Sovqotmadingmi, Pinhona? Sovqotma- dingmi? Yuzing nega bolalarnikiga o'xshamaydi, nega bun- chalar kuygan? Bombalarning, o'qlarning ovozini eshitdimi

bu quloqchalaring? Ko'zlarining rangi qanday edi, Pinhona? Bu ko'zlaring oqqan qonlarni ko'rdimi? Uyingiz devorlariga qon sachradimi? Qon? Devorlar tagida yig'lab o'tirdingmi? Qon ichgan sirtlonlarga jayron kabi hurkak ko'zlar bilan boqdingmi? O'shanda necha yosh eding, Pinhona? Maktabga borarmiding? Qalaming, daftaring, bo'yoqlaring bormidi? Bombalar chiziq o'yini o'ynayotganingda tushdimi, bir oyoqda sakrayotganingdami? Do'stlaring, dugonalaring o'ldimi, Pinhona? O'yinchoqlaring qonga belandimi?

U qiz bir marotaba bo'lsa ham tushlarimga kirmadi, hech bir savolimga javob qaytarmadi, yuzimga boqmadi, ko'zlarini ko'ra olmadim.

Tunda yomg'ir aralash qor yog'di. Derazadan ko'chaga qaradim. Momaqaldiroq gumburlab, ketma-ket chaqmoq chaqdi. Ehtimol, bu chaqmoq emasdir, balki uzoq shaharlarga, qishloqlarga bomba tushayotgandir. Avvaliga hammayoq yorishib ketdi, so'ng esa yana zulmatga g'arq bo'ldi. Hammayoq yorishib ketgan o'sha soniyada bir qiz kelib, oldimda to'xtadi. Uzun kokili bor, kokili uchida esa lenta. Oynaga yaqinlashgani sari yuzi yo'qola boshladi. U uzoq shaharlardan qochib kelgani aniq. Shalabbo bo'lgan, parishon, horg'in, dahshat ichida, hurkak... Agar cho'zilsam, qizning qo'lidan tuta olardim. Qo'llarimni uzatdim, lekin qo'llarim havoda muallaq qoldi. Qo'limni tutmadi, u qizning qo'llari yo'q edi. Qoshlari, ko'zlari, og'zi, burni, yonoqlari yo'q. Bu qiz bir kokil-u, bir lentadan iborat edi. Lentasi qonga belangan, qip-qizil. Yuzida nur porladi, oppoq nur va bu nur ichida o'sha kokil ham, lenta ham erib ko'zdan g'oyib bo'ldi. Qizning ortidan oynaga ozg'in qo'l cho'zildi. O'sha qo'l borgan sari cho'zilib, oynani teshdi-yu ko'zlarim oldigacha yetib keldi. Bu o'sha ayolning qo'llari edi. O'sha bug'doyrang, oriq qo'llardan qon oqa boshladi.

So'ng esa bu qo'l orqasida ayol sharpasi sezildi. Zulmat ichida soyadek turgan ayolning ham yuzi yo'q edi, lekin ovozini eshitdim. U faryod chekardi:

– O'g'lim! O'g'lim! Qorabog' qochoqlarimiz, yordam ber!

Uxlolmadim. Erta turdim. Ishga ketayotganimda binoning oqsoqoli Kalboyi yo'limni to'sdi.

– Domla, - dedi. – Binoning qorovuli ketib qolibdi, endi qaytib kelmaydi, yosh bola topdim, hozir kelib qoladi. U bilan o'zing gaplash, binoning boshqaruvchisi o'zingsan-ku, domla, xabaring yo'qmi? Kecha qozonni o'zim yoqdim.

– Xo'p, kelsin, Kalboyi, - dedim. – Qani, kelsin-chi!

Binoni go'yo Kalboyi bilan birga boshqarardik. Men hisob-kitob ishlariga qarardim, u esa o'tin, ko'mir, tozalik, ta'mirga. Har oy bizning binoda to's-to'polon bo'lib qoladi. Lift buziladi, suv o'chadi, elektr qutisi kuyadi, yoqilg'i muzlab qoladi, kanalizatsiyaga nimadir tiqilib qoladi, qorovulning puli to'lanmaydi.

– Bu binoning poydevori rasvo, - dedi Kalboyi. – Shu soqolim bilan uyalaman..., bo'lmasa bularning hammasini qamchi bilan savalardim...

–Oz qoldi, bu qishdan ham o'tib olsak, birinchi ishim bu yerdan ko'chib ketish bo'ladi, - dedim.

Biz Kalboyi bilan gaplashayotganimizda qotma, qorachadan kelgan yigit yaqinlashdi.

– Xayrli tong, - dedi.

– Bola keldi, domla, mana shu yigit, - dedi Kalboyi.

Kelgan o'n besh-o'n olti yoshlardagi o'spirin edi. Tong saharlab kelibdi. Hali ham mudrar edi. Dambadam esnab ko'zimga termulardi. Men yigitchani hayrat bilan kuzatdim va birdan yelkamda og'ir ko'mir xaltalarini his qildim.

Katta chelaklar bilan qozonxonadan kul chiqarayotgandek tizzalarim bukilib ketdi. Yerto‘laning zimiston pillapoyalarida o‘zimdanda ketib qolardim. Qozon ostiga olov yoqayotganda isdan, tutundan bo‘g‘ilardim, mendan achchiqlanishar, qarg‘ashar, so‘kishardi.

Ko‘pni ko‘rgan nuroniy Salmon amaki bu binoning muammolariga chiday olmadi. Hoynahoy, Sharurga ketib qolgan. Doim Sharur haqida gapirardi. Salmon amakining qo‘lidan har ish kelardi. Elektrni, suvni, qozonni o‘zi ta‘mirlardi. Bu bola hali o‘spirin bo‘lsa, nima ham qila olardi? Hali ona suti og‘zidan ketmagan bola-ku! Sahar izg‘irinida qanday qilib uyg‘onadi, qanday o‘t qalab qozon qaynatadi, bu og‘ir chelaklarni qanday ko‘taradi? Qanday?!

Noumid kayfiyatda so‘radim:

– Sen... sen eplay olasanmi? Qiyin-ku.

Boladan avval Kalboyi javob berdi:

– Ha, yosh yigit-ku, nega endi eplamas ekan? Men bu boladek yosh bo‘lganimda, tog‘ni talqon qilardim.

– Hali juda yosh, Kalboyi, hali bo...

– Eplayman, aka, – dedi. – Bundan avval ham boshqa binolarda ishlaganman.

“Yo‘q” deb bolani ortga qaytara olmadim. Yerto‘laga tushdik. Hammayoq is-tutun, ko‘mir hidi, namiqqan hid... Burchakda qorovullarning to‘kilib yotgan kulbasi... Chirib, suv sizib yotgan quvurlar, bir-biriga ulangan, qayerdan kelib, qayerga ketgani noma‘lum elektr simlari, bir burchakka yig‘ib qo‘yilgan ko‘mir xaltalar, yirik g‘o‘lalar...

Kalboyi “tog‘ni talqon qiladigan yosh xizmatchi” deya ta‘riflagan boladan so‘radim:

– Isming nima?

– Sayfiddin.

– Sayfiddin, ertalab soat oltida qozonga olov qalashing kerak, o‘tin va ko‘mir mana bu yerda.

– Xo‘p bo‘ladi.

– Soat yettida issiq suv berishing kerak, suv vannalari ana u yerda.

– Xo‘p, aka.

– Xudo xayringni bersin, ehtiyot bo‘l, qilmagan ishing bo‘lsa, qo‘lingni tekkizma.

Sayfiddinga qilishi kerak bo‘lganlarni tushuntirdim, yuzdan ortiq ish buyurdim.

– Qilasan, bajarasan, borasan, kelasan, tutasan, otasan, yotasan, turasan... xo‘pmi?

– Xo‘p, aka, xo‘p, aka!

Sayfiddin o‘zining kulbasini ko‘zdan kechirdi. Salmon amakidan qolgan eski ko‘rpa, yog‘och kursi, kichik balon, ikki stakan, chirk qozon... Bir chekkada qo‘l fonari, otvertka, qoraygan elektr isitgichlar, ombir, bolg‘a...

Sayfiddin o‘zi qoladigan joyni tartibga sola boshladi. Men odamni bo‘g‘ib, nafasini qaytaradigan achimsiq hid kelib turgan yerto‘ladan yuqoriga chiqdim, chuqur nafas oldim, Kalboyiga “Xudoga topshirdik, bolaga yordamlashib turing!” deb ishxonaga ketdim.

Kechki payt uydan qo‘ng‘iroq qilishdi:

– Juda sovuq, isitgichlar ishlamayapti, chiroqlar ham o‘chgan, qayerdasiz?

Qosh qoraygandi, isitgichlar allaqachon ishlashi kerak edi. Qiziq, Sayfiddin ilk kundanoq qochib ketdimikin? Yo bo‘lmasa, Sayfiddin?! Birdan yuragimga g‘ulg‘ula tushdi. Darrov mashinaga o‘tirib, uyga keldim. Bino kirishida Hoji Sevim xola meni kutib olib, shikoyat qila ketdi:

- Hoy, bolam, muzlab qoldik-ku. Bu isitgich o'lgur nega ishlamayapti?

- Ko'raylikchi, Sevim xola, hozir yoqamiz, qorovulni yaqinda ishga oldik, hali juda yosh, balki yoqa olmaganidir. Xavotir olmang, hal qilamiz. Men pastga tushib ko'ray-chi...

Yerto'laga qarab bir necha pillapoyadan tushdim, bur-nimga o'tkir mog'or hidi urildi. Eshikni itargan edim, g'ijirlab ochildi. Ichkari qop-qora zimiston... Bir-ikki pilla-poya pastga tushib, baqirdim:

- Sayfiddin! Sayfiddin!

Javob kelmadi. Ichkarida hech nima ishlamasdi. Na isit-gich ovozi, na tovushi... "Sayfiddin ketib qolibdi, ketadi ham-da!", dedim ichimda. Bu yerda kim ham qolardi? Uy-ga chiqib qo'l fonarini oldim, qayta pastga tushdim.

- Sayfiddin! Sayfiddin!

Isitgich qozoniga qarab bir necha qadam tashladim. Qozon o'chiq edi. Qozon oldiga o'tin va ko'mir yig'ilgandi. "Yoqmoqchi bo'libdi-yu, so'ng fikridan qaytib, tashlab ke-tibdi", dedim o'z-o'zimga. Kulbaga o'girilib, fonarni ichka-riga tutdim. Hech kim yo'q. Fonarni uyoq-buyoqqa aylan-tirib, atrofni kuzatayotgandim, birdan yon tomonimda jon talvasasida ingrayotgan, yolvorayotgan, bo'g'iq tovush kel-di. Seskanib, orqaga tisarildim.

- Akaaa!

Chiroqni ovoz kelgan tomonga tutdim. Qorong'ida yo-nib turgan ikki ko'zni ko'rdim. Bola yerga chalqanchasiga yiqilibdi. Chap qo'lini uzatib, yordam so'rardi. Entikib "Aka!" dedi. Sayfiddin yerda cho'zilib yotardi. Sudralib eshikkacha kelishga urinibdi-yu, madori qolmagach, o'sha yerda hushidan ketibdi. Biroz avval bu yerdan o'tayot-ganimda qanday ko'rmadim? Sayfiddindan sal nariroqda esa ilonday chuvalashgan elektr simi yotardi. Peshonamdan

o‘q yegandek qotib qoldim. Sayfiddinni quchoqlab, turtina-surtina tashqariga otildim. Bechoraning ozg‘in tanasi yelkamda chalajon, ikki bukilgancha osilib turardi. Qo‘li, yuzi, egni ko‘mirga belangan. Yelkamdan tushib ketmasin deb ikki qo‘lidan mahkam ushlab oldim. O‘ng qo‘li g‘alati muzlagan, yuzining o‘ng tomoni qiyshayib qolgandi. Nimadir demoqchi bo‘lar, lekin gapira olmas, faqat ingrardi:

– Akaaa...

Sevim xola: “Voy, bo‘tam, bunga nima bo‘ldi?!”, deb tizzasiga shapatilgancha yugurib keldi. Mashina eshigini ochib, bolani o‘tqazdim. Sayfiddin mashinaga bo‘sh qopdek shalvirab tushdi, qaddini tuta olmay, o‘rindiqaqqa ag‘anadi. Sevim xola:

– Yoshgina bola-ya, ey, Alloh, o‘zing asra, – deb orqamizdan javdiragancha qoldi. Sevim xolaning dod-faryodini eshitib yugurib chiqqan qo‘shnilar orasidan mashinani uchi-rib haydab ketdim.

Bu bola qayerlik edi? Qaysi shamol bu yerlarga olib kelgan? Qayerdan kelib, qayerga ketmoqchi? Kimning kimi edi? Yigitmidi, bolamidi? Ota-onasi kim? Ertalab soppasog‘ yurgan bolaning endi chalajon badani-yu ismi bor edi, xolos: Sayfiddin! Eh, Xudoyim! Mashinaning orqa o‘rindig‘ida ajal bilan olishayotgan bu o‘spirin tirik qolarmikin?! Tez-tez o‘girilib qarardim. Ikki kilometrlik yo‘l borgan sari cho‘zilib borardi. Qiziq, boshqa yo‘ldan ketdimmi? Kasalxonaga qaysi tomonda edi? Bu shahar buncha o‘zgarib ketibdi?!

Kasalxonaga qachon yetib bordim, Sayfiddinni qanday quchog‘imga oldim-u, yotoqqa qanday qo‘ydim? Tomchi dorini kim qo‘ydi? Kasalxonaga nega qorong‘i edi, yo bo‘lmasa hali ham yerto‘ladamidim, bilolmadim... Nafasi qisildi, biroz o‘tib kislorod qopchasini taqishdi. Orada

ko'zini ochdi, uzoqlarga termulib qoldi, so'ng asta-sekin ko'zlarini yumdi. Uyquga ketdimi?

Tuflisining biri qora, biri jigarrang ekan, kasalxonada bildim. Bo'ynida qora ipda osilgan tumor bor edi. Qo'llari, yuzi, ust-boshi qop-qora ko'mir edi. Yuzi... Allohim! Bir yonog'i nega bunchalar kichrayib ketgan? O'ng yuzi go'yo ozib, qurib qolgan. Doktor "Kostyumini yeching", dedi. Hamshiralar kostyumini yechganida, ichki cho'ntagidan bo'z hamyon, hamyon ichidan esa bir necha qog'oz parchasi bilan rasm yerga tushdi. Sayfiddinga o'xshab ketadigan yigitning yengilgina kulimsirab turgan rasmi... Rasm-dagi yigit uzoqlarga boqardi. Uzoqlarga, juda uzoqlarga... Hamyoni, rasmi va manzillar, raqamlar yozilgan qog'ozlarni yerdan terib oldim.

– O'ng tomoni falaj bo'libdi, – dedi doktor. –Shokda, o'ziga kelishi mumkin, lekin juda qiyin...

Sayfiddin negadir birdan seskanib, ko'zlarini ochdi. O'ng qo'liga, o'ng oyog'iga qaradi. Ko'zlariga yosh qalqdi, unsiz yig'lay boshladi. O'ng tomoni ishlamasdi, buni o'zi ham bildi.

– Tuzalasan, doktor shunday dedi, – dedim. – Qo'rqma!

– Aka, – dedi, – otam... otamga xabar qiling.

– Otang shu yerdami, qayerda turadi? Uyingiz qayerda?

– Hokimiyat tomonda... Maktab oldidagi... yashil bino, yerto'la...

– Sayfiddin, Sayfiddin...

Eshitmadi. Faqat shularni ayta oldi, nafasi qisib, yana ko'zlarini yumdi. Xonadan chiqdim. U aytgan manzilni o'ylardim. Tushuntirgan joyida bittagina maktab bor edi, xolos, katta binoni aytayotgandi. Mashinaga qarab yurdim. Orqamdan kimdir chaqirdi:

– Bey afandi, buning to‘lovlari-chi? Ro‘yxatga olishimiz kerak, axir, ismi, familiyasi nima buning?

Bu bolaning faqat ismi bor edi, ismidan boshqa hech nimasi yo‘q. O‘z ismimni aytdim. Bolaning hayoti unga uriladigan ukolga, ishlaymaydigan qo‘l, oyoq esa bir muolaja puliga bog‘liq... Hamshiraga pasportimni uzatdim:

– Siz ro‘yxatga olavering, hozir kelaman, - dedim.

Yelkamda shumxabarning og‘ir yuki bilan Sayfiddin aytgan joyga keldim. Eshikni ochadigan odamga nima deyman? “Sayfiddinni tok urdi, falaj bo‘ldi... Qiyin!” Qanday aytaman? Men bu odamlarning kimiman, axir? Birozdan so‘ng eshigini qoqadigan odamlarim kim o‘zi?

Binoga kirib, chiroqni yoqdim, yerto‘la zinasidan asta-sekin pastga tushdim. Yuqoridan sizgan suv natijasida devor sho‘rlab ketgan, beton devorlar yo‘l-yo‘l bo‘lib oqargandi. Pastda eski-tuski narsalar, karton qutilar, siniq oromkursilar, o‘rindiqlar... Chiroq o‘chdi, oyog‘im nimagadir ilindi, devorni paypaslay-paypaslay yura boshladim. Eshik oldida to‘xtadim. Eshikni taqillatishga qo‘rqardim, bir necha bor qo‘limni uzatib, fikrimdan qaytdim. Qiziq, orqaga qaytsammikin? Bola qaytib uyg‘onmasa-chi? So‘ng o‘zimni qo‘lga olib, eshikni qoqdim.

Ichkaridan qadam tovushlari eshilib, eshik ochildi. Eshikni jajji qizaloq ochdi. Xonaning eshigi ochiq bo‘lgani uchun devorlari ko‘rinib turardi. Qiz hayrat bilan ko‘zlarimga tikildi. Shu payt qizning ko‘zlari birdan yo‘qoldi. Qo‘li, oyog‘i, yuzi, butun tanasi yo‘q bo‘ldi. Ko‘z oldimda eshikda erib g‘oyib bo‘lgan qizning kokili-yu lentasi qoldi, xolos. Shu payt xonadan bir kampir chiqdi. Qorachadan kelgan, ozg‘in kampir. Ayolning qo‘llari tanish edi, qo‘llari horg‘in, qo‘llari muhtoj... Menga qaradi-yu, qora, oriq qo‘llari ikki yoniga shalvirab tushdi. Jajji qiz orqaga tisarilib, qo‘rquv bilan kampirning etagiga yuzini yashirdi. Ikki

gunohkor edik go'yo. Ayol ham gapira olmasdi, men ham. Xonaning devoriga ko'zim tushdi. Devorda tanasi sadaf ishlanmali tor osilib turardi. Tor yonida esa o'rtasida oy-yulduz bo'lgan moviy, qizil, yashil rangli bayroq va oq-qora surat... Sayfiddinning hamyonidagi surat! Narigi xonadan bir kishining ovozi keldi, biroz o'tib yuzining bir tomoni jarohatlangan, bir ko'zi ko'r haligi torchi ko'rindi... U xonadan chiqayotganida, orqasidan bolaning yig'i ovozi keldi.

Gaplarim tomog'imga tiqilgandek bo'ldi. Duduqlandim, yutindim, ammo gapira olmadim.

– Sayfiddin... dedim. – Sayfiddin yiqilib tushdi. Jarohatlanibdi... Qo'rqmang, kasalxonada...

Yuzimdagi bezovtalik alomatidan kampir biror falokat yuz berganini sezdi, ikki qo'lini havoga ocha turib yolvordi:

– Sayfiddin! Sayfiddin! Rostini ayt, bolam! Nima bo'ldi?

Kishi esa gaplarimga ishongisi kelgandek kampirga yuzlandi:

– Hech gap yo'q, deganini eshitmadingmi? Qo'rqma, kasalxonada ekan. Tez bo'l, qizga xabar qil, kelib bolalarga qarab tursin, - dedi.

Ayol:

–Birini Qorabog'da yerga qo'yib keldim, ey, Alloh! Bunisini o'zing asra! – deb boshiga mushtlagancha uydan chiqdi.

Ichkariga kirdik. Uydagi bola tinmay yig'lardi. Demak, tor chalayotgan odam shu bolaga dori olmoqchi ekan-da. Lentali qiz ukasini ovutishga urinardi. Qizning yuzini olov kuydirib ketgandi, yuzi yo'q edi. Kishi xonada nochor ahvolda gir aylanardi.

– Boradigan joyi uzoqdami? Xolani mashinada olib borsam bo'lardi, – dedim.

– Yaqin, qizimni shu yerda uzatganman, hozir kelib qolishadi.

Bu sovuq, parishon xonaning devorlari ustimga ag‘darilayotgandek bo‘lardi. Xona cho‘kyapti-yu, devorlari boshimga tushayotgandek edi go‘yo. Devorda, rasmdagi yigit ko‘zlarini uzoqlarga tikkandi. O‘sha yigit birdan rasmdan qo‘llarini chiqarib, yonida osilgan torni oldi, tor iztirob bilan nola qila boshladi. Tor sadosi, yig‘layotgan go‘dak ovozi, ag‘darilayotgan devorlar tovushi... Devordagi bayroqning ranglari erib sarg‘aydi, so‘ldi... Bu bayroq go‘yo kishanlangan asirga o‘xshardi, shamolga intizor edi go‘yo. Tor “Qorabog‘ shikastasi”ni juda uzoqlardan sadolantirardi go‘yo...

Kishi hech nima so‘ramas, men hech nima deya olmasdim. Vaqt to‘xtagandek, soat joyida qotib qolgandek edi, har daqiqa bir yildek o‘tdi.

Dahlizdan xavotirli ovozlari kela boshladi, eshik ochildi. Xonaga avval ayol, orqasidan ko‘zlari charosdek go‘zal qiz kirdi, yonida esa beso‘naqay, qirq-qirq besh yoshlar chamasi bir yigit... Bu gavdali odam qizning eri edi, chamasi.

Birdan bu qiz ko‘zimga o‘rmonda sirtlonlar quvib yurgan jayron bo‘lib ko‘rindi, qoyalardan, soylardan sakrab jon talvasasida qochdi, yugurdi. Sirtlonlarning qo‘lidan qutuldi. Qadam tashlashga madori ham qolmaganida bir bo‘ri paydo bo‘ldi, go‘zal jayron bo‘rining oyoqlari ostiga dumalab, nochor ahvolda taslim bo‘ldi.

Qiz yig‘layotgan bolani bag‘riga bosdi. Narigi qizcha opasining etagiga yopishdi. Devorlar hamon qirsillar, tor ham nolasini to‘xtatmasdi. Bayroq hali-hanuz nimanidir kurtardi.

Xonadan chiqdik.

Mashinada kampir yig‘lar, odam esa lom-lim demasdi. Men esa o‘sha qizni o‘ylardim. Kim bilsin, balki Qora-

bog'da ahd-u paymon qilgan yigiti bo'lgandir, kim bilsin, balki o'sha yigit ham daydi o'q qurboniga aylangandir, bu qizning umidlari, ahd-paymoni qonga belangandir... Kim bilsin, o'sha jayron ko'zlarini uzoqlarga qadab, ko'zlari yo'llarda qolgandir.

Kasalxonaga keldik. Sayfiddin hali ko'zlarini ochmabdi. Kislorod qopchasini ham uzib qo'yishibdi. Men ketayotganimda gapirayotgandi, ora-sira ko'zlarini ochgandi, endi esa nafas ham olmasdi.

Hamshira menga qog'oz uzatib, hech nima bo'lmagandek:

– O'ldi, - dedi. – Imzolang.

Kishi ham, kampir ham bir vaqtda o'sha ozg'in badan ustiga o'zlarini tashlashdi. Kasalxonaning dori hidi anqib turgan dahlizlarida yurakni o'rtab yuboruvchi faryod yangradi:

– Sayfiddiiiiin! Sayfiddiiiiin!

Bu faryod kuchayib, kasalxona devorlaridan toshib chiqdi. Avval shaharga tarqaldi, shaharning barcha derazalariga urildi, so'ngra ufqni makon tutdi va butun dunyoga yoyildi:

“Qorabog' qochoqlarimiz, yordam bering!”

MUNDARIJA

Boboxon MUHAMMAD SHARIF. Qorabog‘ ko‘kida Quyosh porlayajak.....	3
Ganira PASHAYEVA. Dardimiz – Qorabog‘ haqidagi hikoyalar o‘zbek tilida	12
Ganira PASHAYEVA. Yo‘qotilgan quvonch	16
Akbar QO‘SHALI. Hasrato‘g‘li yoxud uchar tobut	34
Tarona VOHID, Akbar QO‘SHALI. Vokzaldagi ayol	40
Elchin HUSAYNBAYLI. Quyoshda qamashgan ko‘zlar	47
Arslon QULIYEV. Ko‘r jangchi	70
Tarona VOHID. Topilmagan tuproq	79
Ofoq SHIXLI. Uzoqlarda bir qishloq bor edi.....	85
Komron NAZIRLI. Keksa go‘dak.....	100
Gunel ANAR QIZI. Otamga.....	116
Oydin TAGIYEV. Tuman.....	119
Maqsad NUR. Telefon o‘yini ve ayanchli intiho	124
Imdat AVSHAR. Qorabog‘ qochoqlari.....	144

YO‘QOTILGAN QUVONCH
(Qorabog‘ hikoyalari)

Noshir: Jasarat Qosimov
Texnik muharrir: Komron Majidov
Dizayner: Sarvar Kamranli

Bosishga ruxsat berildi: 18.06.2019.
Bichimi: 84x108 1/32. Ofset bosma. Hajmi: 12,5
Sifariş: № 166. Tiraj: 500.

matbaasinda chop etildi

QEYDLƏR ÜÇÜN

O'zini
quvongandek
ko'rsatishga
qanchalik urinmay,
qalbim bo'm-bo'sh.
Hech niman
his qilmoqim.
Shunda
anglab yetdimki,
qalbindan uzila-uzila
ado bo'lgan
o'sha "nimadir"
- quvonch ekan...

AZMAN
HOLDING

REGIONAL HUQUQI VA IQTISADI
MAARIFLONDIRMO IJTIMOI BIRLIVI

AVRASIYA BEYNOLXALO
ARAŞDIRMALAR INSTITU